821.512.122
Ж 18

Жазыбаев Ғ.С.

ТҰҒЫР

Жазыбаев Ғ.С.

ТҰҒЫР

Өлмес мұра

Қарағанды - 2016

ӘОЖ 821.512.122
КБЖ 84(5каз)-4
Ж-18

Ж-18 Тұғыр: Өлмес мұра - Қарағанды: «Арка және К» ЖШС, 2016. - 144 б.

ISBN 978-9965-786-31-0

Жазыбаев Ғабдыманап Серікұлының «Тұғыр» атты еңбегі оқырмандарға, туыс-туғандарға, дос-жаранға ұсынылған.

Сөздің иесін танып киесін білген Ғабдыманап Серікұлынын, жеті атаны ұрпаққа жеткізу жолындағы бұл еңбегі көпке үлгі болары анық.

Жалпы туындыны тілдік, стильдік тұрғыдан алып қарағанда сингорманизм заңына сәйкес деп айтуға толық негіз бар. Дәстүр жалғастығы мен ұрпақтар сабақтастығыда астарлы ойлармен қапталдаса қабысқан. Ел аузындағы аңыз-әпсаналарды да арнау өлеңдермен майын тамызып өрген, келістіріп келтірген. Қаламгер көмескі деректермен тасада жатқан дәйектерді орынды қолданған.

Түсіне білген адамға бұл кітап таптырмас қазына.

ӘОЖ 821.512.122
КБЖ 84(5каз)-4

ШЕТ АУДАНЫНЫҢ МӘДЕНИЕТ, ТІЛДЕРДІ ДАМЫТУ, ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ БӨЛІМІНІҢ "ШЕТ АУДАНДЫҚ ОРТАЛЫҚТАНДЫРЫЛҒАН КІТАПХАНАЛАР ЖҮЙЕСІ" КОММУНАЛДЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК МЕКЕМЕСІ
№ 39367

ISBN 978-9965-786-31-0 **©Жазыбаев Ғ.С., 2016**

Жұмбақты біреу шешер, біреу шешпес,
Әзілді біреу кешер, біреу кешпес.
Айтқан сөз, істеген іс ұмытылса,
Қағазға жазылған сөз өмір өшпес

дейді Сәкен Сеифуллин.

ЖАЗЫБАЕВ ҒАБДЫМАНАП СЕРІКҰЛЫ

АВТОРДАН

Алтын бесік, ұшқан ұя,
Асыл Ана, ардақты Әке.
Адамға осыдан қымбат
Бар ма, бұл әлемде?!

Негізгі мақсатым әке-шешемді, маған жақын туыс адамдарды, үрім-бұтағыма таныстыру. Адамның өмірі өткен сайын, уақыт өте келе кейінгі ұрпаққа тарих болып қала береді.

Сәкен Сейфуллиннің «Әдебиет һәм оның бағыттары», - деген мақаласын оқыдым, сонда мынандай сөз бар: «Әкелерінің тұрмысын алдарыңа суреттеп беріп, жақсылықтарынан үлгі беріп, жамандықтарынан сақтандырып, әдебиет адамды түзейді, кейінгі жас буынды тәрбиелейді, әдебиет үлгі», - дейді.

Ақын - жырау Өмірзақ Қалабаевтың «Ер Қосай» аңыз дастанында, өз басыма қатысты, өміріме сай келетін төмендегідей шумақтары бар;

... Жасы үлкен жүре бермек қастарыңда,
Үлкендік келер бір күн бастарыңа.
Сіздер де үлкен болып сөз айтарсың,
Соңыңнан ерген іні жастарыңа.
Жастарым, түсініңдер, ойланыңдар,
Әңгіме мысал еттім астарында....

... Тыңдаушы болсын менің ұл - қыздарым
Таппадым сөз асылын мұнан артық.
Болмаса қалғаным жоқ тілді тартып.
Кәнеки, кем өлшеп артық шықсам,
Сөзіме болар, деймін сыншы халық.
Қырықта сөйлегенбіз қырдан асып,
Елуде шам нұрындай сәуле шашып.
Алпысың үлкендіктің белгісі екен,
Барады аяқ-қолым ауырласып.

Алпыстың шығып міне, үшеуіне,
Барамыз жетпіске де қадам басып.
Жетпісің кәріліктің бел ортасы,
Жүресің азды көпті араласып.
Сексенде жақын жерді алыс көріп,
Үйіңнен шыққың келмес қадам басып.
Сексен бес аржағыңда нең қалады,
Тоқсанға келген шалдар жүр адасып?
Не керек қызығы жоқ қайран өмір,
Тоқсан жас не қыламыз онан асып:
Онан да жақсы емес пе кеткеніміз
Балдармен күш барында амандасып.
Оқысын Өмірзақ деп сонда балдар,
Кітаптің өзім жазған бетін ашып.

Міне, менде әке - шешем, туған - туыстарымның өміріндегі кейбір сәттері, жақсылықтары кейінгі ұрпаққа «өнеге» болсын, - деген мақсатта осы еңбегімді оқырманға ұсынып отырмын!

Бұл кітап Алғы сөзде жазылғандай, өзім шексіз пір тұтып құрметтейтін жан-ұямның қолдауымен жарық көріп отыр.

АЛҒЫ СӨЗ

Жазыбаев Ғабдыманап Серікұлы яғни Қабатай ағамыздың жазған «Тұғыр» кітабынан өз басым мол мағұлмат алдым. Себебі мен де осы еңбекте жазылған ата-бабаларымыздың бір перзенті боламын. Сондықтан мен үшін ата-әжелерімнің ғибыратқа толы ғұмырын білу міндет әрі абырой. Осы еңбектен ойыма түйіп санама салмақтағаным төмендегідей болды.

Біріншіден; Алпыс екі тамырынды қуалай аққан қан өз тегіңдікі болған соң, өз жұртың дегенде ет жүрегіңнің елжіреп, бір бүйрегінің бұрып тұратыны заңдылық. Бала кезімізде руың кім деп сұрағандарға «Төлеңгіт» деп жауап беретінбіз. Кейін әкеміздің үйретуімен «Сіргелі» деп атап жүрдік. «Ұлы жүз» ұрпағымыз дегенде тіптен кеудені мақтаныш сезімі кернегені де рас. Бірақ бұл ру қайдан шыққандығын, тарихын тәтпіштеп сұрамадық. Сондықтан бұл кітап санамдағы сан сауалдың шешімін тауып берді. Яғни мен енді қандай батыр бабаларыммен мақтанатынымды білемін, олардың еліне сіңірген қалытқысыз еңбегі мен ерлігін насихаттайтын боламын.

Екіншіден; Жер басып жүрген адам атаулының бәрі бұл дүниеде ата-анасының алдында шексіз қарыздар. Өмірдің ащысында тұщысында бір адамдай басынан өткерген Қабатай аға сол екі асылының алдында басын иеді. Кітапта жылдармен жағаласқан заманның сан қилы тұсында Серік атамыз бен Тиышбала әжеміз өмірдің ыстығына бірге күйіп, суығына бірге тоңғанын байқаймыз. Бастысы балаларын білімге баулып, еңбекті сүюге үйрету тәрбиелерінің тағылымы тереңде жатыр. Сол ниеттерінің жемісінен болар бүгінде үрім-бұтағы әрқайсысы бір-бір қауым ел болып отыр, қазақты көргің келсе дәл осылар деп көрсетуге әбден лайық әулиет.

Үшіншіден; Бұл еңбекте ағамыз Арқаның сіргелілерінің бәріне жеке-жеке тоқталып қамтуға

тырысыпты. Бұл ағаларымыз жайлы сырттай естіп жүргенімізбен ол кісілердің атқарған қызметіп, сыртқы сымбатымен мінездеріндегі ерекшеліктерінен хабарсыз едік. Енді біздің аталарымыз қандай сңбегімен абыройлы, қандай қылықтарымен құрметті болғандығын жақсы білетін боламыз. Тіпті туындыда фотосуреттердің орын алуы ұтымды шешім болған екен. Сондықтан автордың жазған Шет ауданындағы шежірелі жылдар жылнамасы оқырманды ерекше қызықтырады деп ойлаймын!

Төртіншіден; Түйіткілі жоқ тірліктің болмайтыны тәрізді өкінішсіз өмір болады ма? Жан жақындарын жоғалтқандағы автордың ішкі толғанысы мені ерекше тебірентті. Әсіресе сол асылдарына бір уыс топырақ сала алмағанда ағамыз қанаты қырқылған қыранның күйін кешкен екен. Бірақ қолына қалам алып өзін жыр жолдарымен жұбатқан. Дегенмен етпен бауыр езіліп жұдырықтай жүрек жан азабынан жапа шексе де «Батырдың бүгінгі ұрпағы» Қабатай ағамыз биік рухы мен өр мінез танытқанын байқайсыз.

Бесіншіден; Кітап негізгі діттеген мақсатына жеткен туынды деп ойлаймын! Сіргелі руының ұрпақтары жастана оқыса, көп мағұлмат алатынына сенім білдіремін. Кез-келген ортада шыққан тегіңнің тарихын сұраса қызармай мақтана да шаттана да айтып бере аласыздар дегім келеді. Ата-әжелеріміздің аңызға айналардай қызықты да мағыналы оқиғалары, қуанышқы әрі қиыншылыққа толы естеліктері, жарасымды әзілдері, сөз тапқырлықтары мен шешендіктерін де осы кітаптан оқи аласыздар! Туындадан аға буын өкілдерінің бойына білім құмарлық, діни сауаттылық, батырлық, мәдениттілік, парасаттылық, еңбекқорлық салтанат құрғанын білетін боласыздар.

Кітап авторы Жазыбаев Ғабдыманап Серікұлы қилы-қилы заманның қатпар-қатпар қиыншылығын жеңіп абыройдың биігіне өз туын желбірете білген

азамат. Жазылған туындыны оқи келе автордан тектіліктің төресін көресің, әрі ол кісіге деген құрмет арта түседі екен. Өзінің перзенттері әрі іні-қарындастары үшін осындай тағылымы мол еңбек жазғаны үшін айтар алғысымыз шексіз! Қолына қалам алып, өткенді ой елегінен өткізіп, негізгі деректерді жинастырып, бір арнаға топтастыру оңай жұмыс емес. Түсіне білген адамға бұл кітап таптырмас қазына.

Сондықтан Қабатай аға сіздің шаңырағыңызды мәуелі бәйтерекке ұқсатуға болады. Тамыры тереңге кеткен ағаштың жапырағы жайқалып тұр қазір. Сондықтан бізден сізге тілек ордалы отбасыңыз бақыттың базарында Алланың назарында болсын! Сізді шексіз пір тұтып құрметтейтін, балалрыңыз, немерелеріңіз туған-туыс достарыңыз және халқыңыз үшін аман болыңыз! Осындай тағылымды туындылар жалғасын күтеміз!

Ізгі тілекпен;
Ақажанова Гүлбақша Беркінқызы.
Облыстық «Қазақстан-Қарағанды»
телеарнасының редакторы,
Облыстың үздік журналистерге
арналған «Алтын сұңқар»
сыйлығының иегері.

Ізгі тілек

Тарих қойнауында тұнып жатқан ата-баба аманаты мен ақылмандығын жас ұрпақтың санасына мөрдей басып, құлағына қорғасындай құю адамзат баласының перзенттік парызы. Ал сырлы шежірені тәптіштеп тарамдап, кітап қылып жинақтап жарыққа шығару нағыз азаматтықтың, көрегендіктің белгісі. Ғабдыманап ағамыздың маңдай алды еңбегіне зер салып оқысаңыз бауырмалдықтың жарқын үлгісі көзге оттай басылады. Жалпы туындыны тілдік, стильдік тұрғыдан алып қарағанда сингорманизм заңына сәйкес деп айтуға толық негіз бар. Дәстүр жалғастығы мен ұрпақтар сабақтастығыда астарлы ойлармен қапталдаса қабысқан. Ел аузындағы аңыз-әпсаналарды да арнау өлеңдермен майын тамызып өрген, келістіріп келтірген. Қаламгер көмескі деректермен тасада жатқан дәйектерді орынды қолданған. Артында өшпес өнеге-өлмес мұра қалдырған ата-тегінің тағлымы мен танымын парасатты пайыммен жан-жақты безбендеуіде автордың ізгілікті ізденісінің мехнатты жемісі. Таңбалы тылсым тарихтың сарғайған беттерінде тұнып жатқан Ер Жидебайдың ескірмейтін ерліктеріде бағзы пәлсапалармен тек жымдасып емес шешендік өнердің қазақи колоритімен тереңінен тамыр тартып тоғысып, тоқайласқан. Жыр-дастандардан алынған үзінділердегі түйдек-түйдек тағлымға толы тіркестеріде алаш елінің бөрі болмысын, мәрт мінезін кең пейілін қысқа қайырмай ашып көрсете білген. Сөздің иесін танып киесін білген Ғабдыманап Серікұлының жеті атаны ұрпаққа жеткізу жолындағы бұл еңбегі көпке үлгі боларына сенімім кәміл. Кешегі көненің көзін көрген, жақсы қасиетін бойына сіңірген азаматтың кітабына бірауыздан жоғары баға беруге әбден лайықты. Авторға шығармашылық мол табыстар тілеймін.

Жанбота Рахметуллаұлы
ҚР Журналистер Одағының мүшесі .

Жазыбаев Ғабдыманап Серікұлының «Тұғыр» атты ғұмырнамалық-шежіре кітабына
ПІКІР

Ғ.С.Жазыбаевтың «Тұғыр» кітабы автор сөзі, алғы сөзді қоса есептегенде он үш бөлімнен тұрады. Фотосуреттер, тірек-сызбалар, қосымшалар берілген. Автордың өзіне қарасты, дұрыс деп есептеген мәліметтерді енгізген.

Тәуелсіздік алғалы бері, тарих ғылымының әдебиетпен ұштасатын осы бір популистік саласы қарқынды дамып келеді. Осы тұрпаттағы еңбектер жазылуы тиіс. Ертеден қазақ халқында, шежірелік жолмен ДАТ (далалық ауызша тарихнама) қазақ халқына тән дерек, тарих ретінде дамып, кейін орыс, қытай, еуропалық т.б. ғалымдардың жазуымен бүгінгі күнге жетті. «Жазуға сенген жаңылшақ» деп қараған қазақ халқы, көшпелі өмір салтына сәйкес ауызша тарихты жүйеге келтіріп, ұрпақтан ұрпаққа мұра етіп қалдырды.

Осы тұрғыдан Ғ.С.Жазыбаевтың кітабы ауыз екі таралған дерек әңгімелерді, кейінгі уақыттағы құжаттық деректермен ұштастыра білген.

Ертеден қан тазалығын сақтаудың бір жолы шежіре тарату болғаны белгілі. Қазақ хандары қабылдаған зандық құжаттарда «жеті атадан аспай қыз алыспауға» тыйым салынған болатын. Ұрпақ тәрбиесіне түбегейлі карай білген ұлт өкілі ретінде, өз тегін, жұртын білсін деген мақсатта, баланың тілі шыға бастаған кезеңнен бастап жеті атасын жаттатып, өмірлік есте қаларлықтай қамтамасыз етіп отырды. Сондықтан, ұсынылып отырған еңбектің маңызы сонда, келешек ұрпаққа, бір әулеттің тарихын білдіру.

Бүгінде көпшілік арасында «қазақтар рудан құралады» деген жақсы пікір таралып жүр, бұл да өте орынды ұстаным. «Қазақ жүзге бөлінеді», «қазақ руға бөлінеді» деп өзара іріткі салған пікірлерден бойымызды алшақ ұстаған абзал. Егер сол айтқандай трайбализм, жершілдік дендеген халық болсақ, қазақтың бүгінде егемен елдің титулды ұлты болуы мүмкін емес еді. Осы қазақтың қазақтығын арттыратын «Тұғыр» секілді еңбектер.

Жалпы «Тұғыр» еңбегінің тілі жатық, оқуға қолайлы, мазмұнды. Қарапайым оқырманға түсінікті тілде жазылған. Басталғаннан ақ, бір әулеттің шежіресін тарата отырып, туған туыстары арасындағы туыстықты қамтамасыз ете отырып, келешек ұрпаққа отбасы тарихын таныстыруды мақсат еткен. Күнделікті өмірдегі болған оқиғаларды естеліктермен ұштастыра отырып, өз түйгені мен көргенін ұсынған. Сонымен қатар, өз ортасының тұлғалары кітапта аталып өткендіктен, өздері жайлы естелік деректерді оқу қызықты болары сөзсіз.

Шежіре қазаққа ғана тән қандас туыстық қарым-қатынасты анықтайтын, ұрпақтан ұрпаққа жетіп отырған дерек, құжат, әрбір рудың төлқұжаты. Автор өз шежіресін тарата отырып, әулеттің танымал адамдарының өмірбаянына тоқталған. Өз әулетін қазақ халқының этногенезі арақатысында қарастырған. Еңбекте, өз ұрпақтарының оқитынын ескере отырып, білгені артық болмас деп есептеп, хандар шежіресін де беріп кеткен.

Сонымен қатар, автор өз қаламынан шыққан туындыларды (өлең, жырлар) ұсынған. Өлеңдердің сарыны да тәрбиемен, негізгі автордың осы еңбектегі жазудағы мақсатымен ұштасып отыр.

Жалпы, Жазыбаев Ғ.С. «Тұғыр» атты еңбегі оқырмандарға, туыс-туғандарға, дос-жаранға ұсынылған және өз оқырманын табады деген пікірдемін.

Бөдеев Қ.Т.
«Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ» - дың аға оқытушысы.

ҒАБЕКЕҢЕ

Жансың-ау мол пішілген түсінігің,
Қашанда тап-тұйнақтай ісі мығым.
Тұрасың кімді болсын ішке тартып,
Сезілер әр сөзіңнен кісілігің.

Мейрімге толы ай қабағың,
Жүрегің қайырымды байқағаным.
Алдында көпшіліктің мақтанышпен,
Ұялмай «ағатай» деп айта аламын.

Бересің біреуге дем, біреуге арын,
Жұбатат жабықанның жүдеу жанын.
Шешіліп шын көңілден сыр айтатын,
Менің де сендей ағам біреу-жарым.

Пайымдап гәп астарын, сөз парасын,
Қиналмай ретінде сөз табасың.
Алады мені ізіне ілестіріп,
Өмірге деген мынау көзқарасың.

Ұғасың, түсінесің ақын жанын,
Өзіңсің сыншым әрі оқырманым.
Маған да мерей және міндет,
Бағалап жырларымды отырғаның.

Қастерлі, қасиетті саналатын,
Арқалап жүрсің елдің аманатын.
Қасыңнан тілеулестер табылады,
Дейтұғын шықпасыншы жаман атың.

Сөзің бар көп тыңдайтын өнегелі,
Мақтаса - олар Сені демегені.
«Батамен ер көгерер» - деген бар ғой,
Азамат ел сыйлаған көгереді.

Дүйім жұрт алысып жүр нарықпенен,
Біргесің әлеуметпен, халықпен.
«Ұлы той - көппен көрген», - дейсің аға,
Алланың бір аты ғой халық деген.

Көп бүгін ұмытқандар құдайын да,
Тәңірден саулығыңды сұрайын да.
Көл болсын көп тілегі саған деген,
Тіл мен сұқ, тасқа тисін лайымда!

Ақын Нұрғали Қарабектегі.
Приозерск қаласы.
Наурыз. 2002 жыл.
(Осы кітаптың авторына арналған).

* * * * *

АЛТЫН БЕСІК

Әкемнің есімі Серік (Зекен), шешем есімі Тиышбала. Әкем 1914 жылы ақ егіс уақытында дүниеге келіпті, ертеде құжаттарында 1918 жылғы болып жазылып кеткен. Ол уақытта тура туылған күнін біле бермейді ғой. Серікті «Секен» - деп еркелетсе керек, содан кейін лақап аты Зекен болып кетіпті.

Шешем Тиышбала 1930 жылы дүниеге келген. Шешемнің руы қояншы-таңай ішінде қаременде. Шешемнің әкесі Нұржан мен Нарымбек туыс болған. Сол Нарымбек оқыған, өте сауатты, орысша-қазақшаға бірдей, зерек, өткір тілді, іскер адам болыпты, Қызылтау болысында 22 жыл болыс болған. Кезінде Орджоникидзе атындағы совхоз бен Ақшоқы совхозының аумағында, қазіргі Жанғұтты ауылы, немесе Ақсу-Аюлы елді-мекені мен Қызылтауға қарай «Ақтөбе» - деген елді-мекенінің жері болса керек. 1920-1932 жылдары байларды және туыстарын кәмпескелей бастаған, Совет үкіметі орнаған кез. Белсенділердің құдіреті жүріп тұрған уақыт «ақ» - дегені ақ, «қара» - дегені қара. Сол кезде менің шешемнің туыстарыда кәмпескеге іліккен. 1930 жылы бір азғана тыныштық боласа керек, сол жылы шешем дүниеге келіпті. Әке - шешесі жақсы ырымға балап, енді өмірімізде тыныштық болсын, - деп атын Тиышбала қойған екен. Әкемде, шешемде осы Қызылтау болысында дүниеге келген. Ол кездері Қызылтау болысы бірінші ауыл, екінші ауыл, оныншы ауыл,-деп бірнеше ауылға бөлінеді екен. Әкем 1939 жылы міндетті армия қатарына алынады, содан 1941 жылы Ұлы Отан соғысына қатысып тек 1946 жылы елге оралады. Әке-шешем 1947 жылы шаңырақ көтеріпті. Анамыз Тиышбала 10 құрсақ көтерген жан. Есімдері: Қуантай - Жұбантай (егіз), Қанат, Ғабдыманап (Қабатай), Көмек, Сүйеухан, Орынгүл, Төлеугүл, Есенжол, Еренжол. Куантай мен Жұбантай екеуі бір-екі айлығында шетініеп кеткен. Ал, Көмек, Сүйеухан, Орынгүл, Еренжол 2-3 жастарында қайтыс болды.

Қалғанымыз Қанат, Ғабдыманап (Қабатай), Төлеугүл, Есенжол. Қанат 1951 жылы 1 сәуірде, Ғабдыманап яғни мен 1953 жылы 25 желтоқсанда (құжатта 1954 жылы 5 қаңтар деп тұр), Төлеугүл 1961 жыл 31 мамыр, Есенжол 1964 жыл 13 ақпанда дүниеге келген.

Қанат туғанда Сәдубай,-деген туысқанымыз менің әкем «Секе сіз бір атадан жалғызсыз ғой, мына дүниеге келген нәресте сіздің «қанатыңыз» болсын, есімін Қанат қояйық», - деген екен. Міне, сол ұсынысты әкем құп көрген. Әкей өзі бір атадан жалғыз болғаннан кейін ырымшыл болдыма, менің есімімді Тұрсана деген әкемізге қойдырыпты. Ол кісі менің әкеммен шөбере. Күллі Шет ауданына беделді, сыйлы жан болған екен. Дініде, білімíде берік, молда болған кісі. Ғибыратты ғұмырындағы ол кісінің талай еңбектері жайлы біраз қалам тербегенмін, сәтін салса тағыда жазармын. Сол кісі менің атымды кітаптан қарап қойған екен. Менен кейін дүниеге келген Көмек, Сүйеухан, Орынгүлдер 2-3 жастарыда қайтыс болған, - деп жоғарыда жаздым ғой, содан кейін дүниеге Төлеугүл келді. Құдай берген көршілеріміздің бірі, Тәжен деген әйел «Алдында шетінеген балаларыңыздың орны төленді ғой», - деп менің әке-шешеме Төлеугүл қояйық, - деп өтініш қылған екен, сол өтінішті әке-шешеміз қабыл алыпты. Есенжол дүниеге келгенде, шешемнің бауыры Аманай нағашым міндетті әскер қатарында еді, сол кісі елге аман-есен оралсын, деп Есенжол қойған әкем.

Қанаттан:	Алмагүл, Сайран, Назгүл, Арайлан.
Ғабдыманаптан:	Таңсәуле, Сапар, Гүлзада.
Төлеугүлден:	Әсет, Шыңғыс, Еркебұлан (жиендер).
Есенжолдан:	Айнұр, Ақшанұр, Айдархан.

Міне, аталған немерелерін ата-анамыз көріп, тойлап, немерелерінің есімдерін өздері қойып, қылық-тарын бірге қызықтап, өмірден өтті. Әке-шешеміз қайтыс болғанда немерелерінің естері кіріп қалған. Бірақта, біздің немерелеріміз, біздің әке-шешелеріміз қандай адамдар болғанын біле бермейді ғой. Әке-шешелері біз сияқты жеткізе алмас. Сол себептен де, бізге деген ардақты адамдардың өмірінің бір сәтте-рін, құдай берген немерелерімізге, ата-анамның шө-берелеріне және одан кейінгі ұрпақтарына жазып жеткізіп кетуді шамам келгенше мойныма алдым.

Жазайын дегеннің бәрі бір уақытта ойға келе бермейді және кейбір ойлар келіп тұрғанда уақыт жетпей қалады. Сондықтан алға қойған мақсатты ілгері - кейінді жаза берем.

Әкем және анам. 1956 жыл

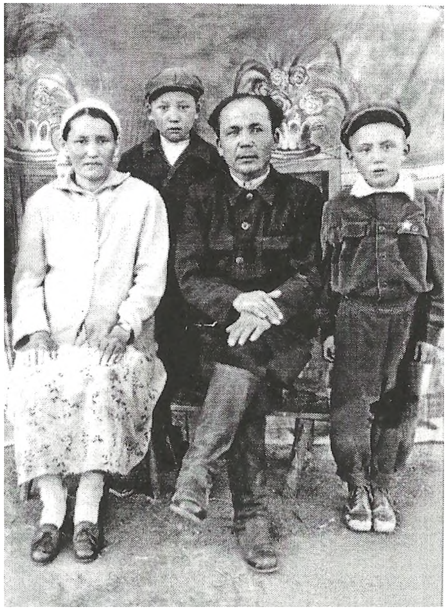

Анам, Қанат, Әкем және мен.
1962 жыл.

**Анам, Есенжол,Төлеугүл, Әкем,
Рахима (жиен), Қанат және мен. 1967жыл.**

ШЕТ АУДАНЫНЫҢ МӘДЕНИЕТ, ТІЛДЕРДІ ДАМЫТУ, ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ БӨЛІМІНІҢ "ШЕТ АУДАНДЫҚ ОРТАЛЫҚТАНДЫРЫЛҒАН КІТАПХАНАЛАР ЖҮЙЕСІ" КОММУНАЛДЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК МЕКЕМЕСІ
№ 39367

Анам, немересі Таңсәуле, Жұмакүл (құдашасы),
Әсемгүл келіні және немересі Назгүл.
1981 жыл.

Анам және немерелері Ақшаңұр, Гүлзада.
1991 жыл.

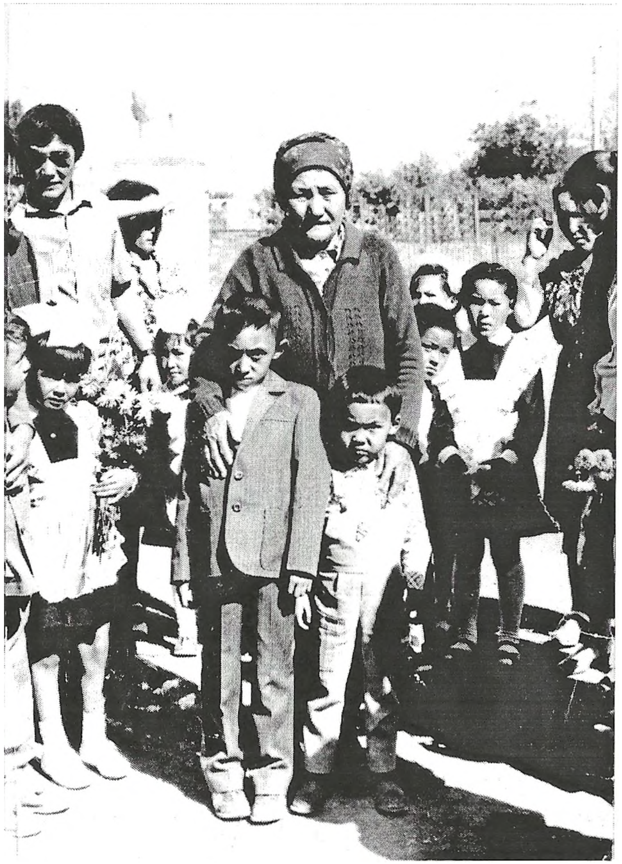

Анам және немерелері Таңсәуле, Сапар.

* * * * *

Ең әуелі кімнен тарайтынымызды жаза кетейін:

Ұлы жүз (Ақ арыс) - Кейкі би - Төбе би - Майқы би - Бақтияр - Ойсын - Әлімхан - Арыстан батыр - Бораш батыр - Сіргелі (Құбасай-17ата) - Ақсйық - Өзімбай - Таңатар - Батыр (Алыбай) - Есназар - Шорман - Бөрі батыр - Дорыс (Айбалталы Долбағай) - Шобан - Тоғас - Жантай - Жазыбай - Серік (Зекен) - : (Қанат, Ғабдыманап/Қабатай, Төлеугүл, Есенжол),

* * * * *

Біздің әке - шешеміз 49 жыл бірге шаңырақ құрды. Шешем 1996 жылы мамыр айында, ал әкем 2002 жылы көктемінде, екеуіде онкологиялық аурудан қайтыс болды. Яғни, шешем 66 жасында, әкем 88 жасында өмірден өтті. Өмірлерінің негізі Нұраталды совхозында, қазіргі Қошқарбай елді-мекенінде өтті. Қарағандыдан тас жолмен Алматыға қарай жүргенде 90 шақырым жерде. Біздің бәріміз сол Нұраталдыда дүниеге келдік. Немерелерінен Алмагүл мен Таңсәуле де Нұраталдыда туған.

Әкеміздің ұйғарымымен қайтыс болғанда шешемізді, содан кейін әкемізді сол Нұраталды совхозының Ақсу бөлімшесінің жерінде, тура тас жолдың бойындағы оқшау тұрған бейттердің қатарына жерледік. Жарықтықтардың ақ тілеуі шығар, біздерде, басқада білетін ел-жұрт, мұсылман қауым, жол бойымен өтіп бара жатып, «Аллахуакбар», - деп қол жайып өтеді. Әке - шешеміз Нұраталдыда 1947 - 1987 жылдары тұрды. Мен, 1987 жылы Шет ауданының орталығында, Ақсу-Аюлы жерінде үй салдырдым да, сонда әке-шешемді көшіріп алдырдым. Себебі біздер қызмет бабымен жан-жақта болдықта, Нұраталдыда екеуі ғана қалған еді. Ол уақытта өздері зейнеткерлік жаста еді. Дегенмен, әке-шешемнің 40 жыл тұрған жері, аудан басына көшіп келген мен Нұраталдыға кеткісі келіп тұратын. Себебі әкем ол жерде 40 жылға жуық мектепте мұғалім болды, біздер дүниеге келдік. Туған - туыс, көршіқолаң, окушылары, достары, замандастары, бәрі ол кісілерге «ыстық» көрінетін. Өмірлерінің қызығы да шыжығы да өткен жерлерін үнемі аңсап тұратынды.

Аудан орталығы мен екі арасы 35 шақырым ғана жер болғаны абырой болды. Ата-анам жиі барып сағыныштарын басып тұрды. Ел - жұрт болғаннан кейін тойда болады, қазада болады. Таныс-білістерден хабар келсе, ешқайсысынан тыс қалған емес.

Ауданға шаруасымен келген Нұраталдылықтардың көбісі де, біздікіне соқпай кетпейтін. Нұраталды халқының бір-біріне деген бауырмалдығы жайлы мен, «Менің Нұраталдым» - деген кітабімде толығырақ жазған едім. Мен, ол кезде Шет ауданында тұтынушылар қоғамының бастығы қызметінде болдым. Шешеміз қонақ келгенде барын дастарханға салатын, қолы ашық, елге бергенді жақсы көріп отыратын. Сондықтанда дастарханы бір жиналмайтын. Жұмыстары мен таңертеңгі автобуспен аудан басына келген Нұраталдылықтар, немесе басқа жақтан келген таныс - жекжаттар әуелі біздікіне соғып, бір шәй ішіп, кейбірі түстеніп, немесе қона жатып шаруаларын бітіріп қайтатын. Үйге келген кісілерге әке - шешеміз мәз болып қуанып қалатын. Маған марқұм анам, «әбдірем де арақ - шарап, шәй - жемім тұрсын, шошалам да қонаққа асатын етім тұрсын, «қонақ» - деген болжаусыз, түнде ме? әлде күндіз келе ме? мен қайдан білемін, мен қайда жүгіріп жүремін», - деуші еді. Әрине мен анамның айтқанын екі етпей орындайтынмын. Жақын-жуықтардың өлік-тіріктеріне барғанда, маған Қабкен «анаған тай берейік, мынаған тана, не қой атайық, атымыз барғой, ұят қой», - деп отыратын. Әрине бұл шаруаның көбісі біз қызмет істеген уақытта. Негізі әке-шешелерім жоқшылықты көріп өскен адамдар.

Әкемде марқұм үйімізде той-думан болып жатқан да, «ішілмеген, желінбеген тамақ қалмасын»,- деп отыратын. Қонақтардың үлкені болсын, жасы болсын еркін отырсын, ішіп - жесін деген мақсаты болар. Әкеміз әзіл-қалжыңды жақсы көретін. Әке - шешеміздің екеуіде тойларымызда ән айтқанды ұнатушы еді. Әкеміз өзі жақсы көріп айтатын «Қызжібек» операсынан Шегенің ариясын әрбір жақсы жиында бастап кететін. Мондолиндеде жақсы ойнаушы еді. Негізі мондолинде ойнайтын адамдар аз. Екеуіде әнді

нақышына келтіріп орындайтын. Сол кісілердің қол-дауы шығар ағам Қанатта, інім Есенжолда домбыра-ның құлағында еркін ойнап, әнді де шырқататын. Әке-шешеміздің тәрбиесі ме, әлде пейіліне ме, біздер балалары еш уақытта ата-анамызды ренжіткен жоқ-пыз, - деп ойлаймын. Біздер, бір бұзақылық жасап, немесе әке-шешемізге қарсы келіп, қарсы сөз айтқан емеспіз. Біздер, балалары үйде де, жүзде де үлгілі болдық, - деп ойлаймын.

Әкем өмір бойы орта мектепте «математика» және «физика» пәнінің мұғалімі болды. Әке көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер, - демекші әкенің қанымен ананың сүтімен дарыған болар ұлы - ғұлама болып өспесекте, өз ортамызда сыйлы болып өстік, қазірде солаймыз, - деп ойлаймын. Бізге карап, біздің де балаларымыз дұрыс жолмен келе жатқандай.

* * * * *

Әкем екі-үш жасында әкеден, сегіз жасында шешеден жетім қалған екен. Ағайын - жек - жаттардың есігінде өсіпті. Жетімдікпен - жоқшылықтың тауқыме-тін кәдімгідей тартқан. Оның үстіне 1920 - 1932 жыл-дар жалпы қазақ халқы үшін ауыр кезең екені тарих-тан белгілі. 1930 - 1932 жылдары Қазақ халқының жартысына жуығы аштықтан өліп, не шет елге жер аударып кеткен заман. Кейінде әкем Спаскіде (Қара-ғандыдан 40 шақырым жер) балалар үйінде тәрбиеле-ніп ФЗУ-де, Қарағандының кен техникумында оқиды. 1935 жылдары Көкшетаудағы педтехникумға түседі. 1938 жылы Шет ауданына мұғалім болып келеді. Сол кездегі Шет ауданындағы дипломы бар алғашқы мұғалідердің бірі болған екен. Ол жылдары бүкіл Шет бойынша техникум бітірген 3-4 адам болса керек. Ауылдың бастауыш мектептерін де жеті кластық білім мен мұғалім бола береді екен. Жалпы хат танитындар санаулы ғана болған.

Ал, 1939 жылы әскерге алынады. Сол жылдары басқа жақты білмеймін, осы Шет ауданынан қазақ жігіттері көп шақырылған. Олай дейтін себебім, әкемнің замандастары, өзіміздің ағайындарымызбен бірге түскен суреттері әлі күнге дейін бізде сақтаулы.

Әкем 1939 жыл

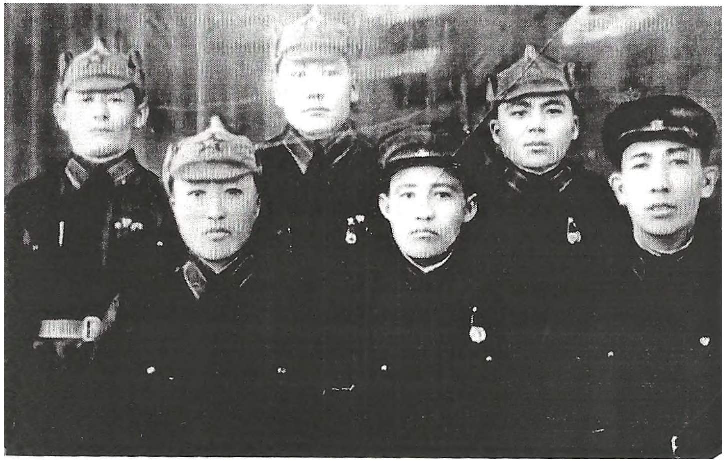

Суретте: екінші қатар, солдан оңға қарай Мұқажан, Пәни, Серік(Зекен). 1939 жыл.

Кезекті 9 мамыр мейрамында, әкем ортада.

Мысалға туыстарымыз Пәни, Мұқажан, Нағым және тағы басқалары. Сол әскерде жүрген кезде 1941 жылы Ұлы Отан соғысы басталады да, әкеміз елге 1946 жылы соғыс аяқталғаннан бір жыл кейін елге оралады. Әкемізге жоғарғы қолбасшы И.В.Сталиннің қолы қойылған алғыс хаты әлі де сақтаулы. Бұдан бөлек «Отан соғысы орденінің» иегері тәрізді кезінде алған бірнеше медальдары да бар. Шешемізге 1947 жылы үйленеді де, Нұраталды совхозындағы мектепке мұғалім болып келеді. Нұраталды сохозында әуелі бастауыш мектеп, одан жеті жылдық, кейін сегіз жылдық, 1965 жылы орта аралас (қазақша және орысша) мектеп болып ашылды. Әкеміз сол мектептің әуел бастан іргесін қалаған ағашқы ұстаздардың бірі. Сол білім ордасынан зейнеткерлікке шықты. Қарап отырсақ әкемізден дәріс алған Нұраталды да әкесі, баласы, немересі (үш ұрпақ.) жиі кездесетін. 1950 жылдардың аяғына қарай Қарағанды педагокикалық институтының (қазіргі ҚарМУ) физика-математика факултетіне сырттай түсіп, оны да ойдағыдай бітіреді.

Өте еңбекқор адам болатын. 1948 жылы жаяулап жүріп шымнан үй салған. Соғыстан кейінгі жылдар, ел есін жаңа жиып жатқан уақыт болғанына қарамастан 1963-1964 жылдары саман кірпіштен құйып, кірпіш үй салу екінің бірінің қолынан келе бермейтіні анық. Ол кезде, ағам Қанат екеуміздің есіміз кіріп қалған, ағам Қанат 5-6 сыныпта, мен 3-4 сыныпта оқимын. Әкемнің бар көмекшісі анам мен ағам болатын. Жоғарыда айттым ғой, институтты сырттай оқып бітірді деп. Сырттай оқу дегенде ол кездері оңай шаруа болмайтын. Күндізгі бөлімде (іштей) оқитындармен бірдей талап қойылатын. Оның үстіне жоғарғы білімді физик-математик болу, қажымайтын-талмайтын еңбекті қажет ететіні айтпасада түсінікті. Бұдан бөлек мектепте сабақ беріп, қосымша үй салып, мал бағуда өзінің мойнында. Кейде шаршағанда, «сұрапыл соғыстан-қалың оттың ортасынан, аман-есен келдік қой, жақсылық игілік үшін тер төккен ештеңе етпейді, бейнеттің де зейнеті болды», - дейтін. Күнделікті беретін сабағына да тыңғылықты дайындалып баратынды. Мен әкем болған соң мақтап отырған жоқпын, тек көргенімді жазып отырмын. Ол кездері электр жарығы да белгілі уақыттарда ғана берілді. Сонда екі май шамды жағып қойып түнімен сабаққа дайындалатын.

Бірде, мектепке тосыннан аудандық және облыстық оқу бөлімінен инспекторлар келеді. Мектеп басшылары бақылаушыларды менің әкемнің сабағына қатыстырыпты. Әкем еш қысылмаса керек, күнде тиянақты жаңа сабаққа дайындалып келіп жүрген адам ғой, әкемнің дәріс беруі әдісіне ешкім мін қоялмаған екен. Ашық сабаққа қатысқан инспекторлар «өте жақсы» деген баға беріпті. Облыстан жіберілген комиссияның мақсаты ауылдағы мұғалімдердің оқушыларға қандай деңгейде білім беріп жатқандығын анықтау екен. Олардың риза болғандығы соншалықты тіпті келген өкілдер әкемді жоғарғы үкімет награда-

сына ұсынуды жөн деп шешім қабылдапты. Оның үстіне Ұлы Отан соғысына қатысқан адам және коммунист. Сонымен әкем ең жоғарғы награда «Ленин» орденіне ұсынылады. Пенде болғансоң әр ортада қызғаныш, көреалмаушылық болады ғой, міне сондай көрніс мұғалімдер арасында да кездесіп қалатын. Сондай құйтырқы әрекет әкеме де жасалыпты. Кейін береміз деген «Ленин» орденінің орнына, облыстық оқу бөлімінің мақтау грамотасын берумен шектелді. Мен өзім шет жағасын білемін, бірақ оны жазып қайтейін, керегі жоқта шығар. Оның үстіне біз жақсы адам болып өстік, кейінгі ұрпақтары сендер жақсы болып өсіп келесіңдер, соның өзі «Алланың» берген марапаты шығар. «Ең бастысы адамгершілік қасиетті жоғалтпау, - дейтін әкем. Себебі менің асқартауым үшін білімді шәкірт басты жетістік дейтін.

Негізі нашар ұстаз болмайды, шәкіртердің қабілетіне де байланысты ғой. Әркім шамасы келгенше оқиды. Ең бастысы дұрыс азамат болып ержетуі. Қырық жылда қаншама еңбек ардагерлерін тәрбиелеп шығарды, жоғарғы білім алып әр салада қызмет еткендері қаншама? Өзінің мақтан тұтатын оқушыларының бірі Наукенов Оспан еді. Ол кісі Қарағандының мұғалідер институтының физика - математика факультетін өте жақсы бітіріп, Нұраталды орта мектебінде оқу ісінің меңгеруіпісі және физика-математика пәнінен сабақ берді. Мен де Оспан ұстаздан сабақ алдым. Оскең ағамыз өзінің ұстазы менің әкем мен бірге бірнеше жыл қызметтес болды. Оскең ағамыздың мектеп оқушылары алдында беделі зор болды. Біздің әкеміз мақтан тұтып отыратын. Оскенде Нұраталды мектебінде 40 жылдан астам еңбек етіп, құрметті демалысқа шықты. Екінші бір оқушысы Хасенов Аманкелді де, Қарағанды мемлекеттік университетінің физика - математика факультетін бітіріп, әкей мен бірге Нұраталды орта мектебін де бірәз жылдар сабақ

берді. Осындай шәкірттерінің біразы, өз ұшқан ұяларына ұстаз болып қайтып келіп жатқандары бар.

Қарағанды медицина институтын ойдағыдай бітіріп, Қарағанды қаласында ұзақ жылдар еңбек етіп, құрметті демалысқа шыққан, әкейдің оқушыларының бірі Макимова Нәсіп Терлікбайқызы «Ол кісілердің сабақ беру тәсілі ерекше еді», - деп әкейді жиі есіне алып отырады.

Әкемнің әжептәуір діни сауаты да бар еді. Жас кезінде ауыл молласынан оқыған болса керек. Тұрсана әкем «Зекеннің білімі жақсы», - деп отыратын. Жалғыз ол кісі емес, басқада діни білімі бар талай адамнан естідім. Бейт басына барған да, өзі «дұға» оқитын. Өмірінің соңғы кезінде намазға жығылып, бес уақыт жібермей оқып жүрді. Моллалардан дін туралы кейбір түсініксіз мәслелердің шешуін сұрап отыратын.

* * * * *

Қай ауылдың баласы болсын еңбекке ерте араласады. Біз үй шаруасы болсын, сыртқы шаруаны болсын талғамай тындыра беретінбіз. Бір шаруаларды әкемізбен бірге жасап жүргенде, әкеміз бізге жас болсақта, әр жұмысты қалай жасау керегін үйрете жүретін. Реті келген жерде математикадан - физикадан, қазақтың нақыл-мәтел сөздеріненде мысал келтіріп қоятын. Сонда кейбір шаруа бізге мектептегі көрнекті құрал сияқты болып көрінетін. Кейде шешем марқұм балалардың миын қатырдың ғой, - деп кейійтін. Ол кезде әкем, білгені өзіне жақсы, істегені бізге жақсы, - деп мәз болатын. Әр шаруаны ат үсті емес, ұқыпты істелгенін жақсы көретін. «Бүгінгі жоспарланған жұмысты ертеңге қалырма», - дейтінді. Бізде балалық кез, ойнап кетіп, тапсырылған шаруаны ертеңінде жасармыз, - деп қол сілтейтінбіз. Сонда әкем орысша мақалдап «Кончай дело, гуляй смело»,- деп қоятын. Өз басым өмірде бүгін істелетін шаруаны ертеңге қалдырмау керек екеніне талай көзім жетті.

Бірғана мысал. Ауылда жаздай малдың тезегін кептіреді де, күзде қораға кіргізіп, қыстай отқа жағып шығады. Сондай бір сәтте, күздің күні мектепте оқып жүрген кезде, демалыс күні жаңағы кепкен тезекті қораға кіргізіңдер, - деп тапсырма берілді. Алайда ойын баласы біз күн жылыда балалардың жаздан кейін басы қосылған кезі, доп куғымыз келеді де, келесі демалыста кіргіземіз дейтінбіз. Ал, келесі аптада күз айы болғандықтан кейде жаңбыр, кейде қар жауып кетеді де, жаңағы тезектер су болып қалады. Біз сонда ғана, әкеміздің дұрыс айтқандығын түсінеміз.

Бізге әке - шешеміз ұрып, қол жұмсаған емес. Әрине зекитін, ұрысатын кездері болатын, ондағы ашудың өзі көпке бармайтын. Көбінесе ақылғып, мысал етіп айтатын. Өмірімде бір-ақ рет, әкем ағам екеумізді бір шыбықпен ұрғаны бар. Ол былай болды. Жоғарыда айтылғандай әкеміз екі үй салды. Сол екінші үйді салып жатқан уақытта болған оқиға. Күздің күнгі уақыт, суық болса түсіп келеді, үй болса толық біткен жоқ, оның үстіне мектепте сабақ басталған кез. Біздің сабағымыз, әкеміздің жұмысы басталған уақыт. Үйдің жұмысы бастан асып жатыр, ол шаруаларды әкемізге көмектесіп, мектептен келгеннен кейін және демалыс күндері жасаймыз, Яғни үй ішін сылау, еденін салу тәрізді тірліктер ғой. Оның үстіне қойдың кезегі, - деген болады. Жиырма - отыз үй бірігіп, қолдарындағы қой-ешкісін кезек пен, күніне бір үй бағатын. Ал, кешке әр үй, өз қой-ешкісін бөліп алады. Әр үйдің балалары, кешке жақын қойдың алдынан шығады. Біз мұны ұтымды пайдаланып ойнап қалу үшін үйден ертерек шығамыз. Бірде ағам екеуміз ойынның қызуы мен қойды да бөліп алмағанбыз, ойнап жүре бергенбіз, үйде шаруа жасап жатқан әкеме біздің көмегіміз керек болған. Екіге бөлініп алып, балалар әр үйдің қорасына тығылып атыспак ойнағамыз ғой. Түннің біраз уақыты болып қалыпты, қолында шыбығы бар әкем, ағам екеумізді тауып алып, үйге алдына салып келді де, бір уақытта ағама мені арқалатты да жамбасымнан мені бір салып жіберді шыбықпен, одан кейін маған ағамды арқалатты да, оны да жамбастан бір салып жіберді, одан араша түскен шешейді де шыбықпен бір салып жіберді. Шешем байғұс «соңыңнан ерген екеуін көп көрдің бе?» - дегенде әкемнің қоя қойғаны бар. Шынында әкем жастайынан жетім қалған бір атадан жалғыз еді, бірге туған ешкімі калмаған, ең жақын ағайындардың өзі шөбере болып келетін. Шешемнің жаңағы сөзінен кейін әкем шыбығын жерге тастай салды. Ағам Қанат туғанда, Сәдубай, - деген ағайынымыздың, Секе сіз бір атадан жалғызсыз ғой, балаңыздың атын Қанат қойыңыз өзіңіздің «қанатыңыз» болсын, - дегенін жоғарыда айттым. Шешем марқұм «балаларды алып бауырым Әскербайға кетем», - деп жүр (Нағашымның аты Әскербай еді). Бір уақытта бәрінің ашуы басылды. Бізде шыны мен шешеміз кетіп қала ма, - деп қорқып жүрміз, сөйтсек бізге көрсеткен қыры екен. Кейінде бәріміз үй болғанда, өткенді еске алып әкеміз де, бізде күліп қоятынбыз.

Шешенің тәрбиесінің ерекшелігі сонда, біз артық кетсек әкелерің ұрсады, әкелерің ренжиді деп,- отыратын, өмірінде алдарынан кесе - көлденең өткен адамдар емеспіз.

* * * * *

Әр адамға есім бергенде, жас нәрестеге ат қоюдың өзі бір үлкен жауапкершілік. Үлкендердің қойған атын, адам ұнасын, ұнамасын өмір бойы өзімен алып жүреді. Адамның өз атын өзі шығаруы өзіне байланысты. Аттастардың өмірде іс-қимылдары әр түрлі бола береді, біреуі бұзақы болады, біреуі жуас, біреуі ақын, біреуі балуан тағы сол сияқты.

Мен жоғарыда төртеуміздің есіміміз қалай қойылғанын жазып кеттім. Енді жазбай кеткен бауырлар-

дың есімін айтып кетейін. Қуантай - Жұбантай деген апаларымызды әке шешелеріміз қуансын және жұбансын,-деп қойылған екен. Менен кейін Көмек деген бауырымды, бізге көмекші болсын дегендері, ал Сүйеуханды, бізге сүйеу болсын дегендері. Бірақта, адам баласының тілеуі ылғида орындала бермейді. Көмек пен, Сүйеуханның орнына келді деп, қарындасымызды Орынкүл қойған екен, олда алдындағы ағаларындай 2-3 жасында қайтыс болды. Еренжолды, Есенжолға ұқсатып «ерен» болсын деп қойылған еді, олда өмірден жастай кетті. Өтіп жатқан өмір, сендер білсін деп жазып отырмын. Сендерде бір реті келген де еске алсаңдар, бір аунап түсіп жатар жарықтықтар.

Біз әкемізді «Көке», шешемізді «Тәте» деп өстік. «Көке» деген сөзді арқада сирек пайдаланады, негізі оңтүстікте ағаларын «көке» дейді. Өзімізге өте ұнайды, ауылдағы бірәз ағайын туыстардың балалары да «Көке» дейтін. Менің қызым Гүлзаданы да ағалары Таңсәуле мен Сапардың балалары «Көке» дейді. Атам қазақ қыздарын «қонақ бала», «жат жұрттық» - деген-нен бе, әйтеуір өте қатты сыйлайды, еркелетеді. Әке-шешем Төлеугүл қыз бала болғаннан соң ба, әлде алдындағы балалар шетіней бергеннен кейін бе, әйтеуір Төлеугүлді сұмдық еркелетті. Тіпті алдынан қақпағаны соншалық, өзінің айтқанын орындатқанша ағам екеумізге күн көрсетпейтін. Бірде әкем Төлеугүл қарындасымды жетектеп көшеге шығыпты. Төлеугүлдің есі кіріп қалған кезі болса керек. Әкеміздің бір танысы қарсы кездесіп амандасып жөн сұрасыпты. Амандасқан да мал жанның амандығын сұрайды ғой. Сөйтіп тұрып жаңағы кісі неше балаң бар, - деген екен. Әкем үш жаман, бір жақсым бар, - депті. Есі кіріп қалған Төлеугүл, екі ағам мен баурым жаман екен, жақсысы мен екенмін, - деп мақтанып жүрді. Бізде ортамыздағы жалғызымызды қолымыздан келгенше еркелетуге тырыстық. Бұлда әке - шешенің тағылымды тәрбиесі шығар.

Айнұрдың 30 жасқа келген тойында (ағайындар).

Кемелденнің (немере) мектепке баруы.
Әсел, Раушан, Қанат және Кемелден.

Арайлан және Сайран балаларымен демалып
отырған кездері.

Солдан оңға: Раушан, Қанат (отырған),
Айжан, Сайран, Төлеугүл.

Қанаттың балалары және
немерелерімен демалып отырған бір сәті.
Сол жақта түрегеп тұрған күйеу бала Амангелді.

Олжатай мен Төлеугүлдің балалары,
келіндері және немерелері.

Қанат және Раушан немерелерімен.

Немереміздің ең үлкені Алмагүл (оң жақта)
қызы Айымгүл.

Есенжол және Мейрамгүл немерелерімен.
2015 жыл.

Солдан оңға қарай Ақшанұр,
Айдар, Айнұр.

Айдардың үйлену сәтінен.

Әкем, мен, анам.

Анам және мен 1978 ж.

Әкемнің зейнетке шыққаннан кейінгі естеліктерін, қол жазбаларын кейінде бөлек басып шығармақ ойым бар, әзірге бір - екі естелігін *(«Нұраталдының мектебі» және «Қар түнек-дүрбелең жылдарда»*, - деп атапты), өмірде көрген ауыртпалығын, өз сөзімен *(жазуы түсініксіздеу болған соң, сексен жастан асқан кездегі жазғаны)* көшіріп жазып отырмын және анама - балаларына шығарған өлеңін өз қалпында түсіргенді жөн көрдім.

«Нұраталды мектебі»

Нұраталды мектебі 1930 жылдан бастап жеті жылдық мектеп болды деп айту қисынға келмейді.

«Қазіргі орта мектеп 1927 жылы жеті жылдық болып атанды. Олай дейтінім: Осы жылы Қызылтау, Қотырды өрт алып, оның маңында отырған біздің ауылдың шабындық жері жанып кетті. Сол ауылда (қыстап) отырған бізге туыс Тұрсана, - деген кісі, Қазақтың Ысқағы, - дейтін ақсақалдың Тәжібай,- дегеннің қызын алған. Сол жақындық пен Тұрсекең атасының қасына қыстамаққа көшіп келді. Мен, Келгенбай, - деген Тұрсекеңнің бұрынғы жеңгедей алған әйелінен туған, екеуміз осы Тұрсекең үйінде едік. Содан күз болды. Қошқарбай аулынан 7 жылдық мектеп ашылыпты, балаларды қабылдап жатыр, - деген хабар келді. Ол кезде «Қазақ ауылы», «Қошқарбай» ауылы,- дейді. Ауыл арасы оншақты шақырым. Келгенбай екеуміз өгізге мінгесіп барсақ мектепте қабылдау емтиханы басталып жатыр екен. Екеуміз де кірдік, екеумізді де 2-классқа қабылдады. Өйткені бұрында, саужайда оқып қара танитынбыз. Сөйтіп 2-ші класста оқыған 7-і жылдықтың алғашқы оқушыларының бірі мен едім. Сол жылдары алғашқы мұғалімдердің бірі, жаңылмасам Омаш Уақасов, - деген болу керек. Руы керней, математик. Мәуи ұлы Нұрғали, Құлпейсов Шәйкен, Менісов Нұржан, бұлар 4-ші класста оқыды,

өйткені бұрын ауылдың мектебіне де оқыған болу керек. Мәбиев Нұрғали кейінде Нұраталды мектебінде директор болды, Менисов Нұржан Қарағанды қаласында да ішкі істер бөлімінің бастығы болды», - деп жазады.

(Ескерту: Мәбиев Нұрғалидың баласы Қарағанды облыстық денсаулық департаментінде басшылық қызметте, ал Менисов Нұржанның немересі Менисов Мадияр Қайсарұлы Қарағанды даласының ішкі істер басқармасында басшылық қызметте).

«Ал, мектептің салу жайына келсек: мақсаткері Сапахов Рахымбай, - деген кісі болған. Руы жайықбай ішінде «нияз» болады. Рахымбай жетім қалып, жетім атынан Қарқаралыға оқуға түседі. Қарқаралыда мұғалімдер техникумын бітіріп, сонда мұғалім болып тұрады да, бір ноғай қызына үйленіп, сонда тұрақтанып қалады. Математик - беделді мұғалім болған, бірден «Қаратаяқ» атанады.

Рахымбай «қояншы-таңай да» бірінші ағартушы. Ол кісі еліне, ауыл-аймағына сауатын ашу, білім беруді мақсат етеді. Жазда демалысқа келгенде, ауыл-ауыл да сәлемдесіп, амандықта жүрген де, бірінде Қошқарбай аулында болғанда, осы Қошқарбай елдің орталығы,- дегендей осы елді-мекенге жеті жылдық мектеп салуды ұсынады. Ел, бұл ұсынысты қабыл алып іргесін көтеруді өз мойындарына алады, ал Рахымбай басқа жабдықтарды Қарқаралыдан алуға көмектеседі. Сөйтіп 1927 жылы жеті жылдық мектеп болып ашылады.

Рахымбайды осы елдің бірінші ағартушысы,- дейтінім: Ол өз қаражаты, өз күшімен Талдыдан 4 (төрт) жылдық мектеп салғызды. Ол мектеп, кейін колхоз конторы болып кетті.

Ескерту. Бұл естелікке Тұрсана ақсақалды кірістіруім, менің осы мектепке қалайша қатысты болуым, ал Рахымбай ақсақалды кірістіруім, осы мектепті салуға себепкер ретінде ұсынып отырмын, әрі дәлел ретінде.

Серік Жазыбайұлы 6/VII-2000 жыл, қолы».

Нұраталды мектебінің мұғалімдері. 1967 жыл.

Менің сыныптастарым,
сынып жетекшіміз Көшербай Балмұханов
және менің әкем. 1966 жыл.
6-шы сыныпта оқимыз.

«Қаратүнек -дүрбелең жылдарда»

... «Мен 1931-33 жылдары «Көк өзек Спаскі» де ФЗУ-да оқуда болдым. Сонда бір Нақып деген ағайынның әйелі мен екі баласы болатын. Мен анда-санда барып жүруші едім. Бірақ өте жүдеу-қалжау болатын. Бір күні барсам екі бала екі жерде өлі, әйел ыңырсып жатыр, Нақыптың өзі жоқ. Менің зәрем ұшып, кейін қашып, жатақханаға келгенімде, жолдас-тарым мені көргенде «саған не болды» десіп сұрасып жатты. Менің түрім бұзылып кетсе керек. Жүрегім аузыма тығылып, сөйлей алмай аздан кейін көргенім-ді айттым».

* * * * *

... «Бірде Жакупов Төлеу, - деген жолдасым ауырып ауруханада жатқан. Соған сүт сатып апарып берейін деп, Спаскінің орталығындағы шолақ базарға бардым. Базарда оншалық нәрсе жоқ. Бірақ, бір адам жақсы сырмақты, бір аяқ бидайға саудалап жүр. Мен бір шұйқы сүт іздеп жүре беретін едім, алдымдағы адамдар «Ойбай, ударник келіп қалды» - деп шу ете түсті. Онша болған жоқ бір әйел баж-бұж болдыда қалды. Қарасам бір ер адам кім екенін білмеймін, әлгі әйелдің қолындағы күлше таба нанды жұлып алып қашып барады. Оны екінші бір ер адам, қуып жетіп тепкілеп жатыр.

Ал, «ударный» адам тепкенді тыңдап жатқан жоқ, қолындағысын апыл-ғұпыл асап жатыр».

* * * * *

... «Бір күні кешкілік асқа бара жатсақ, асқана-ның алдындағы жуынды төгілген күресін үстінде екі-үш адам, байқасам біреуі әйел, біздің бір ағайынның әйелі, маған жеңге болып келеді, Тәжібай, - деген,

әкесінің аты Ысқақ, - деген еді. Мен көрмегенсіп өте шықтым да, асханаға кірдім де, жалма-жан көже-көпшігімді іштім де, нанымды жүгіріп шығып, әлгі әйелдің қолына ұстата салдым да, өзім зытып тұрдым. Олар таласты ма, таласқан жопда оғанда қараған жоқпын».

* * * * *

... «Енді бір сұмдық нәрсе, ФЗУ-да оқып жүрген ер балаларды, бір күні есіз үйлерді тазартуға жіберді. Үйді-үйге барып кіре бастадық. Кейбір үйлер іші ала-көлеңке, сасық кіруге бата алмадық. Енді қорадағы кигіз үйдің кигізін шығармақ болдық. Ағаш бұйымдарынан ештеңе жоқ. Мүмкін оларды жағып біткен болу керек. Құрымдар ретсіз жатыр. Бірін жиыстырып көтере беріп едік, құрымның арасынан, астыңғы жақтары жоқ екі адамныц басы домалаң ете түсті. Бастарды көре сала, біз төрт бала бір жүр едік, бірі Жаңаарқалық Аюпов, екеуі Ақмолалық; Шақанов, Бектұрсынов дегендер, бірімізге-біріміз сүріне-қабына сыртқа шықтық. Үнде жоқ, түнде жоқ, ен жарымыз түсіп, жатақханаға беттеп келеміз. Әлден уақытта мен, ішіміздегінің ересегі Аюпов, - еді, содан жаңағы адамдар басы қайдан,- деп сыбырлап сұрап едім. Ол бізге бірін-бірі өлтірген ғой, - дей салды. Мен «тағы өзге денелері қайда» деп едім, ол басын шайқады.

Біздер бір - бірімізге, міне сұмдық, міне сұмдықтан басқа ештеңе айтыспадық. Бірақ, адамды, адам жеген, - деп те айта алмадық.Шынында да солай ма?, жоқ па?, бірақ бастарды көргенім рас».

* * * * *

... «Ал, жаппай қырғынның өз басыма тиген соққысы мынау болды: Сол Спаскіде ФЗУ-да жүргенімде, бір күні «табиғат тану» сабағында ФЗУ-дың

оқушылары ішімізде Қойлыбаев, - деген мұғалім бар, бәріміз Спаскінің бергі жағында, қазіргі автобус жүретін асфальт жолдың маңында жүр едік. Ол уақытта қара жол. Қара жолмен, бір ала сиырға арба жеккен жолаушы келе жатыр. Ала сиыр көзіме оттай басылып, сиыр жеккен арбаға келсем, үлкен ағай Күрішбай баласы, әйелі және екі қарындасым Сақия, Бықия (егіз) екен. Ал, жыла-сықта. Сөйтсем бұлар Қарағандыға барып, жұмыс іздеп, одан түк шықпаған соң, елге Нұраталдыға қайтып келеді екен. Өңдері жүдеу, бәріде көңілсіз. Бұлар кете барды. Мен қалдым. Спаскіде Нұраталдының аялдамасы бар, соған кірекшілер келіп-кетіп жүреді. Мен келіп анда-санда, кірекшілерден ел жағдайын біліп жүрем. Тура соның бірінде Күрішбай ағай кіре айдап келген екен, кездесе кеттім. Байқасам жүрісі баяу, жүзі жүдеу. Таситын кіресі ағаш па, басқа ма?, - білмеймін. Ол кісіден: үй ішін, екі қарындасымды сұрадым. Олардың жағдайы онша емес, өлген сиырдың жасығы, одан басқа талқасу шамалы екенін білдірді.

Тап сол кезде, Шеттегі балалар үйіндегі балаларды Спаскіге әкеліп орналастырып жатқан.Мен Бықия қарындасымды әкеп беруді өтініп, оны балалар үйіне орналастырам, - дедім. Ағай ол ұсынысымды қабылдап бір келгенде әкеп берді. Мен Бықия қарындасымды балалар үйіне орналдастырдым. Қарындасым жүріп жатты. Енді бір келгенінде Сақияны әкеп бер, - дедім. Оны кіші ағай Рысбай әкеп берді. Сақия жүдеу тарамыс-тармыс болған. Оны да ертіп, мектеп директорына апардым. Бірақ, директор алғашқыдай емес «Сен немене, әнеу күні бірін әкелдің, міне тағы әкеп тұрсың», - деп қабағын шытты. Мен, елдегі жағдайды айтып жыладым-сықтадым. Ақыры қабылдады. Екеуін де орналастырып, көңілім жай тапқандай болды. Бірақ, оның керегі не? «Жау жағадан алғанда, бөрі етектен алады», - дегендей, балаларға «сүзек» іш

ауруы індеті араласты. Бықия сүзекпен ауырды. Күнде барып тұрам. Бір күні барсам орнында жоқ. Тәрбиешіден сұрап едім, тәрбиеші мені сенекке ертіп барып, үстіне бір жонтек нәрсені жаба салған денені көрсетті. Бірін ашып қалсам қарындасым. Ал, мен не болдым? Мені уататын тәрбиешіден басқа ешкім жоқ. Одан бір жұмадан кейін Сақия қарындасым іш аурумен ауырды. Оғанда барып тұрдым. Барған күннің ертеңіне барсам Сақия орнында жоқ. Дәрігерден сұрадым. Ол мені бір сарайға ертіп барып, есікті ашып жібергенде «Алла сақтасын» денем мұздай болып, төбеме дейін шымырлап кетті. Сарайдың іші лықылдаған балалардың өлімі. Бұл жерде де, бір дәрігерден басқа ешкім жоқ.

Осыларды жазып отырғанда да, іші бауырым елжіреп, аяғым басына түскендей, көзіме әлсін-әлсін жас үйірліп отырды да.

Менің бір қолымнан келгені, сол Спаскіде менің әке-шешемді көргендер: Нүрияш, тағы бір бәйбішелер бар еді. Соларға екі рет барғаным да, екі рет келіп, ақ жуып арулады да, ФЗУ-дағы жолдастарымды ертіп барып, қабырын қазғызып, жоғарыда айтылған асфальт жолдың, Шеттен Спаскіге бара жатқанда асудың сол жағы, төбенің етегіне жерледім.

Бұл «Қаратүнек - дүрбелең жылдар» бір ғана менің көргендерім, бастан кешіргенім, ал мұндай жағдай, мен сияқты қаншама адамдарға, қазақ халқына запыран құстырды?».

* * * * *

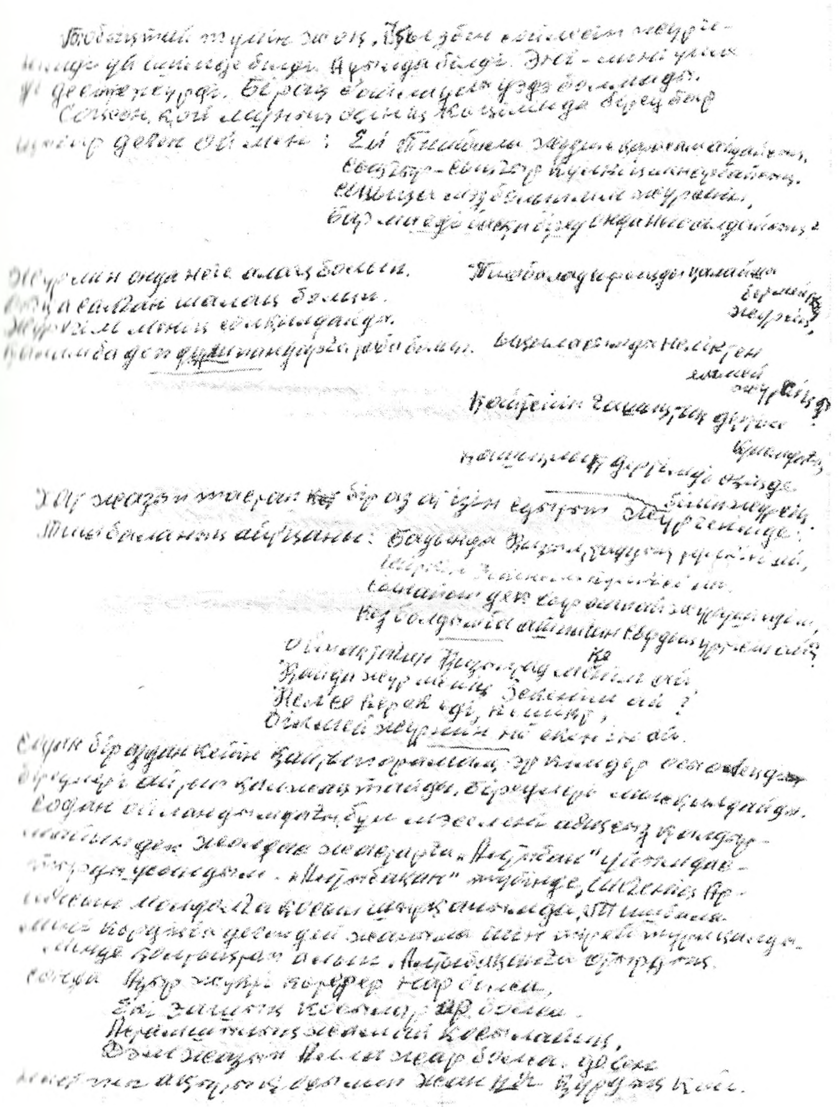

Ел қатарлы үй болып жүрген кезіміз. Тимка, кейде үш-төрт баладан кейін Тимбала сырқаттана бастады. Әдейі дәрігерге сүйреді деп, дәрігердің бағдарламасы: құлақ, көз, жақ, тіс, тек-серіс, ішкі құрылыс [illegible] ауырған жерін беріле жеңіп алдық, кейбіріне [illegible] жасау емес [illegible] керек болды.

Ол науқастың бірі [illegible] қалаға апарып [illegible] бір қыс.

Жазғытұрғы айтқан

Сенберіп қалаға жеңу мекен.
Білмеймін [illegible] басымен.
[illegible] „Отырсың" десең,
[illegible] бермей мен [illegible].

[illegible] жүрген [illegible],
[illegible] болған мен.
Ойбай-ойбай, жай-тайдай!

Тимбала [illegible],
[illegible] басында.
[illegible],
„Қалай" деп [illegible].

Қойға тиген болдыңдай [illegible]
[illegible] бір [illegible].
Бір күнің [illegible],
[illegible] бүгінгі?
Ойбай-ойбай, жай-жай-ай!

Шағын [illegible],
[illegible].
Өзімнің [illegible],
[illegible] болар ма?

Әй Серік! [illegible],
Қазандағы [illegible].

[illegible]
[illegible] мен кел.

[illegible],
[illegible],
[illegible],
[illegible] „Алматы" деген [illegible].

[illegible]
[illegible]
[illegible] Тимбала [illegible].
[illegible]
Ұмыт — осы.

Ойбой . . .

[illegible] тұрған.
[illegible] тұрған.
[illegible],
[illegible] емес ме!?

Ауырған Тимбала [illegible] қалаға.
[illegible].
[illegible].
[illegible] бір дейді!

„Сүйіп" деді, [illegible],
[illegible] қалай?
[illegible],
„[illegible]" деп әлде қалай!

Қай — ол

[illegible] „[illegible]" бір [illegible].
[illegible] Тимбала [illegible].
[illegible], [illegible].
„[illegible]" [illegible].
[illegible].
[illegible].

Тоңбаушы едің! [illegible],
[illegible].

Қ — осы.

Сонымен Тимбала [illegible] бала [illegible] [illegible]. [illegible] бір [illegible]. [illegible] „Тимка" [illegible].

Енді күдік [illegible]. [illegible], қалада [illegible] 26 — [illegible] 1996 — [illegible].

Қайырлы қош [illegible]

Қоштасу

[illegible],
[illegible].
[illegible],
[illegible] бас-басы.

[illegible] бере.

[illegible] бірден.
[illegible]
[illegible]
[illegible] көрінсе [illegible]

[illegible]
[illegible]
Тек бөлмеңде [illegible]
Жас үміт, [illegible]

[illegible] едім.
[illegible] едім.
Сөз кезі келгенде
[illegible] бермеуші едім.

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
Тілімді [illegible] Талдықорған.

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
Кейде көңілде өкініш [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
Жаны [illegible] еді,
[illegible] не көрді.

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible] ?
[illegible] ?

[illegible] V - бөлім

„Қайдағы“ деп [illegible]
„Не керек“ деп менің [illegible]
Мұнда не бар [illegible],
[illegible] Алматы [illegible].
[illegible]
[illegible],
[illegible].
[illegible]
[illegible] ?
Қайда-қайда мен қайда барамын?
[illegible]
[illegible]
[illegible]
Ақ [illegible],
[illegible]
[illegible],
[illegible].

[illegible],
[illegible].
[illegible]
[illegible]
[illegible] ?
[illegible] !
Сені [illegible] жазад.
[illegible].

Армандаймын бір күнде.
[illegible] тірлігінде.
Дүниенің [illegible]
Не өзің үшін, не артың үшін - жоқ-жоқ?
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible].
(Делем, Алматы [illegible]).
[illegible]
15/VI - 96.
[illegible] !

Өмірімнің кейбір кездері
VI - бөлім

VII-бет

Туған күніңмен!

Аузымда ашып қанатын сүйгенім!
Қазірді ашып көргенім
Жалғыз жүргенде жабырқап
Жаныпаудан соқпаған едім!
Алдымда әке-шешем бар дегейсің!?
Үйірі тартқан Нар дегейсің,
Бауырында балаларын қызықтатқан,
Қосағым Раушан жарым дегейсің!

Жаныңда бауырларың — жан ашыр сүйеушілерің,
Жолдас-жоран оларда демеушілерің.
Денің сау, аман бол әрқашан!
Жаратқан бірге болсын тілеушілерің!
Жасың бар әлі сенің қорғаның.
Халық берген ақ бата-толғаным.
Бақыт, ұзақ ғұмыр тілейді
Ата-Ана және бауырларың!

VII/б-ші Серік, Тышбала — Ата-Аналарың,
Ғабдолманап, Төлеугүл ~~бауырларың~~ есенжолбек бауырларың.
Әсемкүл, Мейрамкүл келіндерің,
Тәңсұлу, Самар, Айнұр, Ақшанұр, Гүлзада, Айдаржан
немере балаларың.

Құтты болсын тойыңыз,
Күн санап өсе берсін бойыңыз!
Тілектес іздері біздер
деп бетінен сүйдік біз! 28/III 93ж.

Және осы тойда жасауға ынта қойып ұйым-дастыруға себепкер болып сапқаларының бізнің жаған Ғабдолманапты (Қабатайды) жоғарыда айтылған тілекке ерекше тіркеймін.

VII-бет 7

Әкесінен Ғабдолманапқа (Қабатайға) ~~өсиет~~ өсиет.

Мен Серік сексенге жасым бар,
Талайды көрген басым бар.
Сексенді талдасам талай дастан.
Оны қойып өсиетім етейін сені балам-бар.

Ғабдолманап атыңды өзгерттім еркелетіп Қабатай.
Сен қатардан озып шыққан бір талап.
Қыз(?)тың ортасында сені көрдім,
Жар болсын аруақтар бір құдай!
Еңбегіңді қырағыққа асыра келдің,
Жақсы-жақынды есіңе көрдің.
Халқыңмен сыйласып, жолдасыңмен жарасып,
Үлкенге кішілік, кішіге мейірім бердің.
Жас жағыңдағы панашың,
Оң жағыңдағы бауырласың.
Қай бірін айтайын қамқоршым.
Ата-Анаң үшін әрқашан дайынсың.
Атсаңыз Отанға егемен Қазақстан,
Ержігіт өзбек талай іргі Қарабастан
Аты да есіңде сақта бер
Душпандарымен қастанда алысқан.
Тоқсан тарқаған болсаң
Ғұмырың ұзақ ден саулығың зор болсын.
Дұшпандарың табанының астында.
Жолдас-жорандарың мол болсын.
Құрбыларыңның алды бол
Қызметте алды бол,
Сеніміңді ортаның бақытты бол.
Ізгілікпен көрікпен шарықтаған
ма, Ғасырлар қарап шыққан басшы бол!

Тілек білдірушілер:

Әкең Серік, анаң Тышбала, Ағаң Қанат, зайыбы Рая
балалары мен. Қарындасың-Төлеугүл, жолдасы
Омаратай балаларымен. Інің Есенжол, зай-
быбы Мейрамкүл балаларымен.
Әжелерің: Назира, Шәйкен.
Нағашыларың: Бекір бай жұбайы мен
соңында ойын-сауық.
„Жайлаукөл әні - - - - (Орындаушы Есенжол)

VIII 5

Суық хабар.

Отыр едім үйде жайғасып.
Ой-мұңға [мен] айналысып.
Мұңайып жанат келді өзі қашып.
Тұрды не дерін білмей ойласып.

Көрін түрін зәрем кетті,
Жүрек сулап, денем дір-дір етті.
Сұрадым, "не болды қобалжығын-ау" деп.
"Не болса да айтшы" деп күштедім.

"Төлеуғұл қатты науқас" дейді" деді.
"Білмей жолдастарың жүрегін" деді.
"Бар болса ден саулығы,
Кез Айдынан Тебінгік өтейік" деді.
Ой! суық-ай, бейшара-ай!
"Құран оқи келсін" дегені-ай!
Жүрек қалған, бас шайқалды,
Өзімнің бұлқынып, бұл қалай?

Ақыр-тағыр ~~бізге~~ алатұғын біз кетпек,
Құлағы жүрек, қобалжумен Дарын жетпек.
Кішік рейірек Төлеуғұл тану екен,
Пайдалап, шүкіршілік білетін.

Есіктен кіреберісінде алдыдан
Төлеуғұлы бөлек көрді бабалары.
Сұрастырғанда көрмегені болған салыққа,
Сенен қалмаңда деп көзін тоңдыра алмаймын.
Құрылғып қоса деп ақшы берді,
Ауылтірестіде мені баса берді.
Ақсақалы, Абзал жиырмасы
Жылсыз мені жеткізді берді.
Бұл санап Тоқым тағдыр болды.
Саулығының [illegible] Халық-жауын болды.
Тонаушы бірге-бірге жүріп бағатын.
Бізге деген, жоқ бала бауыр болды.

Екі айдан бері қасында,
Қарасатындағы әрі басында,
Ұлан-асар сұрапыл балалардан.
Қанағатын келген ел рәсімінде.

Берді балалар разылығы.
Көрсеткен құрметіне разымын.
Құрметпен ер кешелер қарсы алған,
Халыққа Дарынның рахаты разамын.
Бала бергені туғандарының ұзақ болсын,
Жақсы көр-білгенде аулақ болсын!
Олжабай - Төлеуғұлдың, қонақтарымен кеше атар!
Деп, Шыңғыс балаларының саулығы болсын!
Дедім дағы апамды еліме аттандым.
Сұрады бәрі "Жол болсын".

IX 6.

Мерей тойға.

Бала деген қан жүйесі, жүрегің.
Ойын-сауық жалғаса, құмарың, тірегің.
Шаңырақ асқарға, еңкейсең алға,
Сүйеніш болатын бір тірегің.

Соның бірі - Есенжол отыздағы ойнағым!
Тоғыз бір ту ортасында сөзбен, жайнағым!
Жар дегенде озғалар, жүк артар серуделі,
Деп-дегін ерінбей, өзіме бұралда, байлағым!

Әй сенсе асқандарға үйсел[illegible],
Шертінде добайрана тумбір[illegible]етін.
Тоғызшылар, рәза болып шоғамақтан,
Бұл бұлда қазақтың қақтаған дүниесін.
Тілеміз: ұзақ ғұмыр, ден саулықты!
Жанұяда бақытты бол, бала-шаға қауымың!
Досыңмен сыйлас, құрбыңмен бол мәнді,
Көңіліңмен құрметтеді, оларға сауғаң!

Есенжол 30 жылдық мерей тойың құтты болсын деп отырмыз; қызметіңде үлкен жол, қызметі зор деп саулық, жанұялық қайрат, қызметіңде, табыста, тең саламатта, абыройың, құрбыларыңмен құрметте, жақсылық таңдау бол бақытқа тілектеспіз!!

Тілек білдірушілер: Аға-апаң Серік (Зекен).
Тіле бала, ағаларың: Қанат, Абдолманап (Дабантай), жеңгелерің: Раушан (Роза), Әсемгүл.
Ана-жеңгең: Төлеуғұл, Оқжантай, немен Алма Жамиля, інілерің: Сайран, Тажсұлу, Сатар, Арман (Арай), қарындастарың: Үмітгүл, Жазгүл, Нұрзида. Жолдасың Майрамгүл, бала - Марат.
13 III 94.

[illegible] бір сыр (хиссса)

Иә, Халқым алаңызда тұрғанмын!
[illegible] кімсің, сұрақ жауабың?
[illegible] Сәлем Жолдасыммен,
Қабыл ал, бас шейін қоныс елім!
[illegible] жолдасыммен қалыптайын,
[illegible] шаттықпен шарықтайын.
[illegible] деп мені еске ізгер,
[illegible] Олжа алынғайын.
Білгін дала сырын, дала үйін
[illegible] бола алмағам ертіп елім.
[illegible] ауылындағы алдым.
Кімсің ел бір үйімен жақ жағдайларым.
Ұлкен бір айтса болды бақамаз деп,
Кімге айтатын бар ол мызден.
Құрбы-құрдас, дос-жаран алар,
Серік ұлы халқы арамызда деп.
Қайсы бала байлығын бал дәуірім,
[illegible] жайылғанда жүрттың жүрегім
Кімнен алғаным еліме ұлан.
Бәрі [illegible] күнге нұрын есін.

Білім де жазу, жырың жарыңда
бір ұйғыз қоғам жұмыс жүргізде
жүректің [illegible]
бас ғұмыр [illegible] шыңда.

Білімсіз бақытсыз жолы жоқ
жоқ алдым [illegible] ауданда
аудан болып,

Достармен қатарда жү-
ре алғаныммен,

Ақ жүрек ақ ниетпен бол-
саң — ал абыройың.

[illegible] ақырын боласың
жақсы бәрімізге құтты болсын
жүр бақытты.

* * * * *

НАҒАШЫЛАР

Үрім - бұтақтарым, сендерге тек әке - шешем ғана емес, сонымен катар, әкемнің және шешемнің туыстарында жаза отырамын, ол кісілерді де сендердің білгендерің жөн.

Біздің халқымызда мақал бар «Қарның ашса, нағашыңа бар», - деген. Бұл мақал тек тұрмыс жайында емес, жақындық-туыстық жағдайында да айтылған болар. Мен бала кезімде нағашыларымның тәрбиесінде өстім. Нағашы әкемнің аты Нұржан, нағашы шешемнің аты Секер, - деген кісілер еді. Шешемнің бір ағасы мен бір апасы Ұлы Отан соғысында қайтыс болыпты. Қамила, Несіпбала, - деген апалары және Әскербай, Аманай деген бауырлары болды. Осы аты аталңан адамдар, әке-шешемнен кейінгі менің өміріміндегі ең жақын көретін туыстарым болды. Менің өмірімдегі орны бөлек адамдар. Сондықтанда туыстар жайлы жазғанда осы кісілерден бастағанды жөн көріп отырмын. Нағашы әке-шешем мені қолдарына жас бала болмағандықтан 3 (үш) жасымда алған екен. Мен орта мектепті бітіргенше тегім Нұржанов болып жүрді. Мен сол кісілердің баласы болып, руымды сұраса нағашыларымның руын «қараменді» деп жүрдім. Нағашыларым менің ағамды да, бауырларымды да, бөлелерімді де (шешемнің апаларының балалары) жақсы көрді. Бірақта мен дегенде жандары бөлек еді. Мүмкін мен ол кісілердің баурында өскендігім шығар.

Нағашыларымды бергі жағынан тарата кетейін:

Жетестен:	Төлеміс, Сазанбай, Кенеубай.
Төлемістен:	Қараменді, Төлебай.
Төлебайдан:	Тоқпан.
Токданнан:	Сақалбай, Асубай, Тоғыбай.
Асаубайдан:	Жұқа, Жиенбай, Кенжебек, Мақалақ, Мұлқымбек.
Жиенбайдан:	Нұржан.
Нүржаннан:	Сыздық, Әскербай, Аманай, қыздары: Қарабас, Қамила, Несіпбала, Тиышбала.
Әскербайдан:	Сейдолла.
Аманайдан:	Аманжол, Есентай.
Мақалақтан:	Рақымжан, Есентай.
Рақымжаннан:	Сәкен, Жәкен қызы Бақыт.
Сәкеннен:	ұл жоқ, қыздары: Рымкүл, Раушан, Фатима.
Жакеннен:	Талғат, Батыр, қыздары: Гүльмира, Гүльзира.
Талғаттан:	Әлішер, қызы Айдана.
Батырдан:	қызы Кәмилә.

Нағашы әкем Қарамендінің ішінде тоғыз үй тоқпан болады. Өздерінің шаңырақтары тоғыз үйден аспаған екен, сондықтан солай аталыпты. Жоғарыда көрсетілгендей **«Тоқпан»** Қармендінің інісі **«Төлебайдың»** баласы. Бір ескеретін жәй Тоқпанның ұрпағы қазіргі уақытқа дейін тоғыз шаңырақтан асқан емес. Мүмкін аз шаңырақ болғандыктан болар, аға ұрпағын туыс қылып көбінесе **«Қараменді»** атануы. Үлкендеріміз айтып кеткендей нағашыларың кім, - деп сұраса **«Қармснді»** оның ішінде **«Тоғыз үй тоқпан»,** деп айтамыз. Осы еңбекті жаза бастағанда айтып едім, нағашы әкемнің туыстары кәмпескеге іліккен бай адамдар болған. Нағашы шешемнің руы «Сіргелі» (қояншы таңай ішінде біздің әкелеріміз сыяқты «төленгіт» атанып кеткен). Яғни әкелеріміздің апалары болып келеді. «Сіргелі», «төленгіт» аталулары туралы «Менің Нұраталдым», - деген кітабымда жазғам, кейінірек қайталап шежіре ғып жазармын.

Нағашы әкемді елдің бәрі «Бжәң» дейтін, нағашы шешемді «Апа» дейтін. Үлкендер қалай атады менде солай атадым. Нағашы апаларымды «Тәте» дедім де, нағашы ағаларымды: Әскербайды «Әсәй», Аманайды

«Әнәй» дедім. Енді жазуға ыңғайлы, сіздерге түсінікті болсын, мен қалай атадым әріқарай солай жазамын.

Бжәм - денелі, бойшаң, аққұба, қыр мұрынды, сәнді адам болатын. Өзін өте таза ұстайтын, сонымен қатар жаны да таза адам еді. Оқып хат танымасада мәдениетті кісі болатын. Мен нағашы әкемнің аузынан бір боқтық жаман сөз естіген емеспін. Ең, қатты ренжігеннің өзінде «қасиетсіз», - дейтін де қоятын. Ескінің адамы болғанымен отырған жерінде, үсті-басында, үнемі өте таза ұстайтын. Сол уақыттың кейбір үлкен адамдары құсап беталды қақырынып-түкірінбейтін. Ол кісіні білетіндердің бәрі менің сөзімді растар. Ауыл адамдарының, ағайын туыстарының сыйлағаны ма, нағашы әке-шешемнің аттарын атағанын естімеппін. Ел жұртына қадірлі болғаны шығар, - деп ойлаймын.

Ал, Апам орта бойлы, ашаң келген, қара торы, бетті кісі болатын. Ауылда ешкім алдына қарсы келмейтін. Себебін кейіннен білдім, менің апам бір атадан жалғыз екен, басқа ұл-қыз болмаған. (әкесінің аты Батырбек). Сондықтанда ауылдағы немере бауырлары Әбдіразақ, Қали, Әбдіқалық және көрші ауылдарда тұратын немере бауырлары Әділ, Бәзіл, Пәни тағы басқа ағайын туыстардың біреуі қарсы келмейді екен. Ағайын бауырларының әйелдері, әйтеуір апам кейде ашуланып келе жатса тығылып қалатын, барлығы «Еркежан», - деп атап нақты есімін атамайтын. Мені қатты еркелетті, өз аяғымнан зыр жүгіретін мен, кейде арқасына мініп алам. Бірде мені арқалап Әбіғалық бауырының үйіне қарай келе жатыр еді, баласы Арша велосипед теуіп жүр екен, Әбекең апамнан сөз естіп қаламба деді ме дереу велосипедтен Аршаны түсірді де мені мінгізгені. Апамның көзінше Әбекең баласына велосипедтті екеуіңе алғам кезектесіп тебесің, - деді. Арша әрі бауырым болып келеді, әрі досым еді, сөйтіп велосипедтті кезектесіп тебетін болдық. Апам қолмен тартатын сүт машинаға сүт тартқанда Арша екеуміз табақтарында қалған каймағын

бөліп жейтінбіз. Ол туралы Арша біз есейіп, азамат болған кезде де еске алып айтып жүрді. Ол кезде адамдардың сыйластығы өте жақсы болатын. Апамның бетті адам болғанымен беталды жөн-жосықсыз "бас бұзарлығы» жоқтын. Қолы ашық, келген адамға барын беріп дастархан жайғанды жақсы көретін. Апамның ыстаған қымызы балдай, дегенді талай адамнан естідім. Жаздай құрт қайнатып, ірімшік жаятын, май шайқайтын, содан күзде жан-жақтағы балаларына тарататын. Мен, ауыл деп отырғаным Орджоникидзе атындағы совхоздың Ақтөбе бөлімшесі.

Біжәм 1972 жылы тамыз айында сексеннен асқан шағында қайтыс болды. Мен ол кезде Қиыр шығыста Чита облысында Совет армиясы қатарында әскери міндетімді атқарып жүргенмін.

Апам ұмытпасам 1965 жылы қайтыс болды, әйтеуір қыс айы екенін білемін. 66 немесе 67 жасында өмірден өтті. Көктасында жазылған мен,тура неше жажасында, қай жылы есімде қалмапты. Тамақтан жаман аурумен сырқаттанып, біраз төсек тартып жатып өмірден өтті. Апамның өмірден өтуі мен үшін жас болсам да, маған деген ең аяулы адамдардан айрылуымның біріншісі еді.

Нағашы апаларым да, нағашы ағаларымда бізді де жақсы көретін. Мен бауырларында өскеннен мақтап отырған жоқпын, расында солай. Ал, менің жөнім тіпті бөлек шығар. Қайсысы болсын бөле жаратыны жоқ бізді «төредей» күтетін. Менің айтып отырғаным Қамила, Несіпбала, Әскербай, Аманай ең жақын туғандарым. Маған бұл кісілер әке-шешемнен артық болмаса да кем емес екенін айтқам. Үлкен нағашы ағамыз Сыздық (Сарымес) Ұлы Отан соғысында қайтыс болған және нағашы апамыз Қарабаста Ұлы Отан соғысында «еңбек армиясына алынып Жезқазғанда қара жұмыста жүргенде қайтыс болады. Нағашы апаммен бірге болған адамдардың айтуынша өте қарулы адам болса керек. Таңертеңнен кешке дейін, ұзақ-

ты күн жер қазады екен. Терлеп жүріп жазда Жезқазғанның ащы, лай суынан ішеді екен. Ажалына солда себеп болды дейді.

Бжәм және апам

Солдан оңға қарай: Ағам Қанат,
Әкем және нағашым Аманай.
1970 жыл Қанатты әскерге шығарып салу кезі.

Аманай 1978 ж.

Әнәиім Совет Армиясы қатарына алынғанға дейін, біздің үйде Нұраталдыда менің әке-шешемнің тәрбиесінде баласындай болып өсті. Бір жерде өскендікі ме бізді бауырындай көретін, оның ішінде Қанатты ерекше жақсы көруші еді. Мүмкін өзінен кейін кіші бауырлары болмағаннан шығар. Кейін үйленіп бөлек тұрды. Бауырынан жаман аурумен сырқаттанып біраз төсек тарып жатып, 1981 жылдың көктемінде 37 қысында қайтыс болды. Соңында Аманжол, Есентай атты ұлдары қалды. Бір қиналатыным, жаныма бататын бір жәй, осы екі баласының қырыққа келгенше үйленбей жүргендері.

Несіпбала апам мені жөргегімнен арылғаннан кейінгі алақанына салып өсірген адам. Нағашы әке-шешем мені 2-3 жасында бауырларына салды, - деп мен жоғарыда жаздым, ол кезде ол кісілер Жылыгөң,- деген қыстауда Ақтөбе бөлімшесінің, жастары келіп қалсада көмекші шопан еді. Ал, бас шопан Нұрғали,- деген кісі нағашы апамның жолдасы болатын. Нұрғали менің әкемнің бажасы. Яғни, Жылыгөңде екі-ақ үй болды. Үй деген аты болмаса, бір-ақ жер кепе болатын. 1956 жылдары елдің Ұлы Отан соғысынан кейін есін жыя қоймаған кезі. Жұмыскер күші жетіспейді содан

кейін жасы келген адамдарды ерқара болып жүрсін деп, көмекші етіп жібереді. Ол уақыт қазіргідей заман емес, демалыс жоқ, отпуск деген де жоқ, сырттан ешқандай көмек жоқ, қант шайын ат шана мен барып аудан орталығынан әкеп алады да, қысы жазы қой-дың соңында жүргені. Жер кепенің үсті тал жабылған, асты сыз, терезеде әйнек жоқ, қойдың қарнын тартып қояды. Үйді қойдың қиымен жылытады. Суды суаттан ойып әкеледі. Бар күш көліктері ат. Ол уақыттар да, моншаға түсу, кино-теледидар көру, радио тыңдау, газет-журнал оқу, өңі түгіл түстеріне де кірмеген шы-ғар. Еңбектіде ешкім бағалап жатқан жоқ. Біжәм бар болғаны 20 теңге зейнетақымен шықты. Оны кейін мен оқуға барарда киім алып беретін, содан білдім. Ал апам зейнетақы да алмапты. Үкіметке тегін еңбек етіп жүре берген ғой. Соның өзінде бір бас мал шығын шығармайды. Сол кездегі қатал заң, Сталин өлгеннен кейінде күшінде болатын. Ел үкімет туралы, билік туралы бір ауыз сөз айтуға қорқатын. Кімнің бостан босқа атылғысы-сотталғысы келеді дейсің. Ол заман туралы басқа бір уақытта жазбақпын. Нұрғали, Қамила апатайымның жолдасы Қасым және менің әкем үшеуі туған бажа. Кімдер тату десе, бажа тату дейді ғой, үшеуі сондай тату болды. Әзілдері, қалжыңдары жара-сып тұратын. Біраз уақыт көріспесе бірін-бірі іздеп отыратын. Сырттан бірінің мәртебесін бірі асырып жүретін. Міне мен сол Жылыгөңде екі үйдің ортасында өстім. Несіпбала апам бала көтермеген адам. Бжәм, Апам, Нұрекең, Несіпбала апатайым төртеуінің орта-сында жалғыз мен болғандықтан мені ермек қылады, еркелетеді, жасаған әр қылығымды қызықтайды. Несіпбала апатайым өте таза адам болатын, үйінен бір кіршік көрмессіз, тамақ сақтауы да ерекше болатын (ет, сарымай, қайнатқан құрт, т.б), және қалай әзірлейді десеңізші. Ағаларым да, бауырларым да, келіндеріде ол кісіні көрді, менің жазғанымды растар. Негізі мен кім туралы жазсам да жалған жаза

алмаймын және ондай ойымда да жоқ, себебі мен білген адамдарды басқа адамдарда біледі. Ал қате кеткен жерлері болса жазғым келмейді деп басында айтқам, оның қажеті не, келешек жақсының жақсысынан үлгі алу керек. Менің жөргегімнен кейін Несіпбала апатаймның қолында болуым мәнісі осылай.

Қамила апатайым туралы жазатын болсам жеке бір кітап жазуыма да болар, бірақ бұл жерде қысқа тоқталайын. Орта бойлы, арықша келген, қыр мұрын-ды, аққұба адам болатын. Мен 1979 жылы үйлендім, ал 1980 жылы Қарағанды Кооперативтік институтын бітіріп Шет ауданына тұтынушылар қоғамына жұмыс істеуге бардым. Аудан басында сол үйде тұрдым. Бір жылдан кейін мен бітірген институтты Әсемкүлде бітірді де екеуміздe жаңа үйленген кезіміз сол үйде тұрдық. Ол кезде құрылыс баяу жүретін, үй алу өте қиын болатын. Бір жақсысы Үкімет әйтеуір ертелі-кеш бір тегін үй береді. Мен, апатайымның үйінде төрт жыл тұрдым. Көңіл сыйса бәрі сыяды деген, оның үстіне апатайымның кең пейілдігі шығар, үш бөлмелі үйде он үш жан тұрдық. Апатайымның жолдасы жоға-рыда айтқан әкемнің бажасы Қаскен, (Қасым) кенже қыздары Гүлназира үшке келгенде 1966 жылы қайтыс болыпты. Біз үйленген жылдары менің бөлем Шәйкен-де үйленген. Нағашым Әсәйдің үш баласы сол үйде жатып мектепте оқиды. Бөлелерім Назгүл, Нәзира, Гүлнәзира бар, не керек бәрімізді санағанда он үш адам боламыз. Қыстың күні үш бөлмелі үйдің бір бөлмесінде Шәйкендер, екінші бөлмесінде біз, ал ортаңғы бөлмеде тамақ ішіп болғаннан кейін Апатай-ым бәрін жан-жағына алып ұйықтайды. Бір ың-шыңсыз бәріміздің басымыз кешке қосылады, ал тә-ңертең жан-жаққа жұмысқа кетеміз. Бір қызық өмір еді. Апатайым мені туған баласы Шәйкеннен артық көрмесе кем көрген жоқ. Кейін бөлек тұрғанда аз уақыт көрмесе жылап көрісетін. Әуелі ұрсатын, одан кейін бетімізден сүйіп жылайтын, содан кейін барын

салып дастархан жаятын. Жоқтың жомарты еді. Біз бөлек отау болып шыққанда екі сиыры бар еді соның бірін сауып ішіңдер,- деп болмай бізге берді. Тағы бір жәйт көп жыл өткеннен кейін мен жұмысты болған уақытта тағыда екі сиырының бірін сойып менің үйіме беріп жіберіпті, Қабатайыма тамақ істеп апарып беріңдер деп. Маған ықыласының кеткені болар жарықтықтың. Өзі жомарт адамға мал көп бітпейді ғой. Ондай жомарттыққа болып толып отырған жақындарыңда бара бермейтін шығар. Біздің іргелі үй болып қызмет істегенімізді көрді, балаларымыздың қуанышының ортасында болды, шілдеханасында, үйлену тойларында да үнемі біздің қасымыздан табылды. Бізде апатайымның жылда келетін жаңа жылын, сегізінші наурызын ұмытпай арнайы құттықтап отыратынбыз. Құдайдың бергені шығар ұлын ұяға, қызын қияға қондырып, шөбере сүйіп, шөпшек көріп 95 жасында өмірден өтті. Сүйегінің асылдығы сонша тоқсаннан асқанша үй шаруасынан қалған адам емес. Шешем марқұм айтып отыратын, апатайым 13-14 жасынан колхоздың жұмысында болды, өгіз жегіп соқамен жер жыртты, шөбін шапты, ылғи таңның атысы-күннің батысы істегені қара жұмыс еді, бейнетті көп көрді, - деп. Мүмкін сол бейнеттің зейнеті шығар ұзақ жасағаны. Бөлелерімізді бөліп жаратын ешқайсысы жоқ, бәрімен бөле емес бірге туған бауырдаймыз. Қызығымызда-ренішімізде бірге, бұл үлкендердің бізге беріп кеткен тәрбиесі.

Мен, Совет армиясы қатарында жүргенде 1973 жылы нағашы әкем қайтыс болды деп жоғарыда жаздым, одан кейін мен бұл ортада болмаған уақытымда Әсәиім, немере нағашым Жәкен және Қамила апатайым қайтыс болды, бұл кісілермен кешу алыса алмадым, топырақ сала алмадым, өмірімдегі ең қиыныда - өкінішті жәй, кейде өзегімді өртейді, мұнша тағдырға не жаздым екен, - деп ойлаймын. Апатайыма қаза болғанын естіп, жете алмай зарыққандағы бір сәтім:

Нағашы апам Қамила немересі Еркебұлан 1981 жыл.

Апама

(Нағашы апам Қамилаға)

Жетті хабар,
«Апаң, о дүниелік болды» деп!
Тұра алмадым,
Тұла бойым дірілдеп!
Тәлкегіне тағдырдың мойымасамда,
Бұдан асқан ауыр жаза маған барма?
Нағашы әкем Нұржан өтті өмірден,
Әскерде болдым, топырақ салмадым.
Мына әлемге сонда мен түнергем.
Әсәиім мен Жәкен де кете барды,
Тағдыр маған тағы да сынын салды.
Нағашы апам да арамыздан алыстады.
Тағы да маған деген темір тор,
Кешу алып, топырақ салғызбады.
Бір мен үшін жанын қиятын
Нағашыларым,
Тағдырдың жазуы неге осылай?
Түсіне алмадым?!

Ерекше еді-ау асыл апатайым,
Туғанындай мені жақсы көретін.
Шыбын - жанын қолға ұстап,
Амандығымды тілеп жүретін.
Алыстан аңсап келгенде.
Барын маған беретін,
Құшақ- жая қарсы алып,
Мейірімін шексіз төгетін.
Ыстық еді-ау, шіркін ықыласы,
Ондайды сезінбес туған баласы.
Күтті-ау аңсап апатайым,
«Бір көрсем» - деп Қабатайын!
Кетті - ау, апатайым өмірден,
Үш күн салып араға.
Қоштаса алмай,
Босап шыққан менімен.
Не дейін қатал тағдырға?
Бұдан артық жаза бар ма?
«Ботам дегізбей, Апам дегіз» деуші еді.
Апатайым, жылайым да, қаламда!

(15.01.2015жыл)

Солдан оңға қарай нағапіым Әскербай, Өкем, атам Төлеуқадыр. 1994 жыл, қонакда.

Әсәиім 1940 жылы өмірге келіпті. Шешемнің пгасы Сыздық (Сарымес), - деген кісі 1939 жылы менің окем сияқты міндетті әскерге шақырылып Совет Лрмиясы қатарында болады, ал содан 1941 жылы Ұлы отші соғысы басталады. Міне сол соғыстан қайтпайды, кдза болады. Сол нағашы ағамыз аман-есен елге оралсын, - деп тілеу қылып Әсәиімнің атын Әскербай, 1943 жылы туған Әнәиімді, аман-есен келсін, - деп Лманай қойған екен. Әсәиім жастайынан еңбекке ерте араласыпты. 16-17 жасынан Орджоникидзе сохозының жылқысын бақты. Кейін денсаулығына байланысты нуысып, сол совхоздың ірі қара малын бақты. Сол гцбегімен зейнетке шықты. Ақжарқын, адам баласына ияпы жоқ адал адам еді. Біз оқығанда да, үйленгенде дс қолындағы бар малын жұмсап әке-шешемізге көмек-гесті. Барлық жиендерін өзіне тіреу-сүйеу санайтын. Сол кісінің ықыласына қарай біздер жиендері, тегіс ол кісіні жақсы көрдік. Ешқайсымыз көңіліне кірбің түсірмсдік деп анық айталамын. Біздер үйленіп, шаңырақ котеріп, балалы болған уақыттарымызда қандай куанышта болды айтып жеткізе алмаспын. Нағашы ағаларым өте ақкөңіл, адамға зияны жоқ, жәй еңбектің адамдары еді. Балалары да өте жуас болып өсті. Бұл кісілер қайтыс болғанда, Ақтөбеге жерленіп бейтін жиендері біздер көтердік. Біздіаде ол кісілерге деген ('ыйластығымыз, ыстық ықыласымыз шығар. Нағашы жеңгеміз Тілеукеште (Әсәиімнің жолдасы) алтын адам. Іiізде ол кісіні қатты сыйлаймыз. Нағашыларымыздың руы «Қараменді» екенін жоғарыда айтып едім. Ойтеуір «Қараменді» ден бір адам көрсем, танитындарым болса қалжындассам ойын көтеретін, сыйласатын. Өздеріде мен бірдеңе айтса екен,-деп тартылып түратын, сөз түсінетін, ықыластары түзу адамдар.

Менде, қолымнан келгенше нағашыларымды мақтан тұтып, жүрген ортамда шашбауын көтеріп жүремін.

Өмірзақ Қалабаевтың «Алаңқай батыр» дастанынан бір шумағы есіме түседі:

... Қош болыңдар нағашым,
Бәрін қалып барасың.
Жақсы жиен жол қылар
Деген бар ауыл арасын.
Жаман жиен шаң қылар
Қуалап құлын - танасын
Бұрынғының мысалы,
Қарашы сөздің данасын.

Міне, осы шумақтағыдай, нағашыларымның батырларын да, ақындарын да, зиялыларын да, жаны жайсаң адамдарын жүрген ортамда айта жүрем.

Нағашыларым да, Нарманбет, - деген болыста, Хасен, - деген айтулы ақында болған. Шет ауданының үлкендері жақсы біледі. Мен «Менің Нұраталдым» деген кітабымда аздап жазып кеткем. Сол жазғанымды қайталап кетсем артық болмас.

Қасен нағашым орта бойлы, аққұба, ашаң келген сәнді адам болатын. Мен қартайған шағында, бала кезімде көрдім. Менің шешем «Кәкиім» дейтін. Байларды кәмпескелеу кезінде, болыстың баласы ретінде он жылға сотталып кете барған. Ақталып келгеннен кейін де соңында, аңдушы тыңшылар, көреалмайтын белсенділер, жансыздар көп болған. Сондықтан да «балаларымызға кесірі тиіп кетер», - деп аса көсілтіп ештеңе жаза алмаған. Қай ақынның болсын бір ауыз сөзін бір сыншы шекпенін теріс айналдырып жазып жіберсе, баратын жеріне кете барады ғой.

Жоғарыда жазғанымдай, нағашым ақталып келгеннен кейін де, белсенділер маза бермеген соң, Ақтоғай ауданына көшіп кетіпті. Содан дақпырт басылғаннан кейін Ақсу-Аюлыға көшіп келіпті. Жалғыз ұлы Орынды «болыс болған әкесі Нарымбектің атына жаздырмай, үлкен әкесі Бодықтың атына жаздыруы да содан», - деп шешелеріміз айтып отыратын.

Сол Орынның ертеден қазақтай болып кеткен, отбасымен тегіс қазақша сөйлейтін, бұрында Ақшоқыда тұрған, кейінде Шет аудандық коммунистік партия комитетінде қызмет атқарған Сафуанов Евстафидің қызы Людаға үйленуіне нағашымның қарсы болмауы да, содан-ау деймін. Аюда жеңгеміз заты орыс демесеңіз, ақжарқын, кішіпейіл, қонақжайлы, үлкен-кішіні сыйлай білетін, қазақ қызының барлық дәстүрін сақтай алатын, қазақшаға жетік, нағашымның шаңырағының көркі болып шыға келді. Бір сөзбен айтқанда гүрі бөлек болғанымен тілегі бір жан. Қазақша өлеңді қалай айтады десеңізші. Орын нағашым көп жылдар Жаңа-арқа ауданынының «ПМК»-сында бастық болды.

Үйлеріне реті келгенде еркелеп барғанда, маған Люда жеңгем Мариям Жагор қызының «Дударай» өлеңін есіме салады. Өзім өлең айтпасам да, қазақ әндерін тыңдағанды жақсы көрем. Людадан туған қызы қазаққа тұрмысқа шықты, бір ұлы Ташкенттегі мұсылман институтын бітіріп Атасуда имам болды.

1992 жылы КСРО журналистер одағының мүшесі Тыныштық (Есен) Орынбековтың құрастыруымен ақын Қасым Сырымбетұлының туғанына - 90 жылдығына арналып жинақ шықты. Тыныштық Орынбеков жинақтың кіріспе сөзінде былай,-деп жазады. Халық ішінде жез таңдай әнші, от ауызды шешен, дауылпаз жыршы, ақпа ақындар көп болған.

... Әсіресе аудан жұртшылығы Қасым Сырымбетұлы мен Қасен Бодықұлының айтысқанын жақсы біледі. Екеуі де сөз маржанын жетік білетін майталмандар, - деп жазылған.

Жазушы Жайық Бектұров ақын Қасым Сырымбетұлы туралы жазғанында: «Осы күнгі Қарағанды, Жезқазған, Семей облыстарының қазіргі және бұрынғы Егіндібұлақ, Қарқаралы, Шыңғыстау - Абай, Абыралы, Қоңырат - Ақтоғай, Шет, Ақадыр, Шұбартау, Жаңаарқа, Ұлытау, Нұра аудандары аймақтарының арғы

көнерек көзді айтпағанда бергі Ұлы Абайдан, Шәкерімнен бастап көркем сөз маржанының кең алқабы болды. Осы үлкен өңірде Жанақ, Нарманбет, Мәди, Соқырқақпан, Тоқа, Шашубай, Ахметбек, Қожабай, Төлеу, Дия, Мұхамет-ғали, Доскей, Жолдекей, Қайып, Ілияс, Жәкен, Нияз, Маясар, Болман, **Хасен,** Көшен және өзге де көптеген ақындар әрқайсысы арттарына әр дәрежеде өзіндік әдеби мұра, рухани із қалдырды»,- деп жазады. Әрі қарай .... Ақын Қасым ақсақал өзі төңірегіндегі арғы-бергі көп ақындардың, бұлардың ішінде әйгілі Дия қажының, берідегі **Бодыкдың Хасенінің** өлеңдерін көп біледі екен, - дейді.

Төлеген ағам естелігінде «Жергілікті ақын Бодықов Хасеннің өлеңдерін әкем көп дәріптеген адам, әсіресе «Сарыарқа» деген өлеңін:

Ой, Сарыарқа, менің өсіп, туған жерім,
Мекендеп шөптің басын буған жерім.
Жақ тартып, жалғыз шиден, жалаң аяқ
Қозы-лақ жар жағалап қуған жерім.

деп әндетіп отырушы еді.

Хасеннің ақындық талантын, әсіресе, бір әріптен басталатын сөздерден өлең құрастыру қабілетін әкем ерекше бағалаушы еді», - деп еске алады.

* * * * *

Тағы бір ерекше атап өтетін нағашым **Рақымжан,** - деген кісі. Жиенбай мен Мақалақ ағайынды адам. Жиенбайдан Нұржан, Нұржаннан менің шешем және жоғарыды жазған нағашы апаларым мен нағашы ағаларым туады, ал Мақалақтан Рақаң (Рақымжан) туады. Яғни, менің шешем мен, нағашы ағаларым - апаларыммен немере. Рақаңның және ағайынды «қараменде» Тұрсынбай, Сыздық - деген кісілердің кәмпеске кезінде жергілікті «белсенділердің» байдың ұрпақтары, - деп қудалай берген соң, сырғып Қарағандыға көшіп келген жайы бар. Өмір бойы Қарағандыда тұрды. Мен ол кісіні «Ағатай» дейтінмін. Мен Ағатайымның (Рақаң) үйінде тұрып, институтқа оқуға түстім. Бұл кісі үлкен қызмет істемегенімен, көзі ашық, көкірегі ояу, сауатты, саясаттан да хабары бар, мәдениетті адам еді. Артық, бос сөзі жоқ, өте таза адам болатын. Үстінде бір кіршік болмайтын, өзіне лайықты жарасымды - сәнді киінетін. Жүрісінің өзі сәнді, денесін тік ұстайтын. Отырған жерінде өте таза ұстайтын. Былай айтқанда: ақ сүйек, аристократ дерсің. Өз басым ол кісінің тазалығынан, жүріс - тұрысынан үлгі алатынмын. Ағатайыма ұқсауға талаптанатынмын. Мен, жоғарғы оқу орнына емтихан тапсыруға барғанда, маған жанашыр болып келіп тұратын. Шет ауданында қызмет істеп жүрген (Аудандық партия комитетінде нұсқаушы, Аудандық тұтынушылар қоғамында төраға) кезімде, қызмет істеп отырған орнымды көріп, маған айтпаса да, сыр бермесе де мәз болып кететін. Мен де іштей сезетінмін. Ол кісінің Бақыт, - деген қызы, Сәкен және Жәкен, - деген ұлдары болды. Бақыт пен Сәкен ертерек, Жәкен бертінде қайтыс болды. Біз ағалы інілердей болып сыйласып өстік. Бағдат (Жәкеннің жолдасы) жеңгемізбен әліде араласып тұрамыз. Қуанышта, реніште біргеміз. Сондай жақсылық ниетіміз шығар, балаларымызбен балалары араласып, сыйласып, бір-біріне қорған болып жүреді. Біз салған сыйластық жолы шығар. Мен де кейінгі ұрпағымның біз сияқты нағашыларыммен сыйласқанын жақсы көремін. Біздің өрісіміз емес пе? Анаң жақсы болса, нағашыларыңның да жақсы болғаны. Адам баласының үш жұртының бірі. Сыздық, Тұрсынбай, - деген ағайынды кісілер Қарағандыда мелкомбинатта, Космонавтов көшесінде тұрды. Менің әкем Сыздық, - деген кісінің үйінде жатып жүріп Қарағандының пединститутын сырттай бітірді. Мен бұл екі кісіні мектепте оқып жүрген кезімде көрдім,

бірақта қай уақытта қайтыс болғандары, қайда жерленгендері есімде қалмапты. Сыздық, - деген кісінің жағыз ұлы болатын, Оразалы деген. Оразалы «беларусь» қызына үйленді де, кейін Белоруссияға көшіп кетті. Тұрсынбай, - деген кісінің екі ұлы болатын, әкелері қайтыс болғаннан кейін оларда Қазанға көшіп кетті, шешелері татар болатын. Олармен кейін хабарласа алмадық.

Бжәм мен немере Қыстаубай деген кісілердің баласы **Қиынбек** және **Оңайбектер** мен жақсы сыйластық. Қиынбек нағашым көп жылдар Нұраталды совхозында кассир, Оңайбек шофер болды.

Сонымен қатар, Бжәм мен немере Сәлмен деген кісінің қызы **Рымыкеш** апайымызбен сыйлас болдық. Ол кісі бір атадан жалғыз еді, содан болар басқа нағашыларым қатты сыйлайтын, өзіде бауырмал еді. Көп жылдар аудан басында тұрды, аудандық ішкі істер бөлімінің құжат беретін бөлімінде қызмет атқарып, сол жерден зейнетке шықты.

* * * * *

ТҮБІР

Менің әкем бір атадан жалғыз адам болған. Ең жақын ағайындар шөбере болып келеді. Өмірде кейбір ағайындар бірге туғанымен сыйласпай қашықтасып кетеді. Білмеймін менің әке-шешем және біздер ағайындармен қатты сыйластық, әліде сыйласпыз. Сырт көзге белгілі-ау, әйтеуір Шет ауданында ел - жұрттың аузында сіргелілер (төленгіттер) ұйымшыл, - деп айтады. Қуаныште - реніште бәрі жиналып кетеді. Бірбірімен айтысып - тартысып жатқанын естігенім жоқ. Бұл үлкендердің кейінгі ұрпаққа айтып, көрсетіп кеткен үлгілері шығар. Әйтеуір бір - бірімен кездесіп қалса «ағай», «апай» - деп сыйласып қалады. Адам баласы болғаннан кейін мүмкін бір бие сауымдық уақыт, реніштер - түсінбеушіліктер болған шығар, ал ел даурықтыратындай жанжал естіген емеспін. Мен өз туыстарым, қандастарым болған соң көтермелеп мақтап отырған жайым жоқ, жалпы өмір сүріп отырған ортамыздағы халқымызға жайымыз белгілі. Әрине, бізде ата - бабаларымыздан келе жатқан дәстүр, кейінгі ұрпақтарымыздан да жалғасын тапса екен, - деп тілейміз, сыйластығы жарасып жалғасса, нұр үстіне нұр болар. Менің де талпынысым, мақсатым кейінгі ұрпақ, ағайын - туысымның, бірлігі мен ынтымағы. Бұрынғының «ынтымақ бар жерде, елдік бар» деген сөзі бекер болмас.

* * * * *

Жазушы Әбдіжәміл Нүрпейісовтың «Күткен күн» романында атақты Райнистің бір шумақ өлеңін жаза кетейін, орысшадан қазақшаға аударылған:

Сгинут годы, сгинет юность,
Канут в вечность дни за днями.
Но народ твой - он не сгинет,
Если встанет за народ!

Өтеді күндер, өтеді жылдар,
Өтеді жастық зымырап.
Өлмейді халқың, өшпейді даңқың,
Қорғай білсең, сен бірақ.

Бұл шумақты келтіріп отырған себебім, өмірге келмек бар да, кетпек бар, жастық шақта мәңгілік тұрмас, бірақта қандай адам болсада шежіреде қалады, ол шежірені кейінгі ұрпақ жалғастырады. Кейінгі ұрпағым біле жүрсін деп «өз» сіргеліміздің (арқадағы) қолыма тиген шежірені осы еңбегіме енгізіп отырмын.

Осы ғасырдың жиырмасыншы жылдары (1920) бізде шежіреге қатысты алғашқы ғылыми зерттеулер дүниеге келе бастады. Бұл орайда өзі Петербор институтын бітірген темір жол инженері бола тұра, қазақ тарихы жөнінде тамаша еңбектер қалдырып кеткен Мұхамеджан Тынышбай ұлынын; (1879-1938ж.ж.) 1925 жылы Ташкентте басылған «Қазақ халқының тарихына қатысты материалдар», - деген кітабы осы мақсаттағы алғашқы іргелі талпыныс болып еді, - деп жазылады «Қазақ шежіресі» (1994ж) кітабында. Әрі қарай кітапта.... Сөзімізді қорыта келе айтарымыз, шежіре таркату - кейбіреулер айтып жүргендей рушылдықты, жікшілдікті көрсететін құрал емес, жұртымызды бауырмалдыққа, туысқандыққа, ағайын - жекжат арасындағы сыйластыққа баулыйтын асыл қазынаның бірі.

Осы жазылған пікірге қосылғанымыз жөн болар деп мен де ойлаймын.

Ендеше шежіреге көз салыңыз.

(Сіздердің оқитындарыңыз қазақ халқының ерте ғасырлардан бері түбірін жайған шежіресінің «арқа сіргелілерінің» туыстық байланыстарын ұғындыруға арналған).

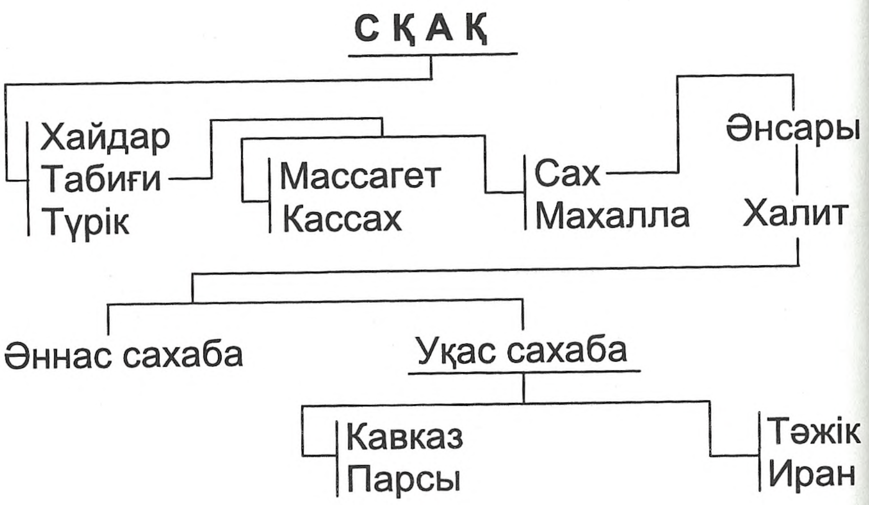
СҚАҚ
Хайдар
Табиғи
Түрік
Массагет
Кассах
Сах
Махалла
Әнсары
Халит
Әннас сахаба
Уқас сахаба
Кавказ
Парсы
Тәжік
Иран

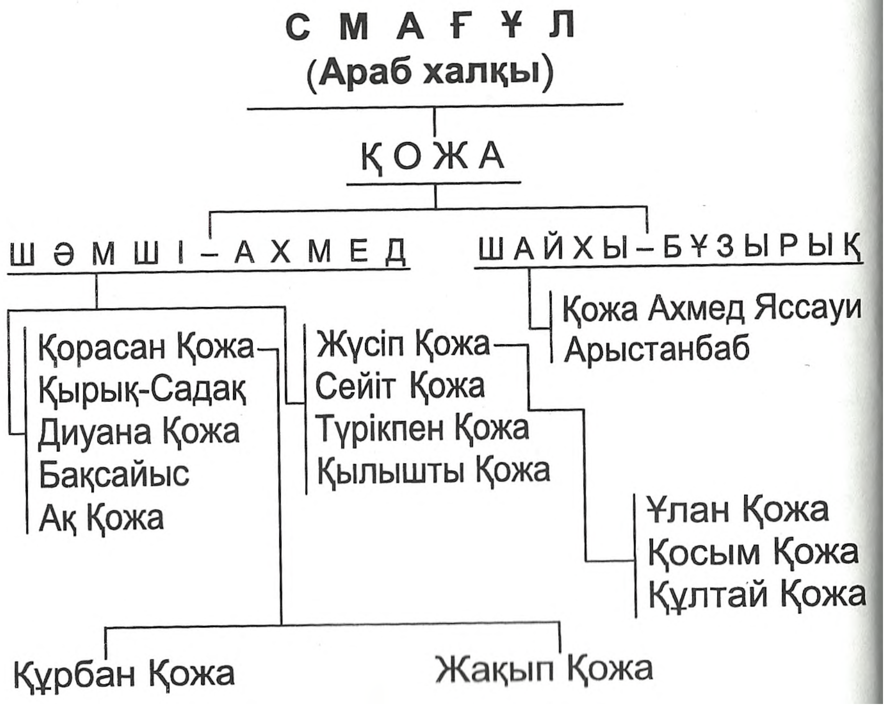
С М А Ғ Ұ Л
(Араб халқы)
ҚОЖА
ШӘМШІ–АХМЕД
ШАЙХЫ–БҰЗЫРЫҚ
Қожа Ахмед Яссауи
Арыстанбаб
Қорасан Қожа
Қырық-Садақ
Диуана Қожа
Бақсайыс
Ақ Қожа
Жүсіп Қожа
Сейіт Қожа
Түрікпен Қожа
Қылышты Қожа
Ұлан Қожа
Қосым Қожа
Құлтай Қожа
Құрбан Қожа
Жақып Қожа

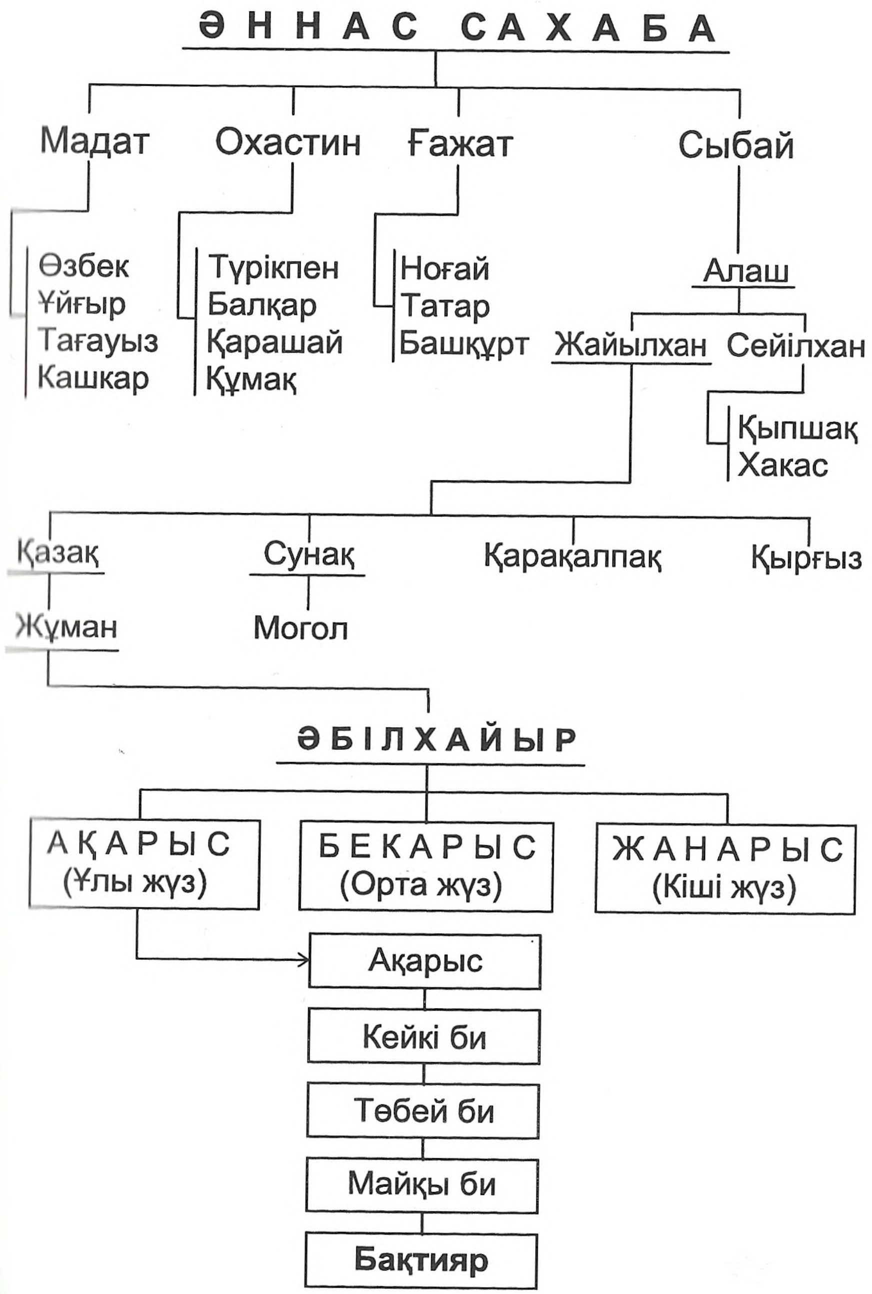
ӘННАС САХАБА
Мадат
Охастин
Ғажат
Сыбай
Өзбек
Ұйғыр
Тағауыз
Кашкар
Түрікпен
Балқар
Қарашай
Құмақ
Ноғай
Татар
Башқұрт
Алаш
Жайылхан
Сейілхан
Қыпшақ
Хакас
Қазақ
Сунақ
Қарақалпақ
Қырғыз
Жұман
Могол
ӘБІЛХАЙЫР
АҚАРЫС
(Ұлы жүз)
БЕКАРЫС
(Орта жүз)
ЖАНАРЫС
(Кіші жүз)
Ақарыс
Кейкі би
Төбей би
Майқы би
Бактияр

Бақтияр
Ойсын
Үйсін
Әлімхан
Арыстан батыр
Бораш батыр
Сіргелі(Құбасай)
17 ата
Ақсыйық
Әзімбай
Таңатар

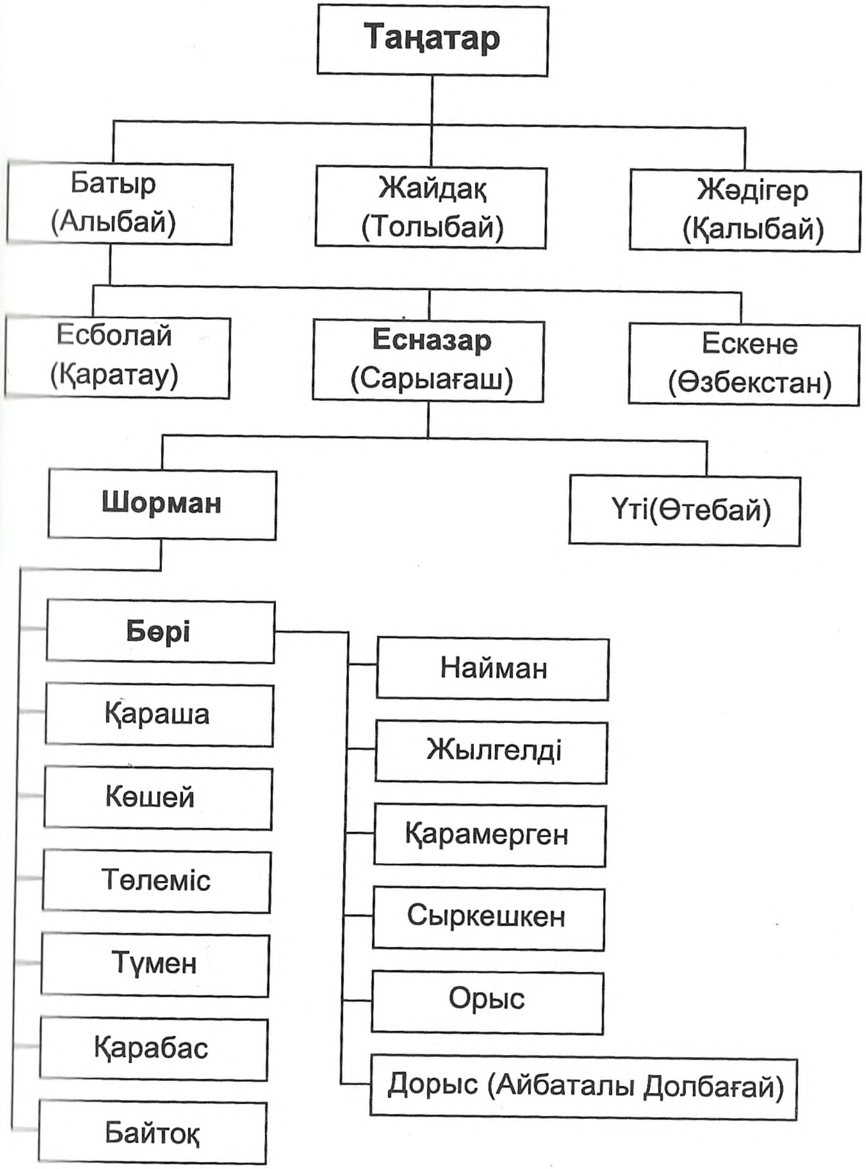
Таңатар
Батыр
(Алыбай)
Жайдақ
(Толыбай)
Жәдігер
(Қалыбай)
Есболай
(Қаратау)
Есназар
(Сарыағаш)
Ескене
(Өзбекстан)
Шорман
Үті(Өтебай)
Бөрі
Қараша
Көшей
Төлеміс
Түмен
Қарабас
Байтоқ
Найман
Жылгелді
Қарамерген
Сыркешкен
Орыс
Дорыс (Айбаталы Долбағай)

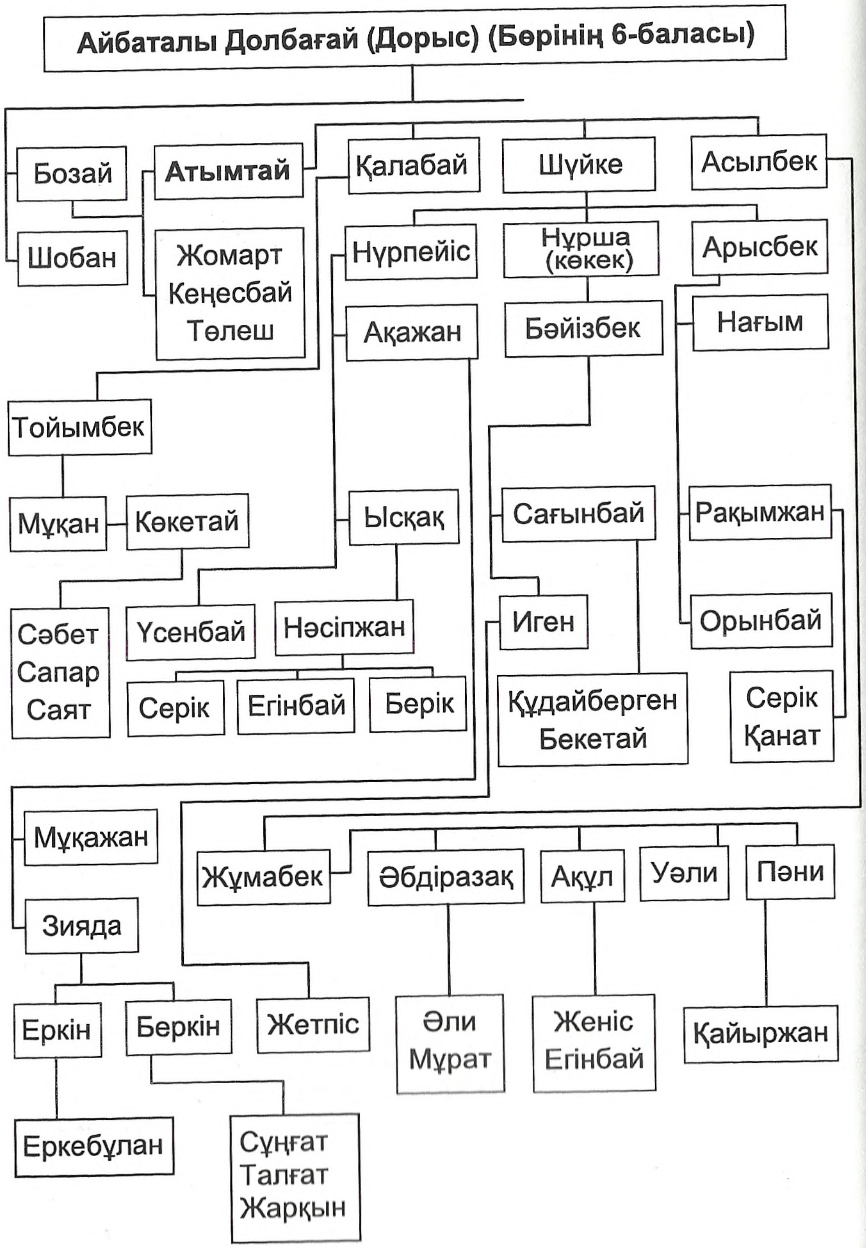
Айбаталы Долбағай (Дорыс) (Бөрінің 6-баласы)
Бозай
Атымтай
Қалабай
Шуйке
Асылбек
Шобан
Жомарт
Кеңесбай
Төлеш
Нүрпейіс
Нұрша (көкек)
Арысбек
Ақажан
Бәйізбек
Нағым
Тойымбек
Ысқақ
Сағынбай
Рақымжан
Мұқан
Көкетай
Сәбет
Сапар
Саят
Үсенбай
Нәсіпжан
Иген
Орынбай
Серік
Егінбай
Берік
Құдайберген
Бекетай
Серік
Қанат
Мұқажан
Жұмабек
Әбдіразақ
Ақұл
Уәли
Пәни
Зияда
Еркін
Беркін
Жетпіс
Әли
Мұрат
Женіс
Егінбай
Қайыржан
Еркебұлан
Сұңғат
Талғат
Жарқын

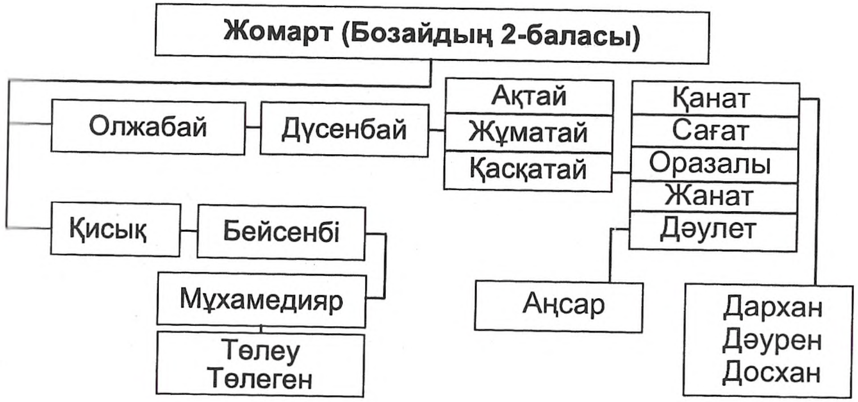
Жомарт (Бозайдың 2-баласы)
Олжабай
Дүсенбай
Ақтай
Жұматай
Қасқатай
Қанат
Сағат
Оразалы
Жанат
Дәулет
Қисық
Бейсенбі
Мұхамедияр
Төлеу
Төлеген
Аңсар
Дархан
Дәурен
Досхан

Кеңесбай (Бозайдың 3-баласы)
Қожатай
Смайыл
Жексенбай

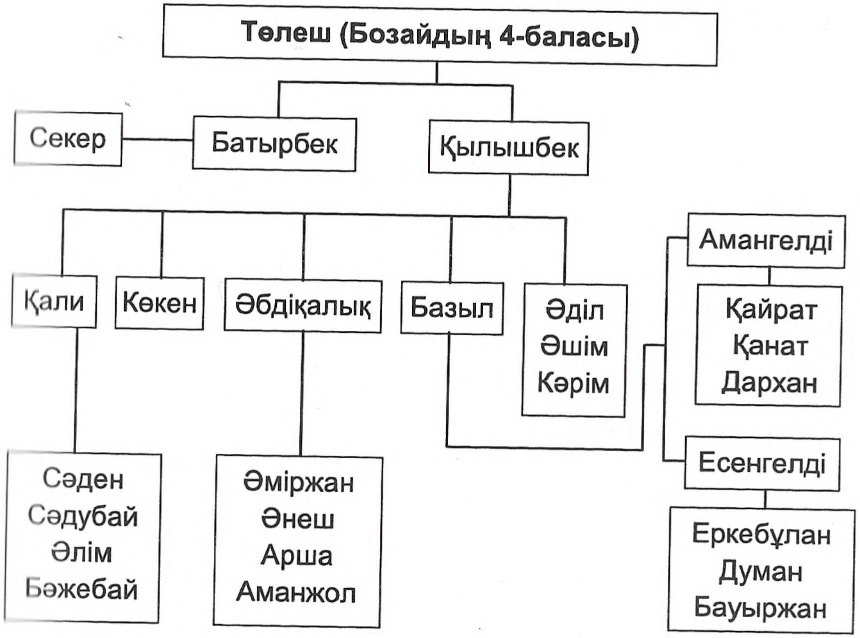
Төлеш (Бозайдың 4-баласы)
Секер
Батырбек
Қылышбек
Амангелді
Қали
Көкен
Әбдіқалық
Базыл
Әділ
Әшім
Кәрім
Қайрат
Қанат
Дархан
Есенгелді
Сәден
Сәдубай
Әлім
Бәжебай
Әміржан
Әнеш
Арша
Аманжол
Еркебұлан
Думан
Бауыржан

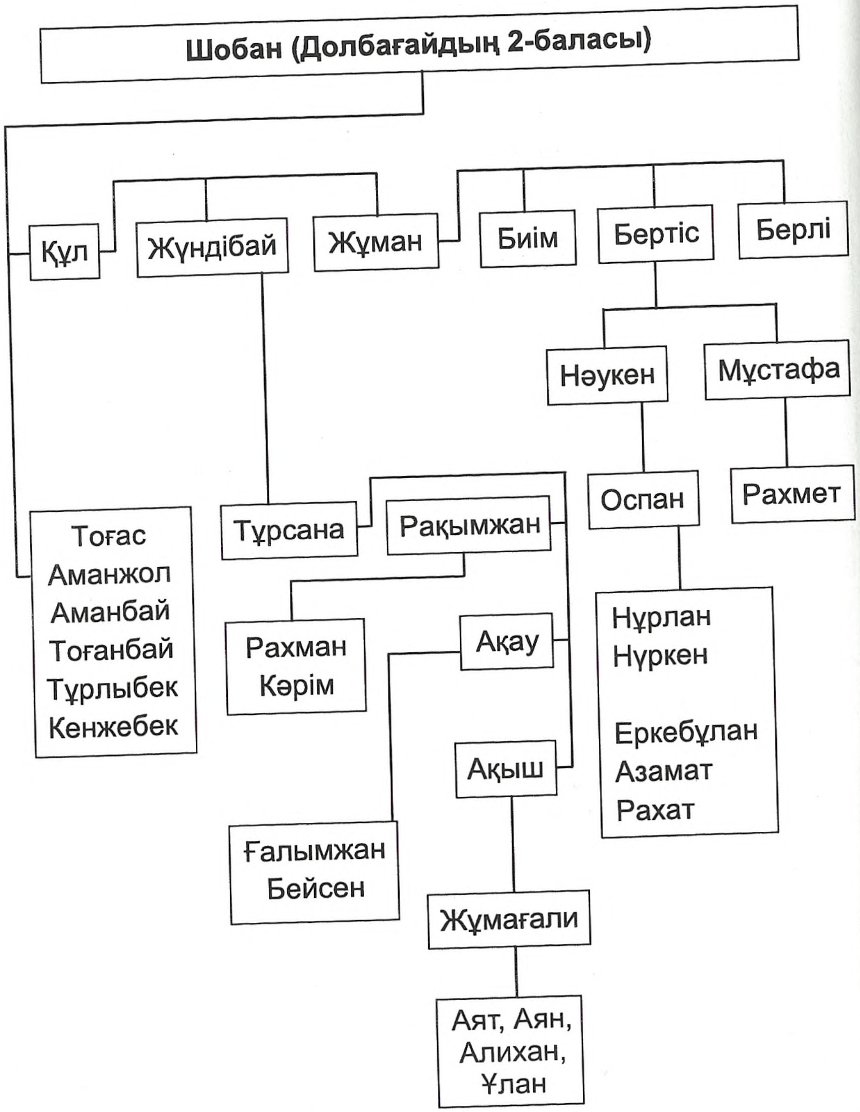
Шобан (Долбағайдың 2-баласы)
Құл
Жүндібай
Жұман
Биім
Бертіс
Берлі
Нәукен
Мұстафа
Тоғас
Аманжол
Аманбай
Тоғанбай
Тұрлыбек
Кенжебек
Тұрсана
Рақымжан
Оспан
Рахмет
Рахман
Кәрім
Ақау
Нұрлан
Нүркен
Еркебұлан
Азамат
Рахат
Ақыш
Ғалымжан
Бейсен
Жұмағали
Аят, Аян,
Алихан,
Ұлан

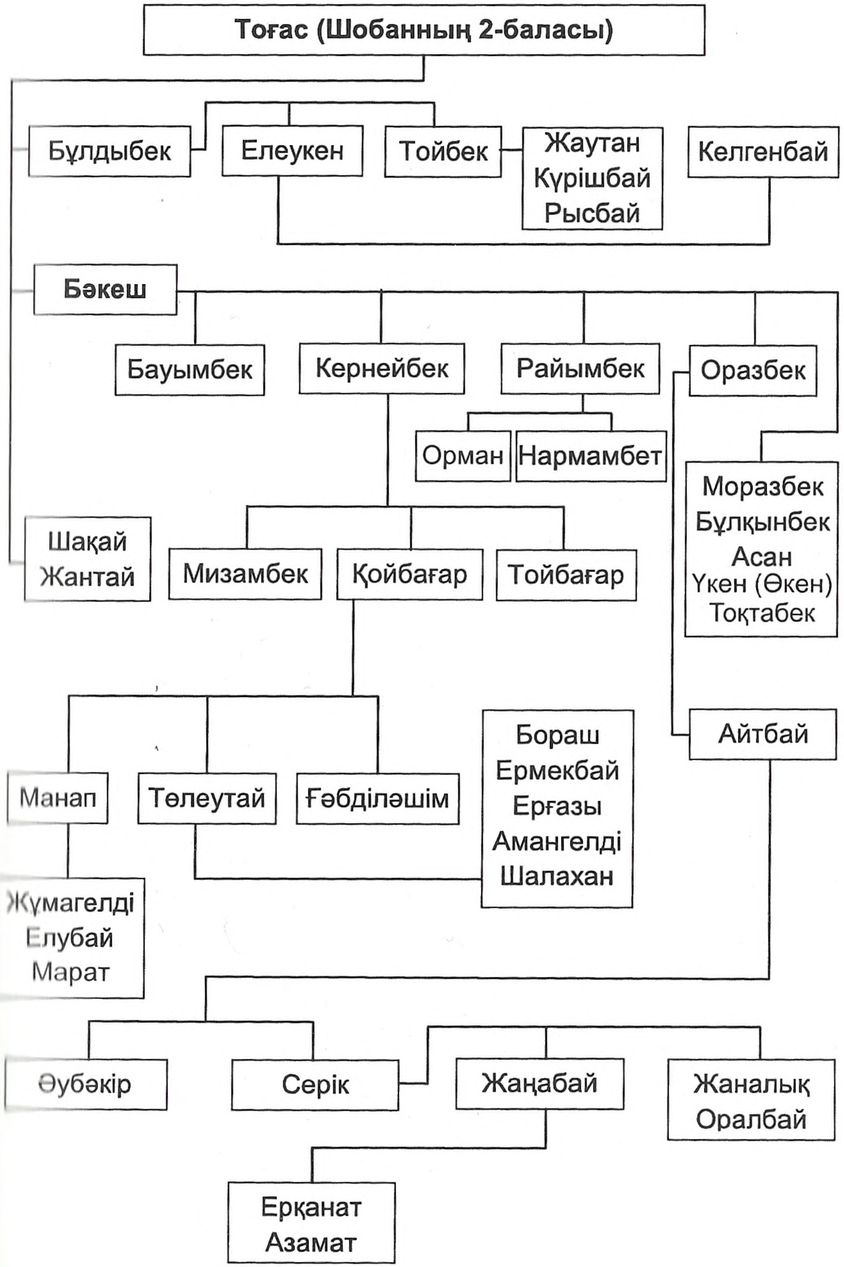
Тоғас (Шобанның 2-баласы)
Бұлдыбек
Елеукен
Тойбек
Жаутан
Күрішбай
Рысбай
Келгенбай
Бәкеш
Бауымбек
Кернейбек
Райымбек
Оразбек
Орман
Нармамбет
Моразбек
Бұлқынбек
Асан
Үкен (Өкен)
Тоқтабек
Шақай
Жантай
Мизамбек
Қойбағар
Тойбағар
Манап
Төлеутай
Ғәбділәшім
Бораш
Ермекбай
Ерғазы
Амангелді
Шалахан
Айтбай
Жұмагелді
Елубай
Марат
Әубәкір
Серік
Жаңабай
Жаналық
Оралбай
Ерқанат
Азамат

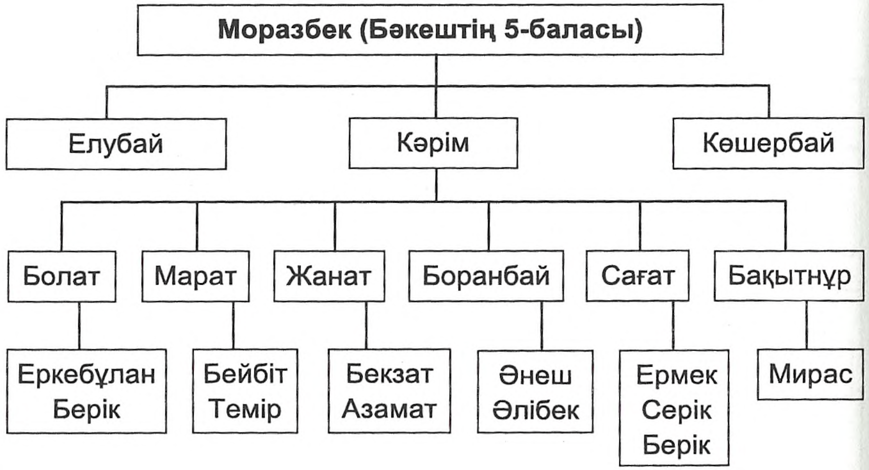
Моразбек (Бәкештің 5-баласы)
Елубай
Кәрім
Көшербай
Болат
Марат
Жанат
Боранбай
Сағат
Бақытнұр
Еркебұлан Берік
Бейбіт Темір
Бекзат Азамат
Әнеш Әлібек
Ермек Серік Берік
Мирас

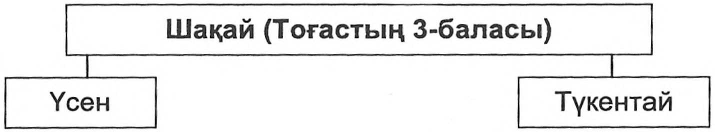
Шақай (Тоғастың 3-баласы)
Үсен
Түкентай

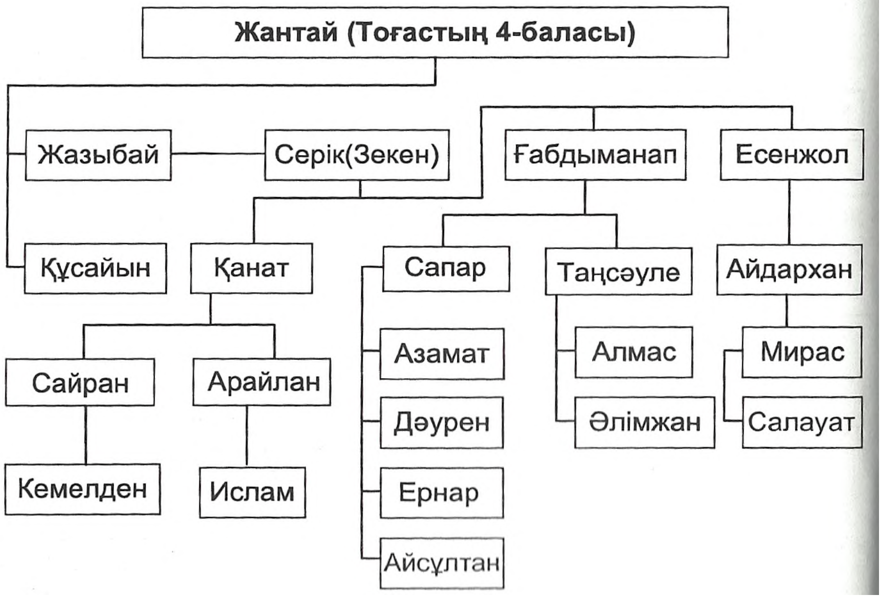
Жантай (Тоғастың 4-баласы)
Жазыбай
Серік(Зекен)
Ғабдыманап
Есенжол
Құсайын
Қанат
Сапар
Таңсәуле
Айдархан
Сайран
Арайлан
Азамат
Алмас
Мирас
Дәурен
Әлімжан
Салауат
Кемелден
Ислам
Ернар
Айсұлтан

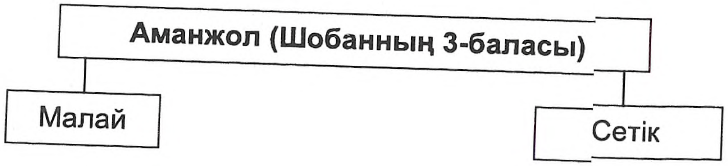
Аманжол (Шобанның 3-баласы)
Малай
Сетік

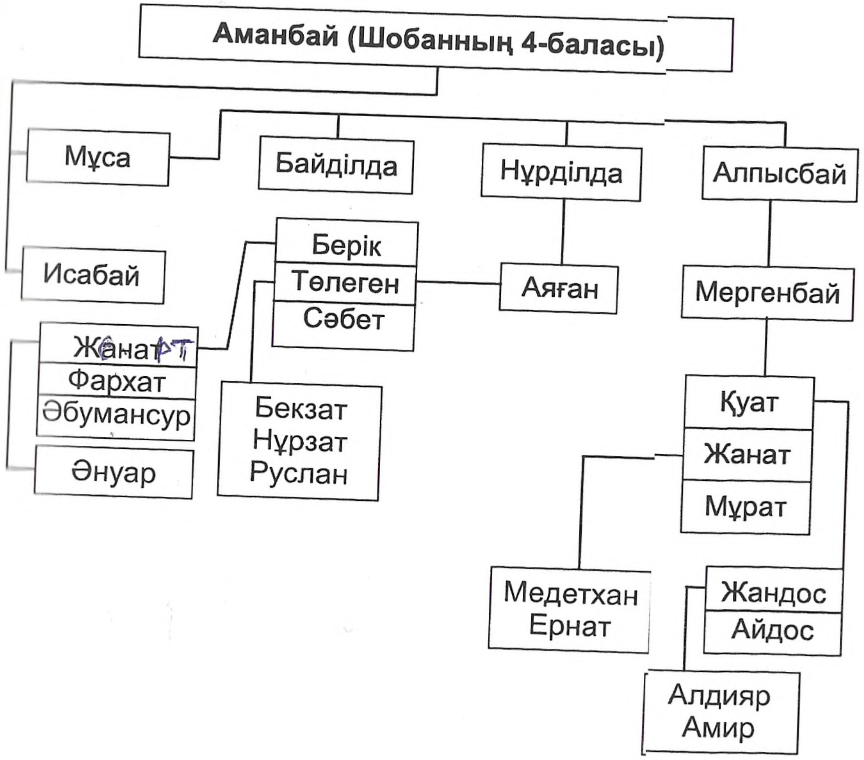
Аманбай (Шобанның 4-баласы)
Мұса
Байділда
Нұрділда
Алпысбай
Исабай
Берік
Төлеген
Сәбет
Аяған
Мергенбай
Жанат
Фархат
Әбумансур
Әнуар
Бекзат Нұрзат Руслан
Қуат
Жанат
Мұрат
Медетхан Ернат
Жандос
Айдос
Алдияр Амир

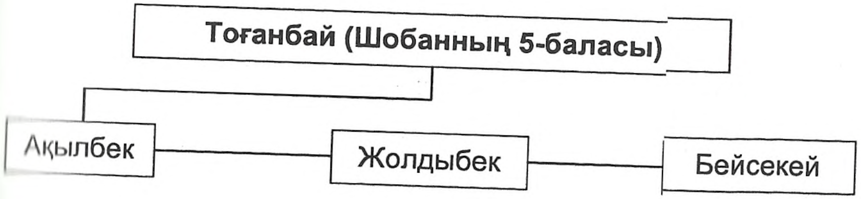
Тоғанбай (Шобанның 5-баласы)
Ақылбек
Жолдыбек
Бейсекей

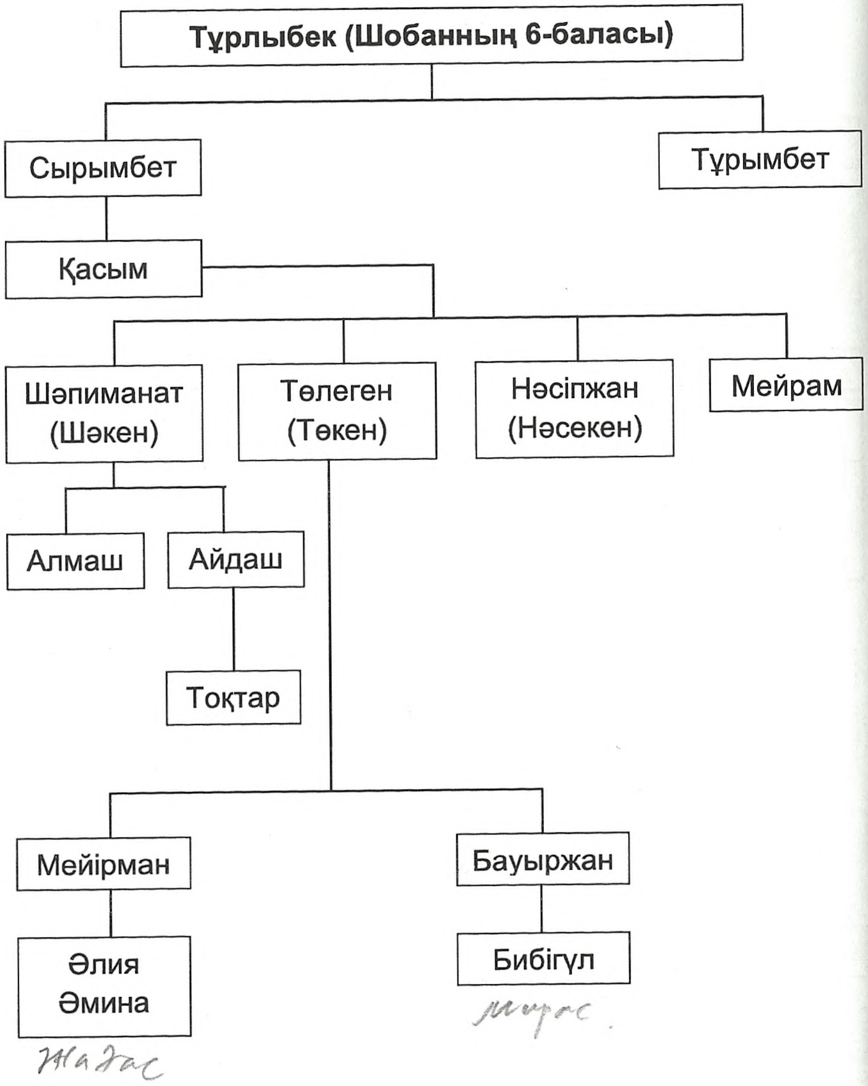
Тұрлыбек (Шобанның 6-баласы)
Сырымбет
Тұрымбет
Қасым
Шәпиманат (Шәкен)
Төлеген (Төкен)
Нәсіпжан (Нәсекен)
Мейрам
Алмаш
Айдаш
Тоқтар
Мейірман
Бауыржан
Әлия Әмина
Бибігүл

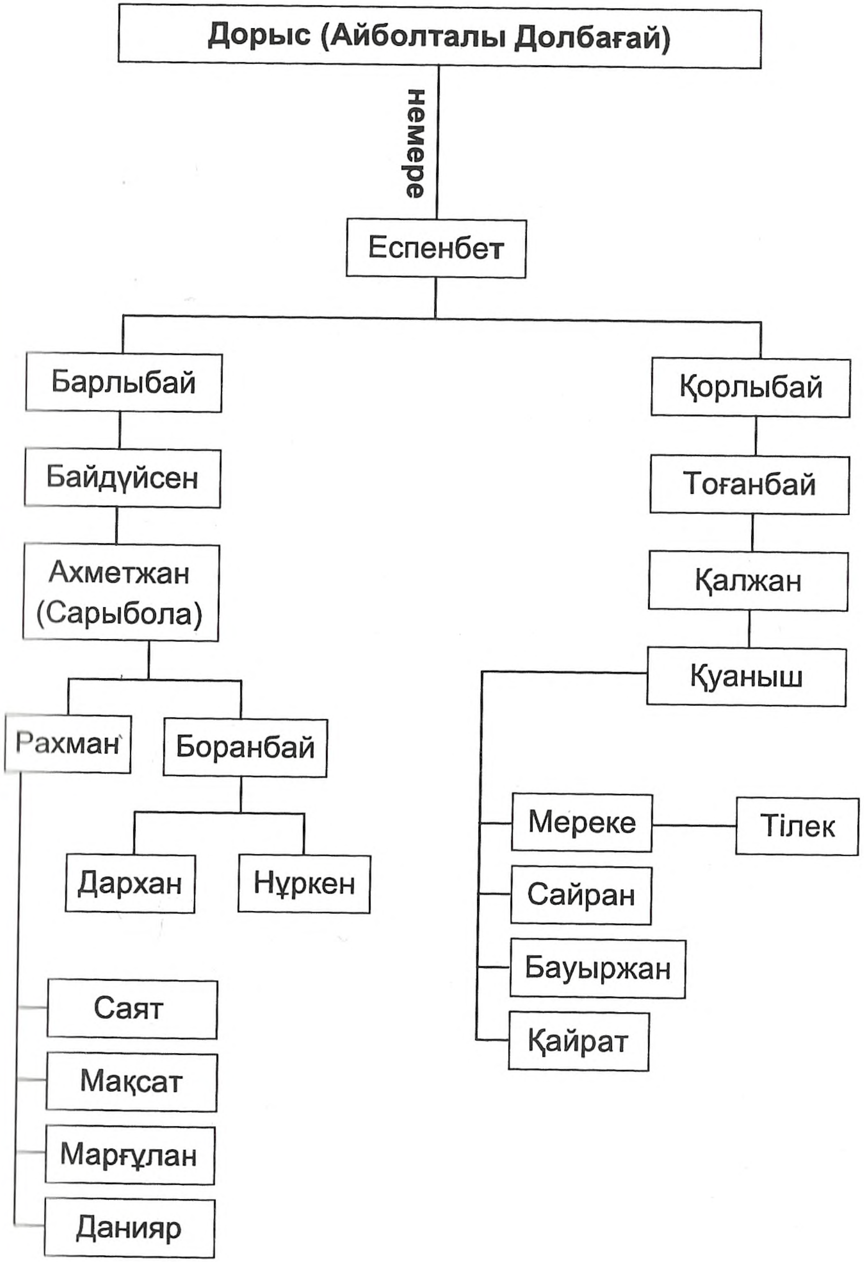
Дорыс (Айболталы Долбағай)
немере
Еспенбет
Барлыбай
Қорлыбай
Байдүйсен
Тоғанбай
Ахметжан (Сарыбола)
Қалжан
Қуаныш
Рахман
Боранбай
Мереке
Тілек
Дархан
Нұркен
Сайран
Бауыржан
Қайрат
Саят
Мақсат
Марғұлан
Данияр

* * * * *

Төлеген Қасымұлының (ағамыз) Шет ауданында шығатын «Сарыарқа» газетінің 19 шілде 1994 жылғы №91(5.216) санындағы жарық көрген **«Сіргелілер кімдер, олар арқаға қалай келген?» -** деген мақаласын толығынан ұсынсам сіздерге дұрыс болар, - деп ойладым:

Туысқан Өзбек халқының астанасы Ташкент қаласында шығатын «Достық туы» газетінің бір санын ойда жоқта қолыма түсіріп, Жолдасбек Бұғыбайдың «Сіргелілер» деген мақаласын оқып шықтым. Мақалада тарихымыздың бір үзігі - шежіреден сыр шерткен Бұғыбай ақсақал Сіргелілердің қайдан тарағаны жөнінде толық мағлұматтар келтірген екен. Бұл шежіренің бір ерекшелігі Ұлы жүз Ойсынның отыз ұлының бірі - Сіргеліден тараған **Батыр** атасының ұрпақтары Сарыарқа жерінде 150 жылдай түтін түтетіп отырғанын айтпасада қазіргі Оңтүстік Қазақстан облысының 12 ауданы тұтастай тараған Сіргелілердің тарихын ғана айтып қоймай, алауыздықтан, рушылдықтың салдарынан көрген құқайын толық баяндап бергені және ғылыми маңызы бар тұжырымдарға толы болып келетіндігінде.

Біріншіден, мені қызықтырған осы жағдай, екіншіден мен өзім де 5-атам Арқа жерін мекен еткен Сіргелінің Батыр атасынан тарайтындығым Шет ауданында ежелден өздерін Ойсын Сіргеліміз деп санайтын 80 үйдің бар екендігі әлі де көпшілікке аян емес.

Олар Арқаға қалай келді? Ауданымыздың ең шұрайлы жері Қызылтау қорымын Сіргелілер қалай иемденді, деген сауалдарға жауап беру үшін, ең алдымен жоғарыда аты аталған мақалаға жүгінейік.

Жолдасбек Бұғыбайдың айтуынша Ұлы жүз Ойсыннан отыз ұл тараған. Олар шетінен балуан, жаугер, тентек мінезді, кейбіреулердің айтуынша зорлықшылдау (Сарыағаштық Шойбек Қонысбайұлы өзінің шежіресінде осындай анықтамалар келтірген) болса керек. Олардың өмір сүрген кезі Әбілхайыр ханның әлсіреп, Жәнібек пен Керейдің Шу бойында қазақтың жеке хандығын құруға әрекеттенген тұсы болса керек.

Ойсынның отыз ұлының бірі Бораш батыр (1456жыл)жайлауына жақын қонған хан Жәнібектің әйелдерінің, отауларына барып жүріп қызының біріне көңілі ауады. Ер мінез жігіт жасқанбай хан қызына тілегін білдірдіріп, сөз байласып, жиі кездесіп жүреді. Күндердің күнінде хан қызы жүкті болып қалады. Бораштың Алшын руынан (Кіші жүз) алған әйелі де сол кезде аяғы ауыр екен. Ол Алшынның Қыдырбай, - деген белгілі байының қызы. Хан қызын сол кездегі салт-дәстүрмен некелеп алудан басқа амалы қалмағанын бауырларына айтқан Бораш өкпелеген әйелін той өткенше деп уақытша төркініне апарып тастайды.

Жәнібек хан «қараның» қызына құда түсемін дегеніне қатты ашуланады. Іздегенге сұрағандай ханның бас уәзірі Жағалбайлы Қырғыйқабақ та ханның қызына көз салып жүреді екен. Хан өзінен ақыл сұрағанда қыздың жүкті екеніне хабарсыз уәзір Бораштан құтылудың жөнін айтады.

«Ойсынның отыз ұлы сізді менсіне бермейді. Олардың ықпалындағы ауылдардың жігіттері шетінен жау түсіргіш, әйелдері бала тапқыш. Өзіңіз атақты хансыз, зорлықшыл отыз ұлды Ойсынға қыз ұзатып, құйрық-бауыр жесіп, құдаласып қайбір кенелем дейсіз, одан да оларды үрім-бұтағымен құртып алғанымыз жөн. Әйтпесе олар біртіндеп хан тағына таласудан да тайынбайды», - деп Жәнібек ханның қолтығына су бүркеді. «Қалай құтыламыз, олармен соғысып, ел-жұртты қырып алмаймыз ба», - дейді Жәнібек.

Уәзір ішкі пікірін ашып салады. Ол үшін қызыңызды бермек болып той жасап, әр құдаға жеке отау тіккізіп күту керек. Сонан соң біртіндеп ертіп жүріп ор

қазылған үлкен отауға апару керек те екі босағасына екі жендет қойып басын шауып ала беру керек.

Хан бұл ақылды құп алып ұлан-асыр той жасап, құдаларын шақырып, алдымен кұдайдай күткізеді де соңынан қатын-балаларымен қосып қынадай қырып салады.

Адам өлімін сездірмес үшін Жәнібек той-думанды апталап жалғастыра береді. Хан қызы осы екі ортада толғатып ұл табады. Кдсапты қырғыннан әлде калай тірі қалған Ойсынның. келіні алтын кдйшы шебер Әзбике жаңа туған баланы асырап алады.

Ойсынның отыз ұлының қырылған жері содан Өлікті аталып кетеді. Шойбек Крнысбайұдыньщ айтуынша бұл жер қазіргі Жамбыл облысының аумағында.

Бораш батырдың төркініне кеткен Алшын әйелі де аман-есен босаныпты. Шекесі торсықтай ұл табады. Оның атын Құбасай қояды.

Әкесі мен оның бауырларының каскөйлікпен өлтірілгенін бала шешесі мен нағашы атасынан біліп өседі. Ол он екі жаска келгенде еліне қайтқысы келетінін нағашы атасы Қыдырбайға сездіреді. Нағашысы бұған қарсы бола қоймайды. Бірақ басқаға тұрмысқа шығып кеткен шешесі Кұбасайға ермейтінін айтады. Нағашы атасы жиенінің алдына мал салып береді. Жолда сусап қалғанда қымыз сауып ішсін деп екі-үш сауынды биені жетектетіп, олардың соңынан ерген құлындарынын, мұрнын тесіп сіргелеп, (енесін жол-жөнекей ембес үшін жабағы тай-кұлынның тұмсығына байланған үшкір ағашты «сірге-сірке» дейді, қосакда байлайды. Құбасай , сөйтіп аман-есен еліне келіп қосылады. Баланың бақытына қарай әлгі мұрнын сіргелеген тайдың бірі жүйрік шығады. Бәйгеден көп келген жүйрікті сұрағандар. «Бүл кай ат?» дескенде: «Бұл баяғы Ойсындағы сіргелі тай ғой» дейтін көрнеді.

Сол жүйріктің атагы піыгып Ойсынның жалпы әулеті Сіргелі аталып кетеді. Сол Құбасайдан он екі ұл гуып он екі рулы ел таранты. Он екінің бірінің аты Батыр екен. Батыр атамыздың шөмшегі Бөріден алты ұл туған. Кенжесі - Долғабай батыр атақты Елшібек батырға (ол да Сіргелі руынан) еріп, үш жүздің басы бірігіп Жоңғарға қарсы соғыс ашқан кезде Ақмола облысының Ерейментау жерінде ерлік көрсетіп Айбалталы деген қосымша атаққа ие болыпты.

Айбалталы Долғабай еліне қайтып келе жатып Қарқаралыдағы Бөкей төресіне жолығып достасқан екен. Төреге де батыр керек болса керек, жас жігітті үйлендіріп одан туған екі ұлды (Бозай, Шобан) өзінің скі ұлы Сығай мен Саңқайға еншілес етіп қазіргі Шет ауданына қарасты «Нұраталды» кеңшары мен Жанғұтты атындағы ұжымның аумағынан «шұрайлы» жер нлып берген екен.

Арқадағы Сіргелілердің «төренің төлеңгіті» аталуы да осы кезден басталады. «Батыр бабамыз Аркаға қашан келген?» деген сұракқа Сарыағаш жеріндегі гуыстарымыз: «Шамамен 150 жылдай уақыт болды» дсген кесім айтылады. Егер ғылым әр буынға (поколение) 28-30 жыл беретінін ескерсек менің 5-ші бабампың Сарыарқаға қашан келгенін анықтау қиын емес. 28-30-ды 5-ке көбейтсеңіз 140-150 жылдай уақыт болғанға ұқсайды. Яғни, ұлы бабамыз Қабанбай, Бөгенбай, Ағыбайлармен үзеңгілес болып шығады.

Кешегі «тексіз төлегіт» деген атаққа ие болған, Ліібалталы Долғабайдың үрім-бүгағы біздер (30 адам) жақында бабамыздың кіндік қаны тамған жер Сарыпгашқа туыстарымыздың арнайы шақыруымен барып кайттық. Жоғалғанымыз табылды деп ағайындар екі мың адам қатысқан үлкен той жасады. Ол өз алдына Оір үлкен әңгіме.

Төлеген ағамыздың 1994 жылғы жазған мақаласын сол қалпында түсірдім.

* * * * *

БАТЫР, ЖАЙДАҚ, ЖӘДІГЕР.
(ру аттарының шығу тарихы)

Ойсын - Сіргелілер жеріне тұтқиылдан жау шабады. Қоран қалмақтың бетін қайтару үшін Таңатарұлы Алыбай бабамыз жауға жалғыз өзі қарсы шығып, соғыс ашып жатқан кезде басқа жақта жүрген інісі Толыбай ауылға келеді.

Келе сала «ағам қайда» - деп Алыбайды іздейді. «Ағаң қалың жаумен соғысып жатыр» деген сөзді ести сала Толыбай белбеуде байлаулы тұрған жайдақ атқа қарғып мініп ұрыс майданына тұра шапқан екен.

Екеуі қалмақтарды тас-талқан етіп жеңеді де аман-есен елге оралады. Ағайынды екі батырдың ерлігіне риза болған халық Алыбайды - «Батыр», ал оның інісі Толыбайды - «Жайдақ» деп атап кетеді. Өлер шақтарында Алыбай мен інісі Толыбай: «біздің ұрпақтарымыз мәңгі-бақи қыз алыспай өтсін» деген өсиет айтқан екен. Сол бабалар өсиетіне берік екі рулы ел осы уақытқа дейін қыз алыспай келеді.

«Батыр-Жайдақ бірге туысқан, қыз алыспаймыз» деген сөздерді Бөген, Шаян, Қазығұрт, Сарыағаш өңіріндегі Сіргелілерден қазірде жиі естуге болады.

Таңатардың кенжесі Қалыбай жастай қайтыс болғандықтан артында қалған жалғыз баласын Алыбай асырап өсіреді. Батыр бабамыз інісінің баласын: «інімнен қалған жәдігерім» - деп отырады екен. Қалыбайдан тарағандардың «Жәдігер» аталу себебі осы.

* * * * *

Енді бір айта кететін жәй, арқа сіргелілерінің қалай «төленгіт» аталғандары жоғарыда жазылды. Арқада төре-төленгіт бір-біріне сіңісіп, ағайын-туыс болып кеткен. Біздің арқада да: «төре-төленгіт бір туысамыз, қыз алыспаймыз» деген жиі айтылады. Менің

жасым қазір алпыс екіде, осы уақытта ата-бабаларымыздан бастап осы күнге дейін төре-төленгіт құда болыпты, қыз алысыпты дегенді естімеппіз. Төрелердің жасы үлкендерін аға-апай дейміз, жасы кішілерін іні-қарындас дейміз, «төрелерде» бізбен солай сыйласады. Ренішімізде де, қуанышымызда да ежелден біргеміз. Ауылымыз аралас, қойымыз қоралас болған елміз.

* * * * *

Ата-бабаларымыз туралы жазып отырғанда, әкелеріміздің кең жайлауы есіме түсіп, балалық шақтағы өскен жерімізге сағыныш сезімім көңіліме ұялайды.

Сондықтан болар Оразбек Бодықовтың «Ақ құс» - деген кітабындағы бір шумақ өлең ойыма келе береді.

... О, кең дала!
Көз жетпестей керілген,
Мен ұлыңмын
Саған шексіз берілген.
Қалай ғана
Сүйерімді айтпақ боп,
Қай теңеуге қияр дейсің
Сені мен?...

Енді, әкемнің «шөбере» туыстарын айтайын ол кісілер: Қойбағар, Тұрсана, Нәукен, Мұстафа, Кәрім, Көшербай, Серік Айтбайдың, Нармамбет, Бейсекей.

Мен бұл әкелеріміздің, ағаларымыздың атын атап жазып отырғаным, өздерің шежіреден қарасаңдар шатаспасын дегенім. Сонымен қатар айтарым, есте қалып, кейінде таратуға жеңіл болады.

Қойбағар әкеміз мен білетін уақытта «Орджоникидзе» атындағы совхоздың «Ақтөбе» бөлімшесінде тұрды. Елдің бәрі атын атамай сыйлағаны болар «мұғалім» дейтін. Менің өзім нағыз атын ес біле келе кейінде білдім. Ол кісі сол Ақтөбе бөлімшесінде, бұрынырақта №1 ауыл деп аталады екен, кейініректе колхоз

болып құрылған, сонда бастауыш мектепте мұғалім болған екен. Шешелеріміз сол кісіден оқып, хат таныпты. Шет ауданындағы алғашқы мұғалімдердің бірі. Менің естуімше жеті класстық білімі болса керек.

Ертеде арнайы мұғалімдік білімі бар адамдар аз болған, сол себептен жеті класс біліммен де ұстаз бола берсе керек. Тура қай жылдары мұғалім болғанын дөп басып айта алмаймын, тек жорамалым 1932 - 1954 жылдары болса керек. Неге олай жорамалдайтыным, менің шешем 1930 жылғы, жоғарыда айттым сол кісіден сабақ алғанын, кейінде біздің әке-шешеміз үйленіп Нұраталдыда тұрғанда 1950 жылдардың басында Ақтөбеде бастауыш классты бітірген балаларды Нұраталдыға әрі қарай оқуын жалғастыруға әкеледі екен. Ол кезде Нұраталдыда жеті жылдық мектеп болса керек.

Ылғи жетім өскен, менің әкем Серікті (Зекен), Кәрімді, Көшербайды, Айтбайдың Серігін (менің әкеммен аттас, бірақ жасы әкемнен кіші болғаннан кейін әкесінің атын қоса жазып отырмын) осы кісі үйлендіріп отау шығарған адам. Өз кіндігінен Манап, Төлеутай,- деген балалары болды. Ол кісі 1960 жылдардың аяғында қайтыс болды. Ал балалары 2000 жылдардың басында дүниеден өтті. Ақтөбедегі көп бейтке жерленген.

* * * * *

Айбалталы Долбағай (Дорыс) - Бөрінің б-шы баласы.

Дорыстан: Бозай , Шобан.
Бозайдан: Атымтай, Жомарт, Кеңесбай, Төлеш.
Атымтайдан: Қалабай, Шүйке, Асылбек.
Қалабайдан: Тойымбек, Тойымбектен-Мұқан, Мұқаннан-Көктай.
Көктайдан: Сәбет, Сапар,Саят.

Мұқан әкеміз менің естуімше ертеде елден көшіп Спаскіге келіп жұмыс істеген. Ал, Коктай әкемізді 2-3

рет қана көрдім, ол кісі «Дубовкада» тұрды. Біздің әкей Серікпен (Зекен) замандас қалжындары жарасып жүретін.

Сәбет ағамыз «Құрма» құс фермасында тұрды. Өте ұшқыр-өжет кісі болатын, ешкімнен тайсалмайтын батыл адам болушы еді. Ерте қайтыс болды.

Шүйкеден: Нүрпейіс, Нұрша (Көкек), Арысбек.
Нүрпейістен: Ақажан, Ысқак, Үсенбай, Әбеу.
Ақажаннан: Мұқажан, Зияда.
Зиядадан: Еркін, Беркін.
Еркіннен: Еркебұлан.
Беркіннен: Сұңғат, Талғат, Жарқын.

Мұқажан әкеміз менің әкем Серікпен (Зекен) замандас, Нағым, Пәни әкелерімізбен 1939 жылы міндетті әскерге алынып, одан 1941 жылы Ұлы Отан соғысы басталып кетіп, содан соғыс біткеннен кейін 1946 жылы елге оралыпты. Мұкажан әкеміздің негізгі өмірі Шет ауданының басында Ақсу-Аюлыда өтті. Көпжылдары аудандық аурухананың шаруашылық ісінің меңгерушісі болды. Қазір жасы жүзден асты.

Зияда ағамызды көргенім жоқ. Ол кісі шамамен 1950 жылдардың ортасында Шет аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы болған екен. Үлкендердің айтуынша, өте сауатты, ұйымдастыру қабілеті зор, келешегінен мол үміт күттірген, сондай алғыр адам болыпты. Өкінішке орай сырқаттан, өмірден ерте өткен екен.

Ысқақтан: Нәсіпжан.
Нәсіпжаннан: Серік, Егінбай, Берік.

Нәсіпжан ағамызды мен ес білгеннен білемін. Себебі ол кісі Нұраталды сохозында тұрды. Көп жылдар совхозда өмірінің соңына дейін жұмысшылар комитетінің «төрағасы» болды. Артық мінезі жоқ, халыққа сыйлы болды, сол халыққа қадірі болғандығы

шығар көп жылдар жұмысшылар комитетін басқарғаны. Үлкенді үлкендей, кішіні кішідей сыйлай білуші еді. Менің шешем Тиышбала «қайным» деп қатты ойнайтын. Ойындыда көтере білуші еді. Әкемізді мұғалім дейтін. Өкінішке орай ағамыз қан қысымынан болса керек, елулерден асқан шамасында қайтыс болды.

Нұршадан (Көкек):	Бәйізбек.
Бәйізбектен:	Сағынбай, Иген.
Сағынбайдан:	Құдайберген, Бекетай, Бауыржан.
Игеннен:	Жетпісбай.

Бәйізбек әкемізді Нұраталдыда ес білген уақыттан білемін. Орта бойлы, ашаң келген, әдемілеп сақалмұрт қойған кісі болатын. Намаз оқыды, молдалығыда болды. Аздап өлең шығарса керек. Себебі бір жәй есімде қалыпты. Бұл I960 жылдардың басында болған оқиға. Біз Нұраталдыда «тау асты» дейді, Нұраталдының алғашқы салынған жағын, сол жақта Шипанбай деген кісілермен көрші болдық. Шипанбайдың қолында балдызы Сағымбай (жездеміз) болған. Сағымбай Дәмежан (Әбдіразақтың қызы) апамызбен сөз байласып сол Шипекең үйіне келінғып түсірді. Кейін құдалыққа Шипекең үйіне Бәйізбек әкемізде келіп еді. Той үстінде Рабиға деген көрші әйел Бәйізбек әкемізге өлең айт деп қолқалап болмады. Сонда әкеміз бір шумақ өлеңді Рабиғаға қолма-қол шығарып, елді бір желпіп тастағаны мәлім. Ол кісі қартайып өмірден өтті, Нұраталдыда жерленді.

Сағынбай ағамыз орта бойлы, аққұба келген, сәнді кісі болатын. Артық сөзі жоқ, мінезі жуас, ойынқалжыңды көтеретін, елге сыйлы азамат еді. Әскерден келгеннен кейін шофер болып жұмыс істеді. Науқастан ерте қайтыс болды.

Арысбектен:	Нағым, Рақымжан, Орынбай.
Рақымжаннан:	Серік, Қанат, Көмек.

Нағым әкеміз біздің әкемізбен қатарлас, әскер қатарына бірге алынғанын жоғарыда жаздым. Орта бойлы, қараторы, денелі адам болатын. Соғыстан кейін Нұраталды совхозының бөлімшесінде басқарма болды, одан кейін біраз жылдар Ағадыр ауданының бір совхозында (Қарабұлақпа?, әлде Ақшағылма? анығын білмедім) бір бөлімшесінде басқарма болды, кейінде қайта Шет ауданының «Путь к коммунизму» совхозына (Талдыға) ауысып келді. Ол кезде Талдыда Рақымжан ағам жанармай қоймасында меңгеруші, Орынбай ағам бас зоотехник еді. Шайкенов Алихан совхоз директоры болатын. Бұл 1975 жыл.

Рақымжан ағай орта бойлы, ашаң келген, аққұба кісі болатын. Ақжарқын, бауырмал, қонақжай, адамгершілігі мол еді. Мен 1975 жылы Қарқаралы зоотехникалық малдәргерлік техникумды бітіріп жолдамамен Путь к коммунизму совхозына келгенде осы кісінің үйінде тұрдым. Біржағы туысым, оның үстіне ең үлкен қызы Рымкүлмен Нұраталдыда бірге оқып бір сыныпта, мектепті бірге бітірдік. Үйіндегі балалары туған қарындасым, туған інімдей болып кетті. Олда ата-аналарының берген жақсы тәрбиесі шығар.

Орынбай ағамызды жас күнімнен білемін. Нұраталдыда Мағаз, Жәмел деген кісілермен өте жақсы жолдас болды. Жеңгеміз Көкен бізге Нұраталдыда: ботаника, зоология, химия пәндерінен әр жылдары сабақ берді. Ағамыз (Ақмола) Целиноград ауыл шаруашылық институтын бітіріп келгеннен кейін Нұраталды совхозында бас зоотехник, Путь к коммунизму совхозында бас зоотехник болды, кейінде Қарағандыға «Ет комбинатына» қызметке ауысты.

Асылбектен:	Жұмабек.
Жұмабектен:	Әбдіразақ, Ақұл, Уәли,Пәни.
Әбдіразақтан:	Әли, Мұрат.
Ақұлдан:	Жеңіс, Егінбай.
Жеңістен:	Қайрат, Бөгенбай, Қаныш, Мақсат, Сәбит.
Егінбайдан:	Амандық, Дәулет.
Пәниден:	Қайыржан.
Қайыржаннан:	Бейбіт, Бекзат.

Әбдіразақ әкеміз орта бойлы, ашаң келген, қара торы, өте ұшқыр, шапшаң, шақар, бірақ қайтымы тез кісі болатын. Мен бұл кісіні жас кезімнен білетінмін. Менің балалық шағым «С.Орджоникидзе» атындағы совхоздың «Ақтөбе» бөлімшесінде нағашыларымның қолында өткендігін жазғанмын. Менің нағашыларым Әскербай, Аманай «нағашы» дейтін. Менің нағашы шешем Секер Батырбектен жалғыз, бұл кісімен немере. Ал басқа жасы кіші ауылдастар, туысқандар «Әдаға» дейтін. Әдаға I960 жылдардың басында ақталып келгеннен кейін Ақтөбеде үй салды. Қара судың жағасында сол жылдары Абдіғұл, Қалиақпар деген кісілерде үй салып еді. Үйдің іргетасын Әдаға өзі тастан қашап қалап шықты. Бала кезімізде әр нәрсені қызық көріп жұмыс істеп жатқанда қарап тұратынбыз. Өзі сондай шебер, ұста кісі болатын. Темірді қыздырып неше түрі құрал-саймандар жасайтын. Бала кезімде ұстарамен шашымды талай алып берген. Колхоз болған жылдары, біраз жылдар басқарма болыпты. Кейінде 1990 жылдардың басында Шет ауданының басына Ақсу-Аюлыға Мұрат баласымен көшіп келді. Аудан басында үйлеріміз тақау тұрды. Шешемде «нағашым» деп қатты сыйлайтын. Сексеннен асып тоқсандар шамасында кәріліктен қайтыс болды.

Пәни әкемізді елдің бәрі «Бәдәй» дейтін. Нұраталдының тау астында I960 жылдардың басында үй салды. Үй салып біткенше бір жылдай бізбен тұрды. Біздің жас кезіміз болғандықтан, қай жақтан көшіп келгені есімде қалмапты. Бәдәй бір жағы туыс, екіншіден шешемнің нағашысы. Әкемізбен замандас, әскерге бірге алынғанын жазғанмын. Ұлы Отан соғысына қатысқан адам. Ағұл әкеміз ерте қайтыс болады да, Мүслима шешемізді Бәдәй жеңгелей алады. Ағұлдың балалары Луция, Жеңіс, Егінбай «Бәдәйдің» қолында тәрбиеленеді, кейінде өмірге Сайлаукүл, Қайыржан, Бақыткүл келеді. Кейінгі жылдары Нұраталдының Ақсу бөлімшесіне көшіп, баласы Қайыржанмен тұрды. Ақсуда тұрғанда қайтыс болды.

Жеңіс ағам ұзын бойлы, ашаң келген, аққұба, бәдемді, сондай көрікті кісі еді. Сымбатына сай өзіде сәнді киінетін. Киім киісінің өзі ажарын ашып тұратын. Мінезі жуас, үлкенді үлкендей, кішіні кішідей сыйлай білетін. Есімін Жеңіс деп Ұлы Отан соғысы біткен жылдары туған соң қойса керек. Соғыс біткеннен кейін дүниеге келген нәрестелерді көбінесе жақсы ырымға жорып «Жеңіс» немесе «Аманкелді» деп қою сол кезде үрдіске айналғантынды. Осы жылдары туған Нұраталдылық Уалиев Жеңіс, Төлеубаев Жеңіс бәрі бір сыныпта оқыды. Менің әкем сынып жетекшісі болса керек, әкеймен бірге түскен суреттері бар, ол суретте Жеңістерден басқа, Базылов Аманкелді, Хасенов Аманкелді, Тұрсанин Ақыжан (Ақыш), Абдрахманова Шолпан (есімде қалғандары) тағы басқалары бар. Жеңіс ағам Алматы политехникалық институтын кен инженері мамандығы бойынша бітіріп, Қарағанды облысының Абай қаласының бір шахтасында кен инженері болып біраз жылдар қызмет атқарды. Ауыр нақастан ерте қайтыс болды.

Егінбай ағам сондай бауырмал кісі еді. Аға болып бәрімізді бауырына тарта білетін. Үлгі тұтар үлкеніміз-кеңес сұрар ақылшымыз болушы еді. Бала кезімізде бізге «ағалық қамқоры» үлкен әсер етті. Басқада мен

қатарлы туысқандардың балалары менің сөзімді рас-тайтын-құптайтын шығар. Совет Армиясы қатарына барып келгеннен кейін, Нұраталды совхозында шофер, одан Аққияқ бөлімшесінде бригадир, кейінде біраз жылдар осы бөлімшені басқарды. Өмірінің соңғы кезінде Нұраталдыда совхоз кассирі болды. Өмірден ерте кетті.

Жомарт (Бозайдың 2 - баласы)

Жомарттан: Олжабай, Қисық.
Олжабайдан: Дүйсенбай.
Дүйсенбайдан: Ақатай, Жұматай, Қасқатай.
Қисықтан: Бейсенбі.
Бейсенбіден: Мұхамедияр.
Мұхамедиярдан: Төлеу, Төлеген.
Төлеуден: Сағдат, Бағдат.
Сағдаттан: Абылай, Бауыржан.
Төлегеннен: Қанат, Сағат.

Ақатай әкемізді жас кезімде көрдім. Бірақ, анықтап, түстеп жаза алмаймын. Қателеспесем І960 жылдардың басында Нұраталдыда Нәсіпжан ағатайдың қолында болды. Өзінен бала болмаған. Кәрліктен қайтыс болып, Нәсіпжан ағаның қолынан жерленсе керек.

Жұматай әкеміздіде жас кезімде көрдім, еміс-еміс есімде қалыпты. Бір есімде қалғаны, біз Нұраталдыда тауастында тұрғанда үйге келіп қалжыңдап «әй жиналыңдар, «біз Сіргеліміз» елге Бөген-Шаянға кетеміз» дегені есімде қалыпты. Менің айтып отырғаным І960 жылдардың басы. Нұраталдыда қайтыс болды. Гүлшатай, деген жалғыз қызы тұрмыста болатын, әкесі қайтыс болғаннан кейін шешесінің қолына көшіп келді. Балмұқан жездемізден 5-6 сыныпта сабақ оқыдық. Жездеміз аңқау, аңқылдаған аққөңіл кісі еді. Ешқандай адамға зияны жоқ, ойынды көтере білетін. Бәріміз «жезде» деп ойнайтынбыз. Бір реніш білдірмейтін. Сол мінезіне қарап елдің бәрі сыйлайтын.

Төлеу ағамызды білесіздер. Нұраталдының Ақсу бөлімшесінде тұрып жатқан жайы бар. Көп жылдар автобуста шофер болып, Ақсу бөлімшесінің балаларын Нұраталдыға тасып оқытты. Еңбекқорлығының арқасы болар, Ақсудың оқушыларын бір күн сабақтан қалдырмаған шығар. Кейінде зейнеткерлікке шықты. Менің ойымша өмірінде біреудің «ала жібін» аттамаған шығар, бұл кісіні білетіндер менімен келісер. Қазір бес уақыт намазын оқиды, молдалығы да бар. Білімі де, мәдениеттілігі де жетерлік. Бәрімізге үлгі боларлық. Ағамыздың ұзақ өміріне тілеулеспін.

Кеңесбай (Бозайдың 3 - баласы)

Кеңесбайдан: Қожатай.
Қожатайдан: Смайыл.
Смайылдан: Жексенбай.

(Ескерту: Кейбір әкелерімізден ұрпақ болмағандықтан әрі қарай жазылмай отыр, немесе қыз бала ғана болған, сонымен қатар кейінгі бауырларымныңда балалары толық жазылмай отыр шежіреде, оны кейінгі буын өздері жазып жалғастырар).

* * * * *

Төлеш (Бозайдың 4 - баласы)

Төлештен: Батырбек, Қылышбек.
Батырбектен: Секер *(менің нағашы шешем).*
Қылышбектен: Қали, Көкен, Әбдіқалық, Базыл, Әділ, Әшім, Кәрім.
Қалидан: Сәден, Сәдубай, Әлім, Бәжебай.
Әбдіқалықтан: Әміржан, Әнеш, Арша, Аманжол.
Базылдан: Амангелді, Есенгелді.
Амангелдіден: Қайрат, Қанат, Дархан.
Есенгелдіден: Думан, Бауыржан, Еркебұлан.
Сәденнен: Саят, Самат, Сағат, Төлеген, Қуат, Дулат.

Қали әкеміз мен білетін уақытта І960 жылдардың басында Ақтөбеде тұрды. Менің нағашыларым мен көрші болатын. Ол кездегі шешеміз Рымбала. Ол кісіден Бәжебай, Майра туады. Қали әкемізде Рымбала шешемізде Ақтөбеге жерленген. Бәжебай ағамыз кейінде Нұраталдының Ақсу бөлімшесіне көшіп келді, көп жылдар сол Ақсуда еңбек етті. Майрада сол Ақсуда тұрмысқа шықты.

(**Қали** әкеміздің бірінші әйелі **Мәмбала** шешемізден Сәден, Сәдубай, Әлім, ал **Рымбала** Шешемізден Бәжебай, Майра туады. Кейінде Мәмбала шешемізге **Әбдіразақ** әкеміз үйленеді де: Қапуза, Нұрбала, Дәмежан туады. Әбдіразақ әкеміз жұмысты болып, ақталып келгеннен кейін Мұраттың шешесіне үйленеді. Менің үлкендерден естуім осылай).

Әбдіқалық әкемізде сол Ақтөбеде тұрды. Орта бойлы толықша келген кісі болатын. Ұлы Отан соғысына қатысып бір аяғынан жараланып, соғыс бітерден аз уақыт ерте қайтыпты. Ептеп сылтып басатын. Ақтөбе бөлімшесінде қойма меңгерушісі болды. Балалары: Әміржан, Әнеш аға ретінде, ал Арша, Аманжолмен балалық шағымызда бірге ойнап өстік. Ертеде Ақтөбеде жаздың күні шөп шабатын уақытта, шөпшілерге деп Қарасудың бойына мал соятын. Біз баламыз судың бойында суға түсіп ойнап жүреміз, сонда Әбекең айқайлап шақырып алып, бір кесек етті қойныма салып, «тез Секерге апарып бер» деуші еді. Мен жоғарыда жазғам, Секер менің нағашы шешем, Әбекеңнің немере апасы. Сондағы апасын жалғызбын демесін деп, сыйлағаны, бүйрегінің бұрып тұрғаны ғой. Жасы кішілердің бәрі «Тәте» дейтін. Арқада ер адамды «тәте», деп сирек айтады. Бұл кісіде Ақтөбеге жерленді. Ақтөбенің сырт жағындағы бейттерге барсаңыз жерленгеннің бәрі бір-бірімен туыстар.

Бәзіл әкеміз Алабұғада тұрды, ол кісі Ақтөбеге де, Нұраталдыға да жиі келіп жүретін. Нсгізгі туыстар осы

екі жерде тұрды. Құлағының мүкісі болып ол кісі соғысқа бармай қалған. Біздің шешеміздің нағашысы ғой неше түрлі қалжың айтатын.

Әділ әкемізді «сары ағатай» дейтін. Орта бойлы толыкша келген, мұртты, сары кісі болатын. Нұраталдының Ақсу бөлімшесінде тұрды. Нұраталдыға жиі келіп жүретін. Ақсу бөлімшесінде көп жылдар еңбек етті. Бір қыз баласы болатын, сол Ақсуға тұрмысқа шыққан. Майра екеуі немере ғой, барған жерлері туған ағайынды Түсетай мен Ырзықбай. Сары ағатай менімше сол Ақсудағы көп бейтте жерленді.

Сәден ағамыз орта бойлы, дембелше келген, мұрны пұшықтау, сары кісі болатын. Сондай ширақ, шапшаң адам еді. Ақтөбеде, кейінде Нұраталдының «грпісінде» тұрды. Өмір бойы малшы болды. Менің әке-шешем аудан басында тұрғанда, шешем өмірден өтерден алдында бір жылдай төсек тартып жаман аурумен ауырды. Сонда шешемнің көңілін сұрай келіп, жиені ғой, «Тиышбаланың жанында болайын» деп бір күн қонғаны бар.

Сәдубай ағам орта бойлы толық кісі болатын. Менің естуімше ертеде жұмысты болып он жылдай Балхашта болған екен. Біз 4-5 сыныпта оқып жүрген кезде 1964-1965 жылдар болса керек ақталып келді. Көп жылдар Нұраталды совхозының «автогаражында» бухгалтер болып істеді. Сондай аққөңіл бауырмал кісі болатын. Бәрімізді айналып-толғанып жүретін.

Амангелді ағам өте ширақ, білімді, біздің арқадағы сіргелілердің өз заманында бір бетке ұстар азаматы еді. Целиноград (Ақмола) ауыл шаруашылық институтының зоотехникалық бөлімін бітіргеннен кейін, Шет ауданында комсомол комитетінің бірінші хатшысы, кейінде аудандық партия комитетінің нұсқаушысы болды. Шет совхозында партия ұйымының хатшысы қызметін атқарды. Кейінде өз мамандығы бойынша Шет совхозында бас зоотехник, одан аудан басына көшіп келіп «С. Орджоникидзе» атындағы

совхозда бас зоотехник болды. Жүрек ауруынан 49 (мүшел) жас шамасында қайтыс болды. Шежіремізді құрастыруға Қасым әкеміз, Төлеген ағамызбен бірге біраз үлес қосты. Біздің арқадағы ағайындардың 1994 жылы Сарыағашқа (Шымкент облысы) туысқандарды іздеп барып табысуға көп ықпал етті.

Шобан (Долбағайдың 2-баласы).

Шобаннан: Құл, Тоғас, Аманжол, Аманбай, Тоғанбай, Тұрлыбек, Кенжебек.
Құлдан: Жүндібай, Жұман.
Жүндібайдан: Тұрсана.
Тұрсанадан: Рақымжан, Ақау, Ақыш(Ақыжан).
Рақымжаннан: Рахым, Тілеуқабыл, Кәрімжан, Кәрім.
Ақаудан: Ғалымжан, Бейсен.
Ақыштан: Жұмағали.

Тұрсана әкеме тоқталатын болсам, менің есімімді Ғабдыманап деп, қойған осы кісі екенін жоғарыда жаздым. Мен ертеректе Тұсана және Нұрпейіс моллалар туралы «Менің Нұраталдым» кітабымда жазған сөздерімді қайталап жазғым келіп отыр. Келер ұрпаққа білгендері артық болмас. Менің Тұрсана әкем, Нұрпейіс досым әрі сыныптасымның әкесі болғаннан емес, адамгерщіліктеріне табынғандықтан. Бұл әсірелеп айтқан сөзім емес. Бұл кісілер, Кеңес үкіметінің бар дінді жоюға тырысқанда, бүкіл халықты дінсізден-діргенде, мешіт атаулыны жойып, бүкіл діни кітапты өртегенде, ұрпақтарының келешегіне шек қойғанда, өз сенімдерінен таймаған ауылымның арыстары. Бұл кісілерден кейін ауылда қайтыс болған адамға жаназа шығаратын діни сауатты адам болмай қалған уақыт та кездескен. Себебі олардың білімділігі, мәдениеттілігі, адалдығы ерекше еді-ау. Мен бұл кісілердің ұрлығын, оғаш сөз айтқанын, боқтығын естіген емеспін, мен сияқты ешкімде естімеген шығар. Әңгімелерінің бәрі

тәрбиелік, тағылымдық мағанада болатын, тіпті әр ұлағатты сөздерін ел ұйып тыңдайтын. Бұл кісілердің әр сөзі, әр қимылы ашық түрде болмаса да бақылауда болды ғой. Шілде айларында қол шалғымен шөп шауып жүріп, ораза ұстайтындарын айтсаңызшы. Дегенмен, ел кеңес үкіметінен бір қорықса, бұл кісілерден де қаймығатын, артық ештеңе айта алмайтын, себебі құдайдан қорқатын. Бұл кісілерге артық сөз айтса, құдайға тіл тигіздім,- деп есептейтін. Бұның өзі, менің ойымша, ол кісілердің дінге деген, құдайға деген сенімі, жауапкершілігі және халыққа үлгі болуы. Жетпіс жыл бойы өздері де, үрім бұтақтары да қанша қағажу көрді десеңізші. Қайролламен бала кезімізде ойнап жүргенде «молланың баласы»,- деп кеміткенсіп айтатындар болатын, әр жақ байыбына бармай, мүмкін баламыз, менде айтқан шығармын. Ештен кеш жақсы ғой, кешірім сұраймын. Мұндай сөз, өзім талай естідім, менің Тұсана әкемнің балаларына да ойыны бар-шыны бар, үлкені бар, кішісі бар айтылып жататын. Сол кемсітпек болғандар кейінде өздері ұялатын шығар, мүмкін ақылдары кіріп «дін» жолдарына түскендеріде бар шығар. Кейбіреулері - бейіт тұсынан өтіп бара жатып қол жаюдыда ұмытты-ау. Мүмкін артық кінәлап та керегі жоқ шығар, заман солай болды ғой. Мен де мұғалімнің баласы болдым, коммунист болдым, бірақта болғанды мойындау парыз ғой. Мен тоқталып отырған екі адамның ғажайыптылығына таңқалам. Қалай десекте бір құдай бар ғой, екеуіде шөбере сүйді, құдай берген балалары, келіндері қартайған шағында қалай күтті, балалары, үрім бұтағы, халқы ақ жуып-арулап қойды. Ел басқармаса да, мен білетін балалары, немерелері, шөберелері мәдениетті, кішіпейіл, еңбекқор, адамгершілігі мол, сыйласымды, адамдар үлгі тұтатын ұрпақ. Лайым солай болғай. Мәдениеттілік деген екі-үш жоғарғы білім дипломын қалтаға салып алып, ақ көйлек киіп, галстук тағып, елді боқтап, немесе өркөректеніп кеуде ұруда

емес. Адамның адамгершілігі, жанының тазалығынан тұратын болар.

Ақау ағам орта бойлы, дембелше келген қара-торы кісі болатын. Көп жылдар Нұраталдыда шофер-комбайнер болды. Ешқандай артық сөзі жоқ, жуас, бауырмал жан еді. Жақсының ұрпағы ғой, өзі әнді тамаша айтушы еді, ол кісі өлең айтқанда ел ұйып тыңдайтын. Қазір неше түрлі әншілер көп қой, ал бұл кісіге берген дауыс, бір алланың берген дарыны болар. Әншілікті қуған адам емес, бірақ қуаныштарымызда, отырыстарда жиі айтушы еді. Діни білімі де терең. Ақау ағамның құран оқығандағы да дауысы ерекше еді. Иә, қайталап айтам, алланың берген бір дарыны болар, естіген адамның бойы еріп, бар дүниені ұмытары хақ. Өкінішке орай, бұл кісі қайтыс болғанда, бұл ортада болмай топырақ сала алмадым.

Рақымжан ағам мен **Ақыш** ағам бірі Нұраталдының «Қызылғой», бірі Нұраталдының өз басында немере-шөберелердің ортасында жайлы өмір сүріп жатқан жайлары бар. Екеуіде құрметті демалыста, еңбек ардагерлері, кезінде Үкіметтен алған марапаттары, орден-медалдары жетерлік. Рақымжан ағамның діни біліміде жетерлік, бес уақыт намазын оқиды. Біздің ақылшымызда мақтанышымыз. Қадірлі ағаларыма ұзақ өмір, денсаулық бер,- деп тілеймін.

Жұманнан:	Бим, Бертіс, Берлі.
Бертістен:	Нәукен, Мустафа.
Нәукеннен:	Оспан.
Оспаннан:	Нұрлан, Нүркен, Еркебұлан, Азамат, Рахат.
Азаматтан:	Оңдасын.
Еркебұланнан:	Ислям.
Мұстафадан:	Рахмет.
Рахметтен:	Жанғазы, Темір.

Нәукен әкемізді Нұраталдыда тұрған уақытта көрдім. Оспан ағамыз І960 жылдардың басында мектепке мұғалім болып келді. Кейінде әке-шешесін қолына көшіріп алды. Үлкендердің айтуынша: артық сөзі жоқ, момын, еңбекқор, елге сыйлы кісі болатын. Бұл кісі Нұраталдыда тұрғанда 1973 жылы қайтыс болды.

Оспан ағам биыл жасы 85-ке келді, қазіргі ең үлкен ақсақалдарымыздың бірі. Ертеде біздің әкейденде оқыпты. Қарағандының пединститутының физика-математика факультетін үздік бітірген. Ұзақ жылдар, зейнетке шыққанша Нұраталды орта мектебінің оқу ісінің мегерушісі болды және физика-математика пәнінен дәріс берді. Мен бұл кісінің оқушысымын, мағанда 7-10 сыныптарда математикадан сабақ берді. Ертеде Нұраталды орта мектебін бітіріп жоғарғы оқу орнына түсетіндер көп болды, сол оқуға түскендердің көбісі Оспан ағаны мақтан тұтатын, білгір ұстаз ретінде. Меніңде бойымда мақтаныш билейді, бұл кісіден дәріс алғаныма. Қандай қадірлі адам екенін, Нұраталдының халқы таңдауын жасап қойған. Оскең осы еңбекті баспағы дайындап жатқанда өмірден өтті.

Мұстафа әкеміз көп жылдар Нұраталды совхозының Шопа бөлімшесінде еңбек етті. Мен 1974 жылы Қарқаралы зооветтехникумында оқып жүріп Шопа бөлімшесіне үш айға жазғы практикаға барғаным бар еді, ол кезде Мұстафа әкеміз құрметті демалыста болатын. Үйлеріне жиі барып тұратынмын. Еңбекқор адам еді, ылғый еңбек озаттар тақтасында суреті болатын. Үлкенгеде-кішігеде артық сөзі жоқ, момын адам еді, еліне сыйлы болатын.

Рахмет ағам 1951 жылғы менің ағам Қанатпен жасты еді. Мұстафа әкеміздің сағынып көрген жалғыз баласы, сондықтанда Рахмет, деп қойған болар. Денелі, аққұба келген, аңқалақтаған ақ көңіл азамат болатын. Мектепке кеш берген болар Нұраталдыда 5-6 сыныпты бірге оқыдық. Армияға барып келгеннен кейін, Шопа бөлімшесінде механизатор болып еңбек етті. Анығын білмедім, ауырған болар, 40 жас шамаларында қайтыс болды.

Тоғас (Шобанның 2-баласы)

Тоғастан: Бұлдыбек, Бәкеш, Шақай, Жантай.
Бұлдыбектен: Елеукен, Тойбек (Тайбек).
Елеукеннен: Келгенбай.
Тойбектен: Күрішбай, Рысбай.

Келгенбай, Күрішбай, Рысбай - Ұлы Отан соғысына қатысып, елге қайтпаған, майданда қайтыс болған. **Елеукеннен** қыздар: Мәжен, Үміт, Бижамал қалған. **Мәженнен:** Тишмағанбет (жиен), Үміттен: Тәбәрік, Орынбасар (жиендер), Бижамалдан: Аманай (жиен).

Күрішбайдан: ұл жоқ, Төкіш, Зекіш (қыздары). **Рысбайдан** бала жоқ.

Тойбек қайтыс болғаннан кейін, Күрішбай мен Рысбайдың шешесін менің үлкен әкем Жазыбай, яғни жеңгесін алыпты, ол кісіден менің әкем Серік(Зекен) туады.

Төкіш пен **Зекіш** біздің апамыз, менің әкемнің қолында Нұраталдыда мектепте оқыған. Әкемнің бар жақын қарындастары. Өмір бойы біздерді бауырымдап өтті. Бар қызығымызды бірге бөлістік. Тойымыздың ажары еді, екеуі де әнді тамаша айтушы еді. Құдайберген жиендерімізбен қатты сыйласамыз.

Солдан оңға қарай: Зекіш, мен, Төкіш. Мен Зекіш апамның үйінде қонақтамын.

Бәкештен: Бауымбек, Кернейбек, Райымбек, Оразбек, Моразбек, Бұлқынбек, Асан, Үкен (Өкен), Тоқтабек.
Кернейбектен: Қойбағар.
Қойбағардан: Манап, Төлеутай, Ғабділәшім.
Манаптан: Жұмагелді, Елубай, Марат.
Төлеутайдан: Бораш, Ермекбай, Ерғазы, Амангелді, Шалахан.

Қойбағар әкеміз туралы жоғарыда жазып кеттім.

Райымбектен (Рай): Нармамбет, Орман (қызы Көкенай)

Нармамбет әкеміз ұзын бойлы, денелі, ақсары кісі еді. Аққөңіл, жомарт адам болатын. Ағайынның өлік-тірігіне барғанда жомарттық жасап «Нармамбет» деген атымыз бар емеспе деп айтатын. Мен Шет ауданында қызметте болғанда, ол кісінің баласындай болып өстім. Барлық қызығымызда төрімізде отыратын. Құрман деген ағамыз ол кісіден тумасада туғандай болып еді. Әкемізді өмір бойы «папалап» өтті. Бізде ол кісіні ағамыз ретінде қатты құрметтеуші едік. Нармамбет әкеміз қартайып 1990 жылдары қайтыс болды. Ақ жуып арулап Ақсу - Аюлының басындағы көп бейтерге жерледік.

Оразбектен: Айтбай.
Айтбайдан: Әубәкір, Серік.
Серіктен: Жаңабай, Жаңалық, Оралбай.
Жаңабайдан: Ерқанат, Азамат.

Серік ағамыз орта бойлы, қоңқақ мұрын, қараторы кісі болатын. Өте шайқор адам еді. Үлкендеріміз жоқтың жомарты деп отыратын, сондай жомарт адам болса керек. Үйімізге жиі келетін, менің әкем ең жақыны ғой. Балалары біздің үйде жатып мектепте оқыды. Өзі кейінгі кезде «Жаңажұрт» деген жерде мал бақты. Қу тілді, қалжақбастығыда бар еді, өлеңдіде жақсы айтатын. Қан қысымынан болса керек, 1982-1983 жылдары 50 жас шамаларында қайтыс болды.

Моразбектен:	Елубай, Кәрім, Көшербай.
Кәрімнен:	Болат, Марат, Жанат, Боранбай, Сағат, Бақытнұр.
Болаттан:	Еркебұлан, Берік.
Мараттан:	Бейбіт, Темір.
Жанаттан:	Бекзат, Азамат.
Боранбайдан:	Әнеш, Әлібек.
Сағаттан:	Ермек, Серік, Берік.
Бақытнұрдан (Бақанай):	Мирас.

Кәрім ағам әкемнің ең жақын бауыры. Ұзын бойлы, арықша келген, аққұба кісі болатын. Ұзақ жылдар аудан басында тұрды, «С.Орджоникидзе» атындағы совхоздың астық қоймасының меңгерушісі қызметін атқарды. Бар қызығымыз, той-думанымыз осы кісілермен бірге болды. Кейбір сәттерде менің әкем үлкен болып ұрысқанда, «Көкем» ұрысты деп менің шешеме, яғни жеңгесіне шағым айтатын, ал шешем ара түсіп, ылғи қорғап жүретін. Олда сыйластық шығар. Бір айта кететін жәй Әния шешеміз менің шешем Тиышбаладан бір жыл кейін 1997 жылы қайтыс болды, Кәрім ағам менің әкем Серіктен(Зекен) бір жыл бұрын 2001 жылы зейнетке шыққаннан кейін жаман аурудан қайтыс болды. Ақсу-Аюлының басындағы көп бейтке жерленді. Нармамбет әкемнің бейтімен қатар. Көп бейт деп отырғаным Ақсу-Аюлының, Ақшатау-Балхаш жағына шыға берістегі бейттер.

Көшербай ағам ұзын бойлы, ашаң келген, ақсары кісі болатын. Өмірінің соңына дейін «С.Орджоникидзе» атындағы совхоздың Еңбекшіл бөлімшесінде тұрды. Аталған совхоздың жылқышысы болды. Бауырмал кісі еді. Менің балаларым кішкене кезінде Еңбекшілге барып қона-жатып қайтып жүретін. Бала деген, кім айналса соған тартылып тұрады емеспе. Қыз балалары бізді аға тұтып, сыйласып жүрген жайымыз бар. Қан қысымынанба, әлде жүректен бе, есімде жоқ, ерте қайтыс болды.

Шақай (Тоғастың 3-баласы)

Шақайдан:	Үсен, Түкентай.

Жантай (Тоғастың 4-баласы)

Жантайдан:	Жазыбай, Құсайын.
Жазыбайдан:	Серік (Зекен).
Серіктен (Зекен):	Қанат, Ғабдыманап (Қабатай), Есенжол.
Қанаттан:	Сайран, Арайлан.
Ғабдыманаптан (Қабатай):	Таңсәуле, Сапар.
Есенжолдан:	Айдархан.
Сайраннан:	Кемелден.
Арайланнан:	Ислам.
Таңсәуледен:	Алмас, Әлімжан.
Сапардан:	Азамат, Дәурен, Ернар.
Айдарханнан:	Мирас, Салауат.

Мен әкеміз Серік (Зекен) туралы жоғарыда жаздым.

Аманжол (Шобанның 3-баласы).

Аманжолдан:	Малай, Сетік.

Аманбай (Шобанның 4-баласы).

Аманбайдан:	Мұса, Исабай.
Мұсадан:	Байділда, Нұрділда, Алпысбай.
Нұрділдәдан:	Аяған.
Алпысбайдан:	Мергенбай.
Аяғаннан:	Берік, Төлеген, Сәбет.
Мергенбайдан:	Қуат, Жанат, Мұрат.
Қуаттан:	Жандос, Айдос.
Жанаттан:	Медетхан, Ернат.

Аяған ағамызды бір-екі рет көргенім бар, жас кезім болса керек, аса түстей алмадым.

Мергенбай ағам көп жылдар Шет ауданының «Путь к коммунизму» совхозында (Талды) шофер болып еңбек етті. Ағамыздың қандай аяулы азамат екенін мен жазбай-ақ білерсіздер. Қазіргі уақытта құрметті демалыста Қарағанды қаласының «Сұрыптау» станция-сында балалары мен немерелерінің ортасында ғұмыр кешіп жатқан жайы бар.

Тоғанбай (Шобанның 5-баласы).

Тоғанбайдан: Ақылбек.
Ақылбектен: Жолдыбек.
Жолдыбектен: Бейсекей.

Бейсекей әкеміз ұзын бойлы, денелі, қараторы кісі болатын. Өмірінің соңғы жылдары Нұраталдыда тұрды. Бейсекей әкемізде өз кіндігінен ұл бала болма-ған екен, Кәрім ағаның Сағат деген ұлын жастайынан бауырына салған. Сағатты ол кісі үйлендірді, немере сүйді. Сағатта ол кісілерді қартайған шағында аялап күтті, ақ жуып арулап қойды.

Тұрлыбек (Шобанның 6-баласы).

Тұрлыбектен: Сырымбет, Тұрымбет.
Сырымбеттен: Қасым.
Қасымнан: Шәпиманат (Шәкен), Төлеген (Төкен), Мейрам.
Шәпиманат (Шәкеннен): Айдаш.
Төлегеннен (Төкен): Мейірман, Бауыржан.
Айдаштан: Тоқтар.

Қасым әкем туралы жазатын болсам. Ол кісі Шет ауданының Шет совхозында, совхоз құрылған жылдан өмірінің соңына дейін тұрған. Шет ауданында қызмет істеп жүрген уақытымда Шет совхозына іздеп барып сәлем беріп тұратынмын. Бізге айтып қалдырып кет-

кен шежіреге, менде, өздеріңіз сияқты тән ризамын. Ол кісі туралы: «Ақын - Қасым Сырымбетұлының туғанына - 90 жыл» және «Ақын - Қасым Сырымбетұлы-ның туғанына - 100 жыл» (Өшпейтін шырақ) кітап-тарынан оқыған шығарсыздар. Дегенмен артық бол-мас, сол кітаптан алынған кішкене үзінді жазып кетейін.

«Қасым Сырымбетұлы 1902 жылы 16 ақпанда Шет ауданы «С.Орджоникидзе» атындағы совхозға қарасты Қаракемер деген жерде дүниеге келген.

Қасымның әкесі Сырымбет арабша оқыған сауатты адам болған, баласын 6 жастан бастап өзі, ал кейініректе нағашысы Есембек тұратын көрші ауыл-дың молдасынан оқытады. Осылайша 11 жасқа дейін ауыл молдасынан оқыған Қасым өзінің зеректігімен хат танып, оқи бастайды. Кейініректе латынша және орыс алфавитінде жазылған шығармаларды оқып, меңгерген адам.

Бұғанасы қатпай 14 жасында әкесінен айрылған Қасым өмірге қанығып оның тауқыметін көтеріп, еңбекке ерте араласады.

1931 жылы аудан көлемінде бірінші болып «Нұра-талды» совхозы құрылып, сол жылдың қазан айынан бастап Қасым Сырымбетұлы осы шаруашылықта әртүрлі жұмыс атқарады.

Жаппай коллективтендіру кезіндегі жіберілген қателіктердің салдарынан 1932 жылдың мамыр айы-нан бастап ел ішінде аштық басталады. Малдан айрылған халық беті ауған жаққа көшіп, тоз-тоз болып қырылады.

Осы бір жойқын сұрапыл істі көзімен көріп жүр-ген Қасым өлеңіне арқау етеді. Сол кезде Қазақстанды билеп-төстеп тұрған Голощекиннің теріс саясатына өзінің пікірін ашық айтады. 1932 жылдың караша айында: «Келдің кеңес, малмен егес» - деген өлеңін шығарады. Осы бір отты өлеңді ауыл адамдары ауыз-

дан ауызға таратып жібереді. Бұл өлеңді НКВД-ға сездірмей жасырын түрде қолдан-қолға көшіріп алады. Бір күні көрші ауылдың үйінен осы өлеңнің көшірмесін табады да, Қасым Сырымбетұлын тұтқындайды. Бұл 1935 жылы болатын, әуелі Қасымды Қарқаралы түрмесіне жабады.

Абақтыда жатқан ақын 1936 жылдың май айында баласынан келген хаттан жергілікті үкімет адамдарының «Халық жауының» отбасы деп қысым көрсеткенін біледі. Қасым окрисполком төрағасы Асылбековке, округтік прокуратураға шағым жасап, олардың заңсыз адамгершілікке жат-теріс саясатына қарсылық ретінде аштық жариялайды. Бұл азаматтық акт 14 тәулікке созылады. Осыны сезген Асылбеков пен аудандық Кеңес атқару комитетінің төрағасы Бекболатовтар ағаттық жібергендерін мойындап, Ақын жанұясын қайта колхозға алынып материалдық көмек көрсетіледі, - деген хабарды алғанда ғана аштық тоқтатылады.

Тергеу ісі 13 айға созылады да, 1936 жылдың 11 шілде күні, «Халық жауы» деген айып тағылып, 4 жылға Поляр шеңберінен тысқары жатқан «Медвежья горы» деген лагерьге жөнелтіледі.

Мерзімді уақытынан ерте өтеп Қасым Сырымбетұлы 1938 жылдың 20 қазанында елге қайтып оралады.

Соғыс жылдарында еңбек армиясы қатарында болып Қызылжар қаласында ТЭЦ-1 үлкен маңызды құрылысты салуға қатысады.

Ұлы Отан соғысынан кейінгі жылдары ауыл шаруашылығында малшы, зоотехник, бөлімше меңгерушісі, тағыда басқа көптеген жұмыстар атқарады. Ақын 1964 жылы құрметті зейнеткерлікке шығады. Демалысқа шықса да еңбектен қол үзбейді. Ол өзінің сықақ өлеңдерімен кемшіліктерді сынап отырады. Совхоздар арасында өткен ақындардың сайысына қатысады. Бірнеше дүркін жеңімпаз атанады.

Соғыс жылдарындағы еңбегі жоғары бағаланып «Тылдағы ерлігі үшін» медалыне, «Ұлы Отан соғысы жеңісінің 30 жылдығы» және «40 жылдығы» медальдарына ие болады.

Қасым Сырымбетұлы 1961 жылдың 30 қыркүйегінде жарық көрген Қазақ ССР Жоғарғы Соты Президиумының қаулысымен негізсіз сотталып жапа шеккен болып толық ақталып шықты.

Ақын Қасым 89 жасында Шет ауданына қарасты «Шет» совхозының «Үңірек» селосында дүние салды.

Артында екі ұлы, бір қыз, 10 немере, 10 шөбере қалды», - деп жазылады аталған кітаптарда.

Төлеген ағам барлық саналы ғұмырында ауыл шаруашылығы саласында жемісті еңбек етті. Ол тіршілік өміріне тыныштық орнаған кезінде шығармашылық еңбекпен айналысып «Өшпейтін шырақ», «Артынан айтып жүрер сөз қалдырған» және «Өзге емес, өзім айтам өз жайымды» атты үш кітапты кейінгі ұрпаққа жазып қалдырды.

Төлеген ағам туралы артық ештеңе қоспай, тек «Өзгеге емес, өзім айтам өз жайымды» деген кітабынан «Өзім туралы» бөлімінен өзінің жазғанынан үзінді келтірейін.

... «Өзім туралы. Тегіне тартпаған - тексіз, жеті атасын білмеген - жетесіз демекші, мен өзімді-өзім текті, жетелі жерден шықтым деп санаймын. Сөздерімнен қарапайымдылықтың нышанын таппасаңыз, кешірім сұраймын. Өзін-өзі «мен жаманмын» деп айтатын адамды көрдіңіз бе? Мен шыққан тауым биік болмаса да, мәңгі қоныс тепкен «төбемді» ешкімнің «зәңгір шыңына» айырбастамаймын, себебі мен Батырлардан тараған, өркөңіл ұрпақтың бірімін.

Менде намыс бар, не десең өзің біл, ешкімге қамыс болып иілмейтін кеуде бар. Оның несін жасырайын «бас кесілсе де, тіл кесілмек жоқ» деген қағиданы берік ұстаған азаматтың бірімін. Біреулер бұл мінезімді ұнатса, енді біреулер сын айтады.

Мен екі жақты да қостаймын, себебі, басқалардан ерекшелеу мінезім болса, оны маған құдай берді. Алланың ісіне шек келтіруге бола ма?».

Міне біздің ағамыз оындай азамат болған. Ағамыз 1940 жылы 29 шілдеде Қарағанды облысы, Шет ауданының Шет совхозына қарасты Қармыс бөлімшесінің Тесіктас деген жерде дүниеге келіп, 2005 жылы өмірден өтті.

1965 жылы Целиноград ауыл шаруашылығы институтын агроном-экономист мамандығы бойынша тәмәмдаған.

Еңбек жолын туған ауылында бастаған. Шет аудандық ауыл шаруашылығы басқармасының бас агрономы, аудандық партия комитетінің ұйымдастыру бөлімінің нұсқаушысы, «Шет» совхозының бас агрономы және бас экономисі қызметтерін атқарған адам. 1990 жылдары Шет селолық округінің әкімі болды. Кітапта жазылғандай, ағамыздың ертеңге деген ұмтылысы, күнделікті өмірдегі қарапайымдылығы, қайрымдылығы, білімділігі, серілігі үлкен бедел мен құрметке ие етті.

* * * * *

Дорыс (Айбалталы Долбағай) немере інісі Еспенбет.

Еспенбеттен:	Барлыбай, Қорлыбай.
Барлыбайдан:	Байдүйсен.
Байдүйсеннен:	Ахметжан (Сарыбала).
Ахметжаннан (Сарыбала):	Рахман,Боранбай.
Рахманнан:	Саят, Мақсат, Марғұлан, Данияр.
Боранбайдан:	Дархан, Нүркен.

Ахметжан (Сарыбала) әкемізді ес білген уақытымнан білемін. Нұраталдыда тұрды. Орта бойлы, мұрт қойған, сары кісі болатын. Ол кісінің нағыз атын осы жолдарды жазып отырғанда әкемнің қолжазбасынан

көрдім, азан шақырып қойған аты Ахметжан екенін. Баласы Боранбаймен бірге өстік.

Рахман ағамыз әке-шешеден ерте қалғаннан кейін, мектепті бітірсімен үйленді. Артық сөзі жоқ, момын, ешкімге жамандық ойламайтын, нағыз еңбек адамы болатын. Нұраталдыда шофер болып еңбек етті. Ерте есейіп, ерте еңбекпен араласып, бауыры Боранбайды да оқытып, үйлендіріп, отау шығарды. Жастайынан келін болып түсіп, шаңырағымызды шайқалтпай ұстап қалған Торғай жеңгемізге де ризамыз.

Қорлыбайдан:	Тоғанбай.
Тоғанбайдан:	Қалжан.
Қалжаннан:	Қуаныш.
Қуаныштан:	Мереке, Сайран, Бауыржан.
Мерекеден:	Тілек.
Бауыржаннан:	Қайрат.

Қалжан әкемізде **Қуаныш** ағамызда Нұраталдының Ақсу бөлімшесінде тұрды, сол бөлімшеде еңбек етті. Көп араласпағандықтан ба, әлде Қалжан әкемізді бала кезімде бір-екі рет көрдім бе, аса түстеп жазатындай есімде қалмапты. Әйтеуір әке-шешеміз жақсы адамдар деп мақтап-мадақтап, құрметтеп отыратын. Бұл кісілер туралы, Еспенбет бабамыздың ұрпақтары туралы ақпаратты Әкемнің қол жазбасынан алып жазып отырмын.

* * * * *

БАСТАУ

Мөлдір бұлағымыздың бастауы: Асыл әжелер, Ардақты аналар, Аяулы жеңгелер, Сүйген жар, сіздерсіз бұл түбір жазылмас еді, қанымыз бір апаларымыз, қарындастарымыз, ақ көгершіндеріміз (қыздарымыз) сіздерсіз өрісіміз кеңеймес еді. Бұл еңбекке әрқайсыңыз туралы жазуға болар еді, бірақ жазбадым. Үлкен шешелеріміздің көбісінің есімдерін ұмытып қалдым, апа-жеңгелеріміздіңде есімі түгелдей түсе бермейді. Түгелдей жазбағаннан кейін, алалағандай болмайын, өкпеші болармын, көңілдеріңізге қаяу салмайын деп ойладым. Әрқайсыңызды ардақтап өтем, сыйлаймын, жақсы көрем және мақтан тұтам. Сіздерсіз жоғарыда шежіреде жазылған адамдар болмас еді. Менің мақсатым түгел таратып жаза алмасам да, ең болмаса есімдері келер ұрпаққа сақталсып, жетсін деген мақсат. Өмірге келмек барда, өмірден өтпек бар. Кейінгі ұрпақ, ата-бабаларға «Дұға» оқытқан уақытта ата-бабалар мен бірге, өмірден өткен асыл әжелер мен, аяулы аналарына да арнайтынына да сенемін. Маған деген аяулы жандарым, «Өмір» деген шыңның биігінде әруақытта Сіздер тұрасыздар! «Баламның табанына кірген шөгір, маңдайыма кірсін»,- дейтін де аналар. Тағдырдың тәлекегі көп болады, сондай бір сәтте, анадан артық ешкім жоқ екенін ***Сәкен Сейфуллин*** былай жазады:

Ер жігіт күні бітіп өлгенінде,
Сыз төсек қара жерге көмгенінде,
Аяныш еш адамнан таба алмаймын,
Ойға алып жақындарын тергенімде.

Аяныш емес ердің қара басы,
Аяныш емес, деген «жан жолдасы»
Дүниеде ең аяныш бір сол ғана,
Сорлы ана, сел боп аққан көзден жасы.

Ұмытар жақын деген достың бәрі.
Ұмытар «сүйдім» деген «ғашық» жары.
Дүниеде ұмытпайды сол бір ғана
Сорлы ана, - көкірек жарған, қайғы, зары!

* * * * *

Бір шумақ өлеңді өзім жаза кетейін:

Сүйем сені, қайран елім!
Сүйем сені, туған жерім!
Сүйем сені, қайран туыс.
Біткенше ақырғы демім!!!

*****

МЕНІҢ ОТБАСЫМ

Мен 2015 жылы 14 қаңтарында бостандыққа шығып, от басыма, балаларым мен немерелеріме оралып, туған-туыстарыммен қауыштым. Күн түбінде ақиқат жеңерін кейін жазармын. Қазір аңсаған күнімді еске алып, ақын Жүсіп Қадыровтың *(1937-1983 жылдары өмір сүрген)* бір шумақ өлеңі мен, бақытты шақтарымдағы суреттерімді жариялап отырмын.

«Жарқылдап күлсем,
Сене бер, Күлмеген жылдар есесі.
Өлердей сүйсем мен егер,
Сүймеген жылдар есесі».

Балаларым, келіндерім, күйеу балам және немерелерім. 2015 ж. 14 қаңтар.

Балаларым, әр қайсысы өз от басымен. 2016ж. 5 қаңтар.

Немерелерім (оңнан солға қарай)
Азамат, мен, Алмас 2015ж.

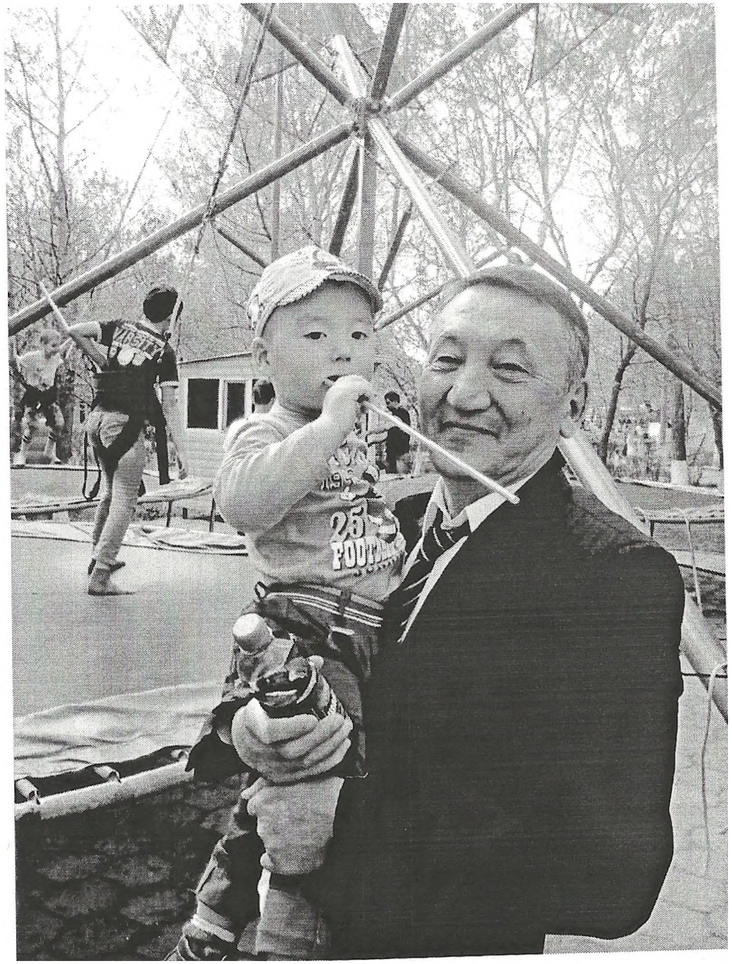

Өзіме тартқан немерем Әлімжан.
2015 ж. Шілде айы.

Наурыз досым.

Өз отбасымдағы бір сәт.

Приозерск қаласында қызметтегі бір кезіміз.

* * * * *

Мен, біздің ұрпақтарымызға «Өшпейтін шырақ» кітабынан алынған төмендегі қазақ әрпімен жазылған құран аяттарын жаттап Ата-бабаларының рухына дұға бағыштап отырады деген ниетпен жинаққа көшіріп жазып отырмын.

ДҰҒА

Ауезе біллаhе мінашшайтанырражим
Бісімілллаhеррахманыррахим.

1. Құлhуаллаhо ахад. Аллаhұссамаді, Аам халіді, уалам юладі, уалам Иакун лаhу құпуан ахад.
2. Лахаджааhұм Расулон мін анпо Сеhем ьазизон, ьалайhі ма ьаніттүм харисон, ьалайүл білмүмінина Раупұррахим.
3. Пазкүрни азкүрқүм уашкүрли Уала такпұрүн иа айнүhалла-зино аманнұстаьину биссабрі, уасслат Імналлаhа маьассабірін.

Әр аяттан кейін:
Сұбхана Раббыка Раббыл ьыззати ьамма иасифун. Уасаламон ьалал мүрсалин. Уалахамдо ліл-лаhе Раббыл ьаламин, деген сөзден аяк.талып отырады. Жоғарыдағы көрсетілген аяттардың біріншісін бірнеше рет қайталап, немесе барлығында қатарынан оқып, аяқтауға болады. Ь - біздің х әрпіне жақын дыбыс.

Араб шрифтінен аударған «Айтбай» мешітінің имамы Ідіріс Ақмұрзаев.

* * * * *

Шежірені білген адамға Қазақтың хандарының қай жылдары хан болғанын білген артық болмас.

Жәнібек	1456-1477жж.
Керей	1477-1480жж.
Бұрындық	1480-151Іжж.
Қасым	1511-1518 немесе 1523жж.
Тахир	1523-1533жж.
Бүйдаш	1533-1534жж.
Тоғым	1535-1537жж.
Хакк-назар	1538-1580жж.
Шығай	1580-1582жж.
Тәуекел	1582-1598жж.
Есім	1598-1628 немесе 1643жж.
Жәңгір	1643-1680жж.
Тәуке	1680-1717жж.
Болат	1717-1730жж.
Абульмамбет	1730-1771жж.
Абылай	1771-1781жж.
Уәли	1781-1821ЖЖ.
Ғубайдолла	1821-1823жж.
Саржан сұлтан	
Қасым сұлтан	

Кенесары 1841-1847жж. (Қазақ хандығының соңғы ханы, Шыңғыс ханның 27 ұрпағы).

Уэли хан өлгеннен кейін хан сайланған баласы Ғұбайдолланы Ресей үкіметі бекітпей тастады және орта жүзде хандық билікті жойды.

Ресей билеушілерінің қазақ елінің ең шұрайлы жерлерін тартып алып, Ақтау, Ақмола, Қызылжар, Көкшетауда өз әскери бекіністерін салуы, Солтүстік, Шығыс Қазақстанда суы мен жайлымы мол Ертіс, Есіл өзендерінің бойындағы жерді біртіндеп орыс-казак шаруаларының өз иелігіне бөліп алуы, жергілікті халыққа алым-салықтың өсуі ұлт азаттық қозғалысын тұтатты. Ресей империясының бұл саясатына алғашқыда Ғұбайдолла сұлтан қарсы шықса, кейін оны Саржан сұлтан басқарды.

Қоқан хандығының сатқындығынан 1836 жылы олардың тікелей нұсқауымен Саржан сұлтан өлтірілді, 1840 жылы Қасым төре қаза тапты. Осы кезде тарих сахнасына Қасым сұлтанның баhа-дүр батыр ұлдары, Саржан сұлтанның туған інілері Кенесары мен Наурызбай шығып, қалың қазақ елі Кенесарының соңынан ерді. Қазақ елі 1841 жылы Кенесарыны хан сайланды.

Өз жақтастары ішіндегі опасыздық салдарынан Кенесары мен інісі Наурызбай дұшпандарының қолына түседі. Кенесары айуандықпен өлтіріледі. Жаулары оның басын кесіп алып, орыс әкімшілігіне жібереді. Князь Горчаков Кенесарының басын Батыс Сібір бас басқармасындағы «Кенесары бүлігі туралы» іске қосып сақтауға бұйрық береді.

* * * * *

БІЛГЕН ЖӨН

Пенде болған соң жоғарыда айтқанымдай өмірге келмек бар, өмірден кетпек бар, осы жазып отырғанымызда келешек ұрпағымыз үшін, деп бірнеше рет қайталап отырмын. Өмірге нәресте келсе қуанамыз, бар бақытымыз сол балаларымызға тірелер. Ақ иық ақын Мұқағали Мақатаевтың «Өмірдастан» кітабындағы «Толғақ» толғауынан бір үзінді келтірсем бәрімізідін, ойымыздан шығар, - деп ойлаймын.

«Я, алла, көрдім бе, көрмедім бе?!
Я тәңірім, бердің бе, бермедің бе ?!
Шырылдаған үніңнен айналайын,
Шыныменен өмірге келгенің бе?!

Қызым болсаң, қырымда құралайсың,
Ұлым болсаң, ұлы бір мұрадайсың.
Естисің бе есі жоқ, ей, дүние,
Менен неге сүйінші сұрамайсың?!

Қызым болса, қырмызы қызғалдағым,
Ұлым болса, түнекті бұзған жалын.
Бақытыңды осы бір ей, дүние,
Қый маған, қырын қарап қызғанбағын!

* * * * *

Ілияс Есенберлиннің «Көшпенділер» тарихи трилогиясында Абылай ханның Бұхар жырауға айтқан бір сөзін жаза кетейін:

« - Адамзатқа әрқашан қуат беретін үміт деген ұлы күш бар. Ол ақылыңды канағаттандыратын қияға самғатады. Жігеріңді қамсыз қайрай көк темірге салдыртады. Мен бұл дүниеден көп нәрседен үміттенген едім, жеткен жерім осы болды. - Абылай ауыр күрсінді де тағы үндемей қалды. Аздан кейін қайта

сөйлеп кетті. - Үмітсіз тек шайтан дейді қазақ. Жоқ, ол бекер екен. Ең үмітсіз - көктемі мен жазы өткен, терең тамырлары қайта жасармастай боп семген **кәрілік** екен».

* * * * *

Жерлесіміз жазушы Кәмел Жүністегінің «Құба белдер» трилогиясынан алынған Жидекеңнің (Жидебай) Абылай хан мен соңғы кездесуін жаза кетсем артық болмас.

.... Қызылтас, Көрпетай - Нұртай маңын мекен етіп, Арқаның сауырын жайлап Жидебай жатты. Хан орда-сынан анда - санда келетін хабардан басқа байланыс шамалы. Сөйтіп жүргенде атын зорықтырып, шабар-манда да жетті.

- Тез жетсін, - депті. Хан науқас көрінеді.

Қос-қос атын жетектеп, атсоқты боп зорға жет-кен. Хан мамық төсекте өңі қашып, шалқасынан жат-ыр екен. Берген сәлеміне иегін ғана қаға алды. Иықта-ры салбырап, жерге үңілген жеті жарты да, тәспиығын тартқан имамда осында. Бәрінде үн жоқ. Күбір-күбір-ден білгені ханның кіндігінен төмен жан жоқ, онысы өрлеп бара жатқандай. Тіл-аузын да қойыпты.

Абылай жай ыңыранды. Бірдеме айтарма деп бетіне үңілген Жидебайға домбырамды әпер дегендей ым қақты. Сағымға сұр жебесін ілген, шешендігімен елді үйірген, тапқыр - дана Абылай күйші де еді. Сонау Бұқар жырау замананда Абылай түс көріпті. Арыстанға қарғып мінген екен дейді, енді бір сәтте онысы жолбарыс, бір қараса қасқыр, бұ қалай дегенше онысы түлкі боп, ақыры тышқанға айналып жүре беріпті. Түсінен шошыған хан Бұқарды алдырып, оңа-ша жорытыпты. Дана жырау күреңіткен жүзін қабағы жауып, түйіліп отырып қалыпты. Сыңайы жорығысы келмейтін сияқты. Хан қайта сұрай берген соң:

Ей, Абылай, Абылай,
Сұрамасаң не етеді?
Сұраған соң айтпасам,
Кісілігім кетеді,

- деп бастаған жоруын айтқан.

Адамның білер болашағы, білмегені жөн келешегі бар екен. Еттім деген еңбегің құмға сіңген судай жоғалар болса, өмірің өксіді деген емеспе. Арыстан жауды жапырған өзің, жолбарыстай жұлқынған немерең болар, кейінгісі қасқыр-түлкі, соңы қазақ баласы өзінен басқаның бәрінен қорқатын тышқандай болар деп кәрі жырау сылқ етіп жата кеткен.

Түнімен түсінен түршігіп отырған Абылай дом-бырағa қол созып, бір шерменде күйді шегін үзе шерт-кен еді. Абылайдың «Дүние ғапыл», біреулер айтқандай «Дүние қалды» атты күйі осылай туған.

Басын сәл көтеріп, домбыраны шерткен Абылай-дың салалы саусақтары сағаққа зорға жүргендей. Белгісіз күй, беймәлім мұңды, жетпеген арманды көксеп, ауық-ауық өксиді.Шым-шымдап жүрегіне сің-ген саз жан-жүйкеңді билеп, егіліп, өз соңынан ертіп әкеткен. Күй сөйлей бастағандай.

Төсектегі ханның екі көзі Жидебайда. Мұндай тесіле қарағанын бұрын-соңды көрген емес.

- Сен ұқ! Сен де домбырашысың. Тілім келме-генін қос шектің беубеуі -мен жеткіздім. Ендігісі сенің мойнында.

Қайта-қайта екі-үш айналып тартып, хан күрсін-гендей ыңырсып, домбыраны тастай берген. Екі көзі Жидебайда. Төсектен сырғып бара жатқан домбыраны ұстап Жидебай отырып қалды.

- Хан не деді? - деп сұрасты айнала.

Жидебай құлағында ызың қағып, көкірегінде күмбірлеп тұрған әуенді жай шерте бастаған. Әрі-беріден соң ханның жаңа күйін сылқылдатып тарта жөнелді. Екі қайырып тартып, домбыраны сүйеген еді, хан көзін жұмып жатыр екен.

- Әй, айтсаңшы, хан не деді?

Жидебайдың жүзі күреңітіп кетті. Абылайдың соңғы арманы тебірентіп, жүрегі езілгендей. Иегі кемсең етті.

- Хан «Айналаң торыған жау, қыспақта қалдыңау, халқым. Қайтіпте те аман қаласың? Туған жерді тастап, қаны бірге түрікті пана етесің бе? Атамекен, туған жер, ата-баба әруағы онда саған лағнат айтпас па. Қайран елім, шаңырағыңды көтерсем де, іргеңді түрілместей бекітіп, жау алмас қорған жасауға қысқа ғұмырым жетпей кетіп барамын» - деп жатыр.

Отырғандар іштей өксіді. Байқатпаған болып, суды көздерін сүрткен, теріс айналып жөткірінсіген. Тәспиығын тартып, күбір-күбір дұға оқыған имамның аппақ сақалына күміс жасы домалап түсіп жатты. Хан да қайтпас сапарға аттанып, мәңгі ұйқысына кетіпті.

Аза тұтқан ел Абылайдың мүрдесін ақ жуып, арулап Әзірет сұлтанға, қазақ елінің көне астанасы, түркі жұрттарының қадір тұтқан жері Түркістанға әкеп жерлеген. Жидебайдың әкесі Қожаназардың да сүйегі осында еді. Әкесінің басына дұға оқытып, ендігі тірліктің бетін ойлаған Жидебай іздегенін таппағандай, барын жоғалтқандай. Қармана берді. Көңілі алаң боп, әлденеше күн Түркістанда жүріп алған. Қалмақ соғысы біткен сияқты, терістіктен орыс патшасы орап бара жатыр. Енді елдің күні не болады, деген уайым көңілге кірген.

* * * * *

Ш.Уалихановтың «XVIII ғасырдың батырлары туралы тарихи аңыздар» атты мақаласында: «Үш жүздің батырларынан сіз кімді артық санайсыз? деп Абылайдан сұрағанда ол «Бізге дейінгі екі кісіге таң қалуға болады. Олар тоқсан туысын тұтқыннан құтқарған Қаракесек **Қазыбек** және тағы да сондай өзінің тұтқында кеткен адамдарын босатып алған Уақ **Деріпсалы»** деп жауап беріпті.

Қазақта «Батыр деген - барақ ит, екі долы қатынның бірі табады. Би деген - бір бұлақ, қатынның ілуде бірі табады» деген ұлы сөз бар. Халқымыз билерін қадірлей білген.

Қаз дауысты Қазыбек би жайында мынадай тарихи деректер бар: Абылай ханның бірінші ақылшысы

Бұқар жырау:

Қаракерей Қабанбай,
Қанжығалы Бөгенбай,
Қаз дауысты Қазыбек
Шақшақұлы Жәнібек
Ормандай көп Орта жүз
Содан шыққан төрт тірек.

Немесе:

Шақшақұлы Жәнібек
Қаз дауысты Қазыбек
Бірің балға, бірің төс,
Бірің айт та, бірің шеш, - десе.

Үмбетей жырау:

Қашпаған қандай ұрыстан,
Керейде батыр Жәнібек,
Қаз дауысты Қазыбек,
Қу дауысты Құттыбай,
Қаракерей Қабанбай,
Қанжығалы Бөгенбай,
Абылай, сенің тұсында,
Сол бесеуі болыпты-ай! - дейді.

Ал, Мәшһүр Жүсіп:

Қазыбек, Әйтекедей көсем өткен,
Әлдибек, Айтбай, Майлы
шешен өткен.
Жолы үлкен, жасы кіші Төле бидің,
Әйтеке, қаз дауысты Қазыбектен.
Қазақтың қамын ойлап,
Қанын жоқтар,
Келіпті Қаз дауысты ер Қазыбек.

(Қ. Жұмаділов, «Дарбоз» романынан).

* * * * *

Қазақтың XIX-XX ғасырдағы тарихи аңыздарынан алынған Балтабай Адамбаевтың «Досбол мен Балаби» туралы мақаласынан, Досбол шешен туралы бірер сөзді жаза кетейін:

... Балаби мен Досбол қатар атқа мінгеннен бас-тап бірге жүріп, бірге тұрыпты, өле-өлгенше бір-бірімен тату болыпты; ел арасында да бірлікті, ынтымақты сүйіпті.

Шашты қыпшақтың датқалары Әжібай мен Торғай баққүндес болып бірін-бірі сырттай жамандай беріпті. Сонда Әжібай мен Торғайды, **Досбол** былай деп табыстырған екен:

Ақ тоныңды жамандап,
Мақпалды қайдан табарсың?
Алғаныңды жамандап,
Асқанды қайдан табарсың?
Біріңді-бірің жамандап,
Мақтанды қайдан табарсың?
Жақыныңды жамандап,
Жақсыны қайдан табарсың?
Араздассаң жақынмен,
Жатқа олжа боларсың.
Адал болсаң жұртыңа,
Ағалыққа жарарсың...

Осындай мәмлегерлігімен, шешендігімен Досбол-дың атақ-абыройы Сыр қазағына да, қыр қазағына да кеңінен мәлім болған. Қайда шиеленіскен қасаң дау болса, ел Досболды сонда шақырып төріне отырғызып төрелік - қалыстық сөзін тыңдаған. **Жанқожа** батыр-дың шақыруымен **Досбол** төменгі елге барып әйел үшін араздасып, арыздасып жүрген бір-екі ағайынды адамдарды былай деп татуластырыпты:

Наз бедеу мен қазанат
Шабына түртсең, теппейді.
Нәсілі жақсы азамат
Шамдандырсаң сөкпейді.
Негізі жаман арам ниет
«Сен» дегенді кектейді.
Іс түскенде басыңа,
Тумаң қалар қасында,
Түбі бірге түтбейді,
Туысқа ешкім жетпейді...

ТҮЙІН

Әулі бастан жаза бастағанда, ескертіп едім, мен қаламы ысылған жазушы емеспін. Мақтау-мадақтау алайын деген, немесе табыс көзі қылайын деген ойым жоқ. Іштегі маза бермей жүрген ой, ол ұшқан ұям, алтын бесігім туралы шамам келгенше кейінгі ұрпағыма жазып кетсем, ер жігіттің үш жұртының бірі «нағашы жұрт», сондықтанда асыл анамның туыстарынан да хабарлар болуы және қайран туыстарым туралы кейінгі кандастарыма білгенімді жеткізу. Бүгінгі күніміз, ертеңгі күннің тарихы. Қамшының сабындай қысқа ғұмырымыз өте шығар, сонда «артыма не қалдырдым»? - деген ойға келерміз. Ең, болмаса өміріміздің үлгі болар бір сәттерін айтып кетсек. Менде биыл 63 жасқа келдім, ес білгеннен бергі білетін, есімде қалған әке-ағаларымнын, бір жол болсада кейінгі ұрпақтарымызға жазу еді. Біреулер ойлар «бәрін мақтай беріпті, бір жаманы жоқ», - деп. Иә, мен тек жақсы жағын жазам. Адам болған соң қателіксіз болмайды, сүрінбейтін тұяқ болмас, ондай кемшілікті теріп жазудың қажеті не? Жәнеде жамандап біреуге баға беретін, ұрпағына қаяу салатын құқым жоқ шығар. Адамдық қасиет, жамандығын өзінде қалдырып, жақсылығын, келесі ұрпаққа жеткізу. Қазақта мақал бар: Болатын ауылдың баласы бірін-бірі «батыр» - дейді, Өшетін ауылдың баласы бірін-бірі «қатын»-дейді. Біз Ұлы жүз, «батырдың» ұрпағы емеспіз бе?! Біз Қасым әкеміздің, Төлеген ағамыздың жазып кеткен шежірелерін жүз рет қайталап, толықтырып отырсақ, одан келер ұрпағымызға артықшылығы болмас. Қайта асқар тауларымызды биіктете берерміз.

Өміріміздің бастауы, асылы: ананың ақ сүті, ыстық махаббаты, аналық ықыласы, аналық жүрегі мен ыстық демі. Ана махаббатына жер бетінде теңеу таба алмаспыз. Тек өмір бойы қадірлеп өту борышымыз.

Тағы бір жәй, естелігімнің соңына қарай, Дұғаны, Хандар тізімін және Абылай хан, Бұхар жырау, Жидебай батыр, Қаз дауысты Қазыбек би, Шоқан, Досбол мен Бала би, Мұқағалилардың бірер ауыз сөзін, немесе бірер шумақ өлеңін жазсам, кейінгі ұрпақ, аруақтарға бағыштап «Дұға» оқи жүрсін, халқымыздың хандарын білсін, кейінгі ұрпағымыздың мен атаған ғұламалардай: хан, жырау, батыр, би, ғалым, шешен, ақ иық ақындар болса, деген тілегім және «өмір» деген теңізде кездесетін толқындарға төтеп беретін күш.

«Су түбінде жатқан тас,
Жел толқытса шығады.
Ой түбінде жатқан сөз,
Шер толқытса шығады»,

- дегендей, біраз шер тарқатқандаймын.

Естелігімнің соңын, жоғарыда шежіреде көрсе тілгендей Ұлы жүз - Бақтиярдан ағайынды: Үйсін, Ойсын *(біздер)* тараймыз, ендеше ақ иық ақын *Мұқағали Мақатаевтың* өлеңімен аяқтайын.

«Екі інімнің найзасының ұшымын»

Мен - Үйсінмін,
Қауға берсең, қауға бер,
Қан ағызып, үйренгем жоқ жаулап ел,
Дауы да жоқ, жауы да жоқ, тып-тыныш.
Бауырларым, біздің асқар тауға кел.

Мен - Үйсінмін,
Мал бақ десең, мал бағам,
Еш жамандық көргенім жоқ қауғадан.
Мен - Үйсінмін,
Ұлы жүзбін, ұлымын,
Ұлымын деп, ұлыққа да бармағам.

Ортадан да, Кішіден де кішімін,
Ұлымын деп көрсетпеген қысымын.
Ел басына екі талай күн туса,
Екі інімнің найзасының ұшымын.

Мен - Үйсінмін,
Ұлы десең ұлымын,
Кісіліктің, кішіліктің құлымын.
Бөлінбеген еншім даяр, екі інім,
Желпілдетіп, жетіп келсе тұлымын...

* * * * *

Жазылған еңбегімді оқып отырып кейбір адамдар кемшілік іздеп сын айтар, бірақ, қасқырдан қорықсаң орманға барма, - деген. Сын айтады екен, - деп көкейіндегі ойды айта алмасаң олда «ездіктің» бір түрі болар.

Жиырма тоғыз жасында өмірден ерте өткен, қазақтың жалындаған ақын қызы Шолпан Иманбаеваның тілімен айтқанда:

Ей, өмір!
Мен, саған ез болуға келмегем.
Қияларға қанатымды сермегем.
Сен, көтермеген әлсіздікті,
Мен, өз қолымнан жерлегем!

Қалай десекте, тіршілікте бар жақсылығымыз сіздермен қайран туыс.

* * * * *

Манаш Қозыбаевтың «Жауды шаптым ту байлап» кітапынан **Сырым Датұлы** туралы:

... Еріккен хан бірде отырып: «осы дүниеде не өлмейді? Айтпасаңдар бастарыңды аламын!» - депті. Халық ойланып, толғанып: «Дүниеде күн өлмейді, ай

өлмейді, жер өлмейді, және асқар тау өлмейді» - десе керек. Сонда Сырым тұрып:

- Осының бәрі өледі,
Ай мен күннің өлгені
Иіліп барып батқаны,
Қара жердің өлгені,
Алты ай қар астында жатқаны,
Асқар таудың өлгені,
Басынан бұлттың асқаны,
Өлмейтін екі нәрсе бар:
Жақсының аты өлмейді,
Жазған хаты өлмейді

\- деп жауап берген екен.

* * * * *

Жанқұтты шешеннің қартайған шағында айтқандары.

Жаман болса - жақын жау,
Шайпау болса - қатын жау,
Шабан болса - атың жау,
Тартыншақ болса - түйең жау,
Тебеген болса - биең жау,
Күнде келсе - күйеу жау,
Жымысқы болса - жиен жау,
Тіл алмаса - ұлың жау,
Арсыз болса - қызың жау.

Әйелің жақсы болса, қонағың мен үйіңнің тұрағы, балаң жақсы болса, екі көздің шырағы, атың шабан болса, бұл жалғанның азабы, әйелің жаман болса, дүниенің дозағы, балаң жаман болса, көрінгеннің мазағы.

* * * * *

Ел қонбаса, жер жетім,
Құс қонбаса, көл жетім,
Кемпірі жоқ шал жетім,
Иесі жоқ мал жетім,
Соқыр болса, көз жетім,
Тыңдамаған сөз жетім,
Доссыз қалса, ер жетім,
Жау қолында ел жетім,
Жапырақсыз бұтақ жетім,
Оқылмаса кітап жетім,
Тыңдаушысыз дана жетім,
Ата-анасыз бала жетім,
Қағазсыз қалам жетім,
Ақылсыз адам жетім

- деген екен.

* * * * *

1934 жылдың ақырған ақпанында туған,
Кіндігін Көкшенің киелі суымен жуған,
Жастайынан жазушы болуға белін бекем буған,
Жігіт шағынан сегіз қырлы Серіліктің де жолын қуған

Сәкен сері(Сәкен Жүнісов) былай дейді:

«Адамның жеке басының бақыты - он екі мүшесінің саулығы, бақытсыздығы - сол он екі мүшесін орынды пайдалана алмауы.

Ел бақыты - ұлтының амандығы.
Ұлт бақыты - тілі мен жерінің амандығы.
Ұлт азса - елдің бақытсыздығы.
Тілі мен жері азса - ұлттың бақытсыздығы.
Бақытқа жету - мақсатқа жету.
Мақсатқа жету - арманға жету».

* * * * *

* * * * *

Хасен - Қасым қос ақын,
Бірі нағашым - бірі әкем.
Болмаған құры жаяу,
Серікте менің өз әкем.

Қасымнан қалды шежіре,
Арқадағы бар Сіргеліге.
Заман қысты қос ақынды,
Кісендеп бойдағы дарынды.

Хасен - Қасым - Серік,
Менің туым сіздерге берік.
Қайда жүрсем мақтанышым,
Сіздер менің арысым.

Түскенде сіздер есіме,
Ұран қылып, шалқып кетем.
Атадан балаға болсын деп Мирас,
Кейінгі ұрпаққа жазып келем.

12.03.2015 ж.

Аруаққа сену

Аруақ сөзі өте көне ұғым. Америка үндістерінде аруаки, араваки деген тайпалар бар. Америка құрлығымен Азия құрлығы ықылым заманда бір-бірімен Беринг көпірі арқылы жалғасып жатқан. Орталық Азиядан аң қуған аңшылар екі континент құрғақ жер арқылы тұтасып тұрғанда Америкаға өтіп кетіп, тұңғыш рет ол өлкені игеріп, мекендеп тұрып қалған. Қазір ғылымда прототүркілер мен үнділердің өзара туысқандық және тілдік байланысы ғылымда дәлелденгені әлдеқашан. Кейін дүниеде жағрафиялық апаттардың әсерінен екі құрлық бір-бірінен ажырап, ортасын Беринг бұғазы бөлгенде екі туыстас халықтар да бір-бірінен мәңгілік үзіліп қалған. Мұндай жер үсті апатының болғанына географ ғалымдар жиырма бес мың жыл өткен деп тұжырымдайды, яғни аруақ сөзінің пайда болғанына жиырма бес мың жыл деуімізге әбден болады. Демек, аруақ сөзі мен ұғымы аруаққа табыну әлемдегі қай сөзден де, діннен де, діни ілімдерден де жасы жағынан жоғары тұрады. Арғы ата-бабаларымыз көне түркілердің басқа халықтардан айырмашылығы бір-ақ құдайға көк Тәңірісіне табынды, аруаққа сенді. Исламға дейінгі наным-сенімдермен Исламның өзара жымдасып гармониялық жарасым табуында деген ойды «Қазақтарда аруақтарға табыну әлі күнге дейін сақталған. Мұсылмандар өз әулилеріне табынатыны сияқты олар да өмірінің қиын сәттерінде бабалар рухына жалбарынып, көмек сұрайды. Барлық сәттілік қасиетті аруақтың қол ұшын беруімен байланыстырады» деп көрсетеді Шоқан Уалиханов. Қазақ жерінде әулиелі жерлер аз емес, «Отырарда отыз баб, Түркістанда түмен баб» дегеніміз әрбіреуінің, өзіндік тарихы (сакральная история) ерекшелігі, халыққа берер ғибраты бар. Еліміз егемендік алып жеке мемлекет болғаннан кейін, езіліп қалған ел оянып, тарихи киелі жерлеріне тәу етіп, оларды жөндеп қайтадан қалпына келтіріп қызыл империяның тұсында мәңгүрт блған халқымыздың жаны жаңғырды, рухы оянды....

Ахмет Тоқтабай,
Тарих ғылымдарының докторы,
Профессор.

Түсініктеме

Бауырым Нәукенов Еркебұлан Оспанұлының, бұрын өз тарихын білмеген туыстарға және кейінгі буын білсін, деген мақсатпен жазған түсіндірмесін сіздерге ұсынуды жөн көрдім:

«Түп тамырын бір кісіден таратып келе жатқан бірлестік тайпа, бара келе ата-атаға бөлініп, жеке ру болып қалыптасады. Ал, «төленгүт», ру емес, ол әр рудан жиналған,билуші тапта қызметте жүрген адамдарды айтқан. Төленгіт - ру емес, лауазым. Олар билеуші тапқа салық жинау, заң бұзушыларды жазалау, орда күзету, жеке оққағар болу, төре ұрпағына аталық, әскери тәрбие қызметін атқарған. Төрелер оларды өзіне сенімділігін арттыру үшін және де ордаға жақын болған соң төре қыздарына қырындамау үшін, қыз алыспайтын туыс болайық, деп бауыр ретінде ұстаған. Сондықтан өз руларына кетіп қалмау үшін, төленгіттен туған ұрпақты автоматты түрде төленгіттік қызметке алынып отырған. Оларға жағдай жасалған, жалақы төлеген, қоныс жер бөлінген, үйлендіріп тамырын сол мекенге байлаған. Жағдайы жақсы болғаннан төленгүттер бара-бара өз түп тамырын ұмыта бастаған. Кейін ала сапыран заманда, төре билігі әлсірген кезде, кейіннен жойылғанда, төленгіттік қызметке сұраныс болмағаннан соң олардың ұрпақтарының кейбіреуі өз түп тамырын ұмытып, қай рудан келгенін білмей, қалың қазақтың ішіне қалай сіңісерін білмей, сол төленгүттікті руымыз, деп жергілікті, басым руға сіңіскен.

Біздің аталарымыз, керісінше, өз түп тамырын білген, елмен қарым-қатынас үзбеген. Бірақ, жағдайлары жақсы, Қояншы-таңай руының ішінде беделді, тіпті беделі бара-бара төрелерден де басым болып, би, қазы боп қызмет атқарған. Ең ақырғысы Елеукен деген, Қылышбек деген аталарымыз Қояншы-таңай ішінде билік айтқан. Жұман, Жүндібай, Тұрымбет аталарымыз моллалық қызмет көрсеткен. Солардан қалған жұрнақ Ақажан молла, Тұрсана молла

аталарымыз. 1916-шы жылға дейін атажұртпен етене араласта болдық, мүмкін жағдайлары тым жақсы болмағанда елге көшіп кетерме еді. Ал, одан кейін Жағдай күрт өзгерді. Төңкеріс те төңкеріс, қуғын сүргін, бір жұттың үстіне бір жұт, аштықтың үстіне аштық. Ел ыдырап, қырылып жатқанда,біздің аталар аналар тұтастықты сақтап, бір-бірінің қамқорлығы арқасында, осы Арқадағы қоныстан кетпей, басым көбі аман қалды. Аман қалу үшін нағашы жұртты паналап қайын жұртқа сіңісуге тура келді. Сол уақытта ес білетіндердің көбісі өлді, соғыста жоғалды. Қалғаны Сіргелі екенін ұмытып, өйткені нағашың қаракесек, алған жарың қаракесек, дос жарандарың қаракесек, сол қояншы-таңай руының бір атасы болып, руымыз төленгүт, деп жүріппіз ғой. Ата жұртты білетіндер, ол жақта болып келгендер де ара қатынас 60-70 жылдай үзілген соң, шежіре, ата қуу деген құрдымға кетіп бара жатқанда, тек өз ара, еліміз Сарыағаш, деген әңгіме жүрді. Тек, Сырымбетұлы Қасым атамыз шежірені тастамай, туыстыққа беріктігімен, өз мойнына осындай міндетті алып жүргізіп келді.

Кейіннен ата жұртта сондай тынымсыз, іздемпаз адамдар бар екен, оның ішінде, Нұсқабек көкеміз елді түгендеп, қор құрып, шежіреден жырақ қалмасын, деп ел кезіп, іздеп бізді тапты. Осының бәрі Алланың хикметі. Ал, өзінің арғы шыққан өзегін білмейтін, түп тамырынан айрылған қаншама адамдар жергілікті руларға сіңіп кетті. Біз, Аллаға шүкір, тегімізді білеміз, мекенімізді білеміз, елдегі бауырлармен қатынасамыз. Ал енді, өз пікірі жоқ, елдің қыңқу әңгімесіне еретіндер, жүрегінде оты жоқтар. Біз Сіргеліміз, руымыз Батыр».

Еркебұлан Нәукенов
Руы: Сіргелі, Батыр.

* * * * *

МАЗМҰНЫ

Автордан.. 4
Алғы сөз..6
Ғабекеңе 12
Алтын бесік.. 14
Әке естеліктері...38
Нағашылар..54
Түбір..71
Бастау.. 116
Менің отбасым...118
Дұға..124
Қазақ хандары...125
Білген жөн...127
Түйін.. 134
Аруаққа сену..140
Түсініктеме 141

Жазыбаев Ғабдыманап Серікұлы

ТҰҒЫР

Өлмес мұра

Компьютерде беттеген Бангерт Е.М.

Басуға қол қойылды 27.05.2016 ж. Пішімі 60х84 1/16.
Қағаз офсеттік. Көлемі 8,75 б.т. Таралым 30. Тапсырыс № 808.

«Арқа және К» ЖШС
100008, Қарағанды қ., Алиханов көшесі, 1